tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

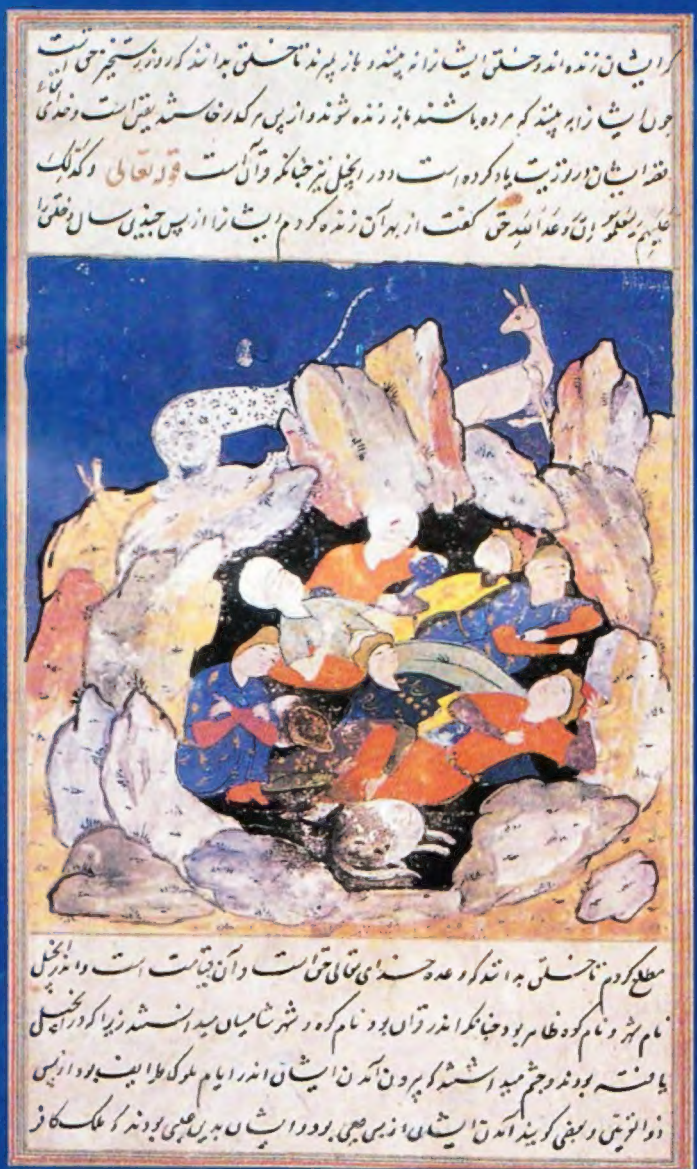

TEMMUZ 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 127

KDV DAHİL 60.000 TL

tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

TEMMUZ 1994 • CİLT 22 • SAYI 127

5 *Orhan Koloğlu*
Ebüzziya Ailesinin Son Temsilcisi

8 *Ayşe Esra Yalazan*
İttihatçıların İşbirliği Teklifi

11 *Ayşe E. Aydın*
Halk Fırkası ve İttihat ve Terakki

15 *Erol Şadi Erdinç / Faruk Ilıkan*
İttihad ve Terakki Tarihinden

18 *Siren Bora*
İlk Yahudi Gazetesi Üstad

23 *Şaban Yıldız*
"Para Yardımlarına Hep Karşı Çıktım"

27 BELGE
Türk-iş'in Kuruluşuna Dair İki Belge

28 BİR KART
Talat Paşa'dan Dr. Nazım'a

29 *Nuran Yıldırım /Yeşim Işıl Ülman*
Zoeros Paşa ve Deontoloji

35 *Oktay Belli / İ. Gündağ Kayaoğlu*
Siirt'te Bakır ve Bronz Atölyeleri

43 *Ahmet Turan Alkan*
Düşünce, Alışılmışın Dışındadır

46 *Kurtuluş Kayalı*
Bir Münzevî Aydının Düşünsel Serüveni

57 *Mustafa Duman*
İngilizce Nasreddin Hoca Kitapları

60 KİTABİYAT
Mehmet Bilgin
Akkoyunlular Kitabına Dair

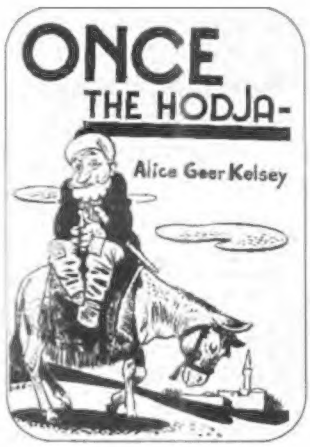

KAPAK RESMİ: Ashab-ı Kehf (Yedi Uyurlar). **16th Century Persian Miniatures**'dan alınmıştır. (Bulgarski Houdozhnik Publishers, Sofya, 1990) **ARKA KAPAK:** Vatanın Kahramanları (Arka kapak içine bakınız.)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

İki ay önce yapmış olduğumuz bir telefon görüşmesinde, benden, artık pek anlaşılmayan cümlelerle, yayınevinin en son kataloğunu istemiş, birkaç yıl önce bana verdiği Ebüzziya Tevfik'in mevkufiyet hatıralarını ne zaman basacağımı sormuştu. "Posta kutusunu biliyorsun değil mi?" Elbette, pek çok dostunun, yayıncının ezberlediği bir numaraydı bu... "Ziyad Ebüzziya, P.K. 40 Sirkeci-İstanbul" Doğrusu "ne yapacaksınız kataloğu" diyemedim. Çünkü Ziyad Bey'in son günlerinde bile en son çıkan yayınları izlediğini tahmin etmek güç değildi.

Orhan Koloğlu'nun deyişiyle "Ebüzziya'ların son temsilcisi"ni geçtiğimiz ay kaybettik. Çok yeni tanımama rağmen gerçek bir dost, bir ağabeydi Ziyad Bey. Nur içinde yatsın.

Bu sayımızda, Koloğlu'nun rahmetli Ziyad Bey'le ilgili yazısıyla birlikte ilginizi çekecek birçok yazı var. "10 Temmuz İnkılâbı"nın seksenaltıncı sene-i devriyesinde İttihat ve Terakki'nin Milli Mücadele sonrasına ilişkin durumu hakkında, iki genç arkadaşımızın Ayşe E. Aydın ile Ayşe Esra Yalazan'ın iki ayrı makaleyi tanıtan yazıları var. Bunlardan ilki Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in, Cavit Bey'in evindeki ünlü toplantıyla ilgili Tanin'de yayınlanan "İttihat ve Terakki Ne Yapıyor?" makalesi. Diğeri ise Yunus Nadi Bey'in Anadolu'da Yenigün'de çıkan "İttihat ve Terakki" başlıklı makalesi.

İki sayıdır yer veremediğimiz Erol Şadi Erdinç ile Faruk Ilıkan'ın hazırladıkları "Şurâ-yı Ümmet'ten Seçmeler" başlığı altındaki İttihat ve Terakki Belgeleri'ni de bu sayfalarımızda bulacaksınız.

Temmuz'da sosyal tarihimizle ilgili önemli bir yıldönümü de yaşıyoruz. Türkiye'de ilk işçi sendikaları konfederasyonu olan Türk-İş'in 31 Temmuz 1952'deki kuruluşunu, yaşayan tek kurucu üye, yılların mücadeleci sendikacısı, siyaset adamı Şaban Yıldız'dan dinleyeceksiniz. Henüz dört yaşındayken Yunanistan'dan Gülcemal vapuru ile başlayan Yıldız'ın yaşam kavgası hâlâ sürüyor.

Mart sayısında "Eczanelerimizden Antet ve Mühürler" başlıklı yazısı -özellikle görsel malzemesiyle- bir hayli ilgili toplayan Nuran Yıldırım, Yeşil Işıl Ülman'la birlikte Zoeros Paşa'nın Deontoloji kitabını tanıtıyor.

Bu sayımızda Oktay Belli ile Gündağ Kayaoğlu'nun ülkemizde bakırcılık sanatının tarihsel gelişimi üzerine yeni bir yazılarını bulacaksınız. Bu kez konu Siirt olunca, yazıyı dikkatlice okudum. Doğduğum ve büyüdüğüm şehirde bu sanatın nasıl geliştiğini o yıllarda nereden bilecektim? Bir yandan da Buddenbrooklar gibi çöken evimizden yok pahasına satılan bakır tencereleri, güğümleri, tepsileri, hamam takımlarını düşündüm. Hele annemin taşınmaz diye beş liraya sattığı Selçuklu işi döğme havanı...

Geçen sayımızda elimize geç ulaşan yazıları bu sayıda bulacaksınız. Ahmet Turan Alkan ile Kurtuluş Kayalı'nın yazıları Cemil Meriç'in düşünce dünyasını farklı açılardan değerlendiriyor. Kayalı, uzun yazısında Meriç'in Bu Ülke'de yapmış olduğu düşünce tartışmalarını, polemiklerini, üslûbunu ele alıyor, eserlerinde dolaştığı iklimi tanıyor. Alkan ise Meriç'teki dil işçiliği ile etkilerine değiniyor.

Dostumuz Mustafa Duman'la bir Nasreddin Hoca sayısı hazırlayamadık. Ama yine de Duman, 1994 Temmuzunda "İngilizce Nasreddin Hoca Kitapları" başlıklı yazısıyla Hoca'yı hatırlamamızı sağladı.

Yine bu sayımızda, İzmir'den Siren Boran'ın basın tarihimiz açısından önemli bir yazısı var. Boran yazısında İzmir'de çıkan ilk Yahudi gazetesi Üstad'ı tanıtıyor.

Kitabiyat sayfalarımızda ise Mehmet Bilgin Türkçe basımı yapılan J. Woods'un Akkoyunlular kitabını ele alıyor.

Gördüğünüz gibi Tarih ve Toplum'un bu sayısı bir "yaz sayısı" değil. Önümüzdeki sayı da öyle olmayacak, Ağustos ayında buluşmak dileğiyle.

OKURLARDAN MEKTUP

Meriç'le Sohbetlere Zeyl

Derginizin 126. sayısında yayınlanan "Huz ıma Safa, Da' ıma Keder" başlıklı yazımdan yeriniz bakımından yaptığınız kısaltmalardan biri benim için öncelikli bir önem taşımaktadır. Şöyle ki, Cemil Meriç ile ilgili olarak yayımlanmış olan bir kitapta konu ve şahsım ile ilgili olarak önemli bir yanlış yer almıştır. Bu konuda bir yazı yayınlayıp da bu yanlışı düzeltmemek onu kabul etmek olarak anlaşılabilir. Bu bakımdan, çıkarılmış olan ekteki bölümü yayımlamanızı rica ederim.

Saygılarımla.

Sadık Goksu / İSTANBUL

15 Mayıs 1983 (Bu tarihe ait yazımdaki ilk iki paragraf 126. sayıda yayınlanmış, burada, sadece yayınlanmayan kısmı veriyorum).

O günle ilgili olarak defterimdeki notlar bu kadar. Ama değerli Halil Açıkgöz, "*Cemil Meriç ile Sohbetler*" kitabında,[1] anlattığım bir olayı yanlış anladığı ya da anımsadığı için, o şekilde anmış.

Jübile'den söz ederken, ona göre, "Hilmi Ziya (Ülken) için teşebbüs ettik. Fakat başkaları yaptı ve öylece kaldı" demiştim. Buradaki önemli anlam yanlışlığı, dikkat edilirse, Halil Bey'in yazısından da anlaşılıyor. "Başkaları yaptı ve öylece kaldı" ne demek? Oysa doğrusu, "Yapılamadı" olacak ilkin. Evet, fikir adamlarımızdan Hilmi Ziya Bey için de, jübile yapılamadı. Bu yıl ölümünün 20. yıldönümüydü, ne yapıldı ki?..

Bu nokta sadece Halil Bey için değil, tüm toplumumuz ve aydınlarımız bakımından çok önemli. Jübile, anma gibi konulara, kökten olumsuz bakıyoruz. Bilincimiz ve daha çok bilinçaltımız böyle. Cemil Bey de konuyu yalnız olduğumuzda benimsediği hâlde, başkaları ile birlikte olduğumuzda, çevrenin bu olumsuz tutumuna önlem alma kaygısı ile davranıyordu. Hilmi Ziya Bey'e karşı sözde aydınlarımızın tutumu çok daha ibret verici. Hattâ bu konuda Cemil Bey gibi sayısı tek elin parmaklarını aşmayan gerçek aydınlarımızın tavrı da düşünülmeye değer.

Hayatta olduğumuza göre, o gün Cemil Bey'de anlattığımızın doğrusunu bu vesile ile yineleyelim.

Benim için söz konusu jübile işi, o tarihten tam on yıl,

tarih ve toplum

TEMMUZ 1994

CİLT 21 • SAYI 127

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş. ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ & SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Cağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, I. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**

UYGULAMA
Filiz Burhan, Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**

OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59

BASKI **Ayhan Matbaası**

DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**

OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**

SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 650.000.- TL
6 aylık: 325.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avustralya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 60.000.- TL

O KURLARDAN MEKTUP

Hilmi Ziya Bey'in ölümünden ise bir yıl önce rahmetlinin evinde başladı, ortaya çıktı.

Hilmi Ziya Bey Hocamdı, ama 27 Mayıs sonrasında, asıl görev yeri olan fakültemizdeki bazı doçentlerin uğraşları sonunda 147'ler listesine alınmış, çok tuhaf bir şekilde, Ankara Üniversitesi'ndeki görevinde kalmış, sadece İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden uzaklaştırılmıştı!

Ben Hocam ile 1973 yılına kadar herhangi bir yakınlık kurmuş değildim, oysa bunu çok istiyordum. Bir gün arkadaşım Avukat Leylâ Dilbaz'ın yazıhanesinde, kendisine orada rastladığım felsefe öğretmeni rahmetli Ali Rıza Korap'a, Hoca ile yakınlık kurma isteğimi açtım. Hemen, "Benim yakın arkadaşım, her çarşamba günü evinde buluşuyoruz. Sizi götüreyim" demez mi! Telefon etti, randevu aldı ve o hafta Hoca'nın ziyaretine gittik. Bu ziyaretlerde, aydınlık dostu, sayın Avukat Leylâ Dilbaz da devamlı olarak bizimle beraber bulunuyordu.

Cavit Orhan Tütengil

Ben bir ara Hilmi Ziya Bey'e, "Size jübile yapılmalı" dedim. Onun bunu çok istediği anlaşılıyordu. Hemen kalktı, içerden kalın bir dosya getirdi. Ankara'da teşebbüs edilmiş, gerçekleşememiş, anlattı. Sanki, "alın, yapın" diyordu.

Hilmi Ziya Ülken

Ben Hilmi Ziya Bey'e çok saygı duyuyordum. Ama böyle bir çabanın, tanıdığım değerli insanlar arasından öncelikle onun için gösterilmesini istememin başka bir nedeni vardı. O da Hoca'nın bir de Marksist dönemi olmasıydı. Bu vesile ile sağ ve sol arasında olumlu bir diyaloğa yol açılmasını istiyordum. O gün bu konuda başka bir söz söylemedim.

Ertesi gün doğruca Abidin Nesimi Bey'e gittim. Durumu anlattım. Çok iyi, dedi. Konuyu gereğince görüştük. Bu arada Hilmi Ziya Bey ile ilişkileri üzerine ilginç şeyler anlattı. Bunları büyük ölçüde anılarında yayınladı.[2] "Sakın benden söz etme, sonra her şey bozulur" diye de uyarıda bulundu.

Sonra yeniden Hilmi Bey'e gittiğimizde görevi üstlendim. Kapsamı konuşmadık. Sadece, Prof. Cavit Orhan Tütengil ile konuşarak başlayacağımı söyledim. "Nasıl istersen" dedi.

Tütengil'e gittim. Rahmetli ile o güne kadar çok iyi bir dostluğumuz vardı. Konuyu açtım ve o dostluğu da bu sınav götürüverdi. "Yok" dedi. "Bu jübile Sosyoloji kürsüsünün patronajı altında yapılır (o sırada Prof. Cahit Tanyol'un başkanı olduğu, Hoca'nın 147'lere katılarak uzaklaştırıldığı Edebiyat Fakültesi'ndeki Bölümü kastediyordu), biz ona yardımcı oluruz. Siz de bu çabaya katılabilirsiniz". Hoca böyle söyledi, deyip çıktım.

Gittiğim Kürsü'nün Hilmi Ziya Bey'e "uyarı"sını ise, Ali Rıza Bey'den dinledim. Tütengil, Hoca'ya telefon ediyor, konuşmamızı anlatıyor. Hilmi Ziya Bey, evet, diyor. Tütengil, "O olursa biz olmayız" diyor. Hilmi Ziya Bey de, "O olsun, siz olmayın" diyor.

Cemil Bey, bizim için boşuna "iyiniyet deposu" dememiş. Bu toplumda ve günümüzde iyiniyet gerçekleştirmek kolay mı? Bu iyiniyete de işte bu darbe yetti ve arttı.

15 Mayıs 1983 tarihinde orada anlattığım, özet olarak bu. Burada bu ölçüde olsun anlatılmasına neden olduğu için değerli H.Açıkgöz'e ve bu yayın olanağını yaratanlara teşekkür ederim.

1 Halil Açıkgöz, **Cemil Meriç ile Sohbetler**, İstanbul, 1993. s. 350.

2 Abidin Nesimi, **Yılların içinden**, 1977, İstanbul.

Ebüzziya Ailesinin Son Temsilcisi

ORHAN KOLOĞLU

26 Mayıs 1994 günü Ziyad Ebüzziya'nın ölümüyle 128 yıl boyunca yazı ve düşünce hayatımız üzerinde etkili olmuş bir ailenin rolü, üçüncü kuşağında sona erdi. Ebüzziya Tevfik'in 1866'da *Tasvir-i Efkâr* içinde ve Yeni Osmanlılar arasında başlayan gazetecilik, yazarlık ve yayımcılık yaşamı, üç oğlu (Ziya - 1870 ?-1894; Talha 1881-1921; Velid 1884-1945) ve torunu aracılığıyla kültürümüze önemli katkılar yapmıştır. Çeşitli gazetelerdeki yazıları kadar *Mecmua-i Ebüzziya* ve *Kitaphane-i Ebüzziya* çerçevesindeki kitap yayımlarıyla da zenginleşen bu katkının yanısıra, Ebüzziya Tevfik aileye bir de siyasete bulaşma geleneği kazandırmıştı. Yeni Osmanlı çizgisinden Abdülhamit'e yaklaşmaya, onun tarafından sürülmeye, İttihatçılığa, İttihatçı karşıtlığına dönüşen bu çizgi oğullarını da torununu da damgalamıştır.

Ziyad Ebüzziya 80'li yıllarda.

Ebüzziya Tevfik'in ölümü (1913) üzerine onun *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ını devam ettiren Talha ve Velid, İttihatçıların milliyetçiliğine karşı olmamakla birlikte diktatörce davranışlarını yermekten de geri kalmamışlardı. 1911'de İstanbul'da doğan Ziyad Ebüzziya henüz on yaşındayken babası Talha'yı kaybetti. Mütareke döneminde Milli Mücadele'ye yardımları sebebiyle İngilizlerce atıldığı hapishanedeki kötü şartlar sebebiyle ölen babasının yerini amcası Velid aldı ve kişiliğinin oluşmasında önemli rol oynadı. Milli Mücadele'ye hem fikri, hem de silâh kaçırmak gibi fiili katkıları sebebiyle İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş olan Velid, milliyetçi olduğu kadar gelenekçiydi de. Mütareke döneminde İngilizler ve Bâbıâli ile açıktan mücadeleden kaçınmamıştı. Cumhuriyet yanlısı olduğu derecede bunun hemen ilânına karşı çıktı. Hilafete bağlı kaldı. Zafer sonrasına kadar yanında olduğu Mustafa Kemal'e, zafer sonrasındaki davranışları sebebiyle karşı çıktı.

Ziyad Ebüzziya'nın kişiliğinin oluşmasında bir yandan amcasının bu özellikleri, diğer yandan babası gibi mezun olduğu (1933) Galatasaray Lisesi'nin geniş ufuklu yapısı etken olmuştur. Sınıf arkadaşları arasında Nihad Erim, Bahadır Dülger, Melih Esenbel, Daniş Tunalıgil, Fahir İz, Safa Yalçuk gibi isimlerin bulunması yetiştiği ortamı yansıtmak bakımından ilginçtir. Böylece davranışlarında çağdaşlıkla gelenekçilik bir sentez içinde değil, yanyana bulunmuşlardır. 1936'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Ziyad, yüksek tahsile başladığı sırada, amcasının çıkardığı *Zaman* gazetesinde gazeteciliğe başladı (1933) ve aynı zamanda Matbaa-i

Ebüzziya'nın müdürlüğünü yaptı. 1940-45 arasında *Tasvir-i Efkâr*'ı kurdu ve bunun yanısıra Tasvir Neşriyatı adı altında 150 kitaplık bir yayın da gerçekleştirdi. Beyoğlu'nda ilk modern Türk kitabevi olan GEN Kitapsaravı'nı da kurup işletti. (1943-1963). *Tasvir-i Efkâr*'ın kapatılması üzerine *Tasvir*'i sonra da akşam gazetesi olarak *Son Saat*'i çıkardı ve başyazarlıklarını yaptı. Demokrat Parti'yi destekliyordu ve 1950'de, evvelce 1908'de büyükbabasının olduğu gibi Konya'dan milletvekili seçildi. Aile Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiş Şereflu aşiretinden olup Koçhisar'a yerleşmiş olduğundan, bölgede tanınıyordu. Bu sekiz yıllık gazetecilik döneminde gazeteleri 17 defa uyarıldı, 35 defa mahkemeye verildi ve iki defa kapatıldı.

Cemal Nadir'in çizgileriyle basında II. Dünya Savaşı'na katılıp, katılmama kavgası. Sağ başta Tasvir başyazarı Ziyad Ebüzziya.

1947'de babası ve büyük amcası gibi verem olan Ziyad İsviçre'de tedavide iken milletvekili seçilmişti. Bir yandan hastalığı diğer yandan siyasi faaliyetleri sebebiyle basın ve yayım faaliyetleri aksadı. Avrupa ve Dünya Parlamentolar Birliklerine temsilci olarak katıldı. Esir kamplarındaki Türk kökenli esirlerin belirlenmesi çalışmalarına katıldı. Bu arada Menderes'in giderek artan diktatörlük eğilimine karşı ayaklanan 19'lar Hareketi içinde yer aldı ve DP'den ihraç edildi. Hemen Hürriyet Partisi'nin kuruluşuna katıldı.

1960'dan sonra bazı ticari girişimlerde bulunurken diğer yandan kültür alanında faaliyetlerini artırdı. Bir çok gazete, dergi ve ansiklopediye yazılar makaleler yazdığı gibi, Türk Kültürünü Kalkındırma Vakfı'nda Serpuş Müzesi ve benzeri projelerin gerçekleştirilmesine katkıda bulundu. Ellinci mezuniyet yılı vesilesiyle Galatasaray tarihi üzerinde çalışmalar yaptı. Son aylarında eli kalem tutamaz durumdayken de dikte ettirerek faaliyetini sürdürüyordu. Son iki yıldır felç olduğundan evinde de tekerlekli araba ile dolaşıyordu. Alev adında uluslararası üne sahip seramik sanatçısı bir kızı ve Talha isminde ticaretle meşgul bir oğlu var.

Orhan Ural'ın çizgileriyle 1945'te Türk basınında Tasvir-i Efkâr.

Ben kendisini, Galatasaray'lı bir ağabeyim olarak yayınlarımla ilgilenip bana haber göndermesi üzerine tanıdım. Büyük bir açıksözlülükle 'Komünist olduğuma inandığını' ama çalışmalarımı beğendiğini söylüyordu. Yabancı dildeki bazı yayınlarımın yerli kurumlarca yayınlattırılması ve bazı projeleri yönetmem için içtenlikle gayret etti. Ama yönelttiği suçlamaya o aldırmadığı halde, başkaları inandığı için başarılı olamadı. Bunu bana da söylemekten geri kalmadı. Kendi kadrolarının ürünlerinin bilimsel olmamasından şikayetçiydi. Bu eksiklik kendisinin basın konusunda tuttuğu fişlerde de görülür. Kaynağını kaydetmeden aldığı notlar, önemli olmakla birlikte, tahkik olanağı vermediğinden yeterli olmuyor, bazan da duygusallığı sebebiyle bildiği gerçekleri saklamayı yeğliyordu. Bunların en ilginçlerinden biri, Müslüman olan İngiliz Robenson ailesiyle ilgilidir. İstiklal Savaşı sırasında sanırım Ahmet Robenson Ankara'ya yardım ederken, onun Türk olan üvey kardeşi İngilizlere ihbar edip yakalatmış. Bunu bana anlattı ama, Türklük-Müslümanlık saygısıyla açıklanmamasını istedi.

Envanterini önceden hazırlatmış

Ziyad Ebüzziya Galatasaray Lisesi'nin ilk yıllarında

olduğu kitapları ve belgeleri hayli zengindir. Bunları ciddi bir kuruma vasiyet etmişti. Araştırmacılar için önemli kaynak olabilirler. Son olarak ölümünden bir ay önceki ziyaretimde yine bana anlattığı, ama "İzin verirseniz yazayım" dediğimde yine açıklanmamasını istediği bir olaydan bahsedeceğim. M.Emin Gerger adlı bir kimse kendisinin çeşitli gazetelerde yayımlanmış makalelerini *Ziyad Ebüzziya Dış Politika Yazıları* (Cemre Yayınları, İstanbul) adı altında kitap şeklinde toplandı. Bunları okuyunca, derleyicinin yazılarına eklemeler yaparak, yazmadığı şeyleri kendisine mal ettiğini farketmiş. Bunları bir nüshanın üzerine işaretlemiş olduğu gibi derleyiciye de yaptığının yanlışlığını anlatan bir mektup yollamış. Bu mektubu bana da verdi okudum. En çok üzüldüğü de Kıbrıs Harekatı için Ecevit'i öven yazısına, derlemecinin Erbakan'ı da eklemiş olması. (s. 119) Buna son derece şaşırmıştı.Ziyad Ağabey, bu kitabını bana hediye etmeden önce, kapakta çok kötü çizilmiş resmini göstererek "Yüz yaşına geldiğimde nasıl görüneceğimi merak ediyormusun?" dedi. Felçliydi ama bu kapağa kızmamıştı. Gülüyordu...

Eğer bir gün Ziyad Ebüzziya üzerinde araştırma yapmayı düşünenler çıkarsa, Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinden bölüm atan mantığın bu kitapta da tersine işlemiş olduğunu, anısına saygı için hatırlatırım.

Ziyad Ebüzziya

Ziyad Ebüzziya 1911'de doğdu. İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördüğü sırada (1933) amcası Velid Ebüzziya'nın gazetesi olan **Zaman**'da gazeteciliğe başladı. Fakülteyi tamamladıktan sonra Matbaa-i Ebüzziya'da yöneticilik yaptı. Bir süre Robert Kolej'de hocalık yaptıktan sonra 1940'da **Tasvir-i Efkâr** gazetesini kurdu ve kapatıldığı 1945'e kadar başyazarlığını yaptı. Bunun ardından üç yıl kadar **Tasvir** adlı yeni bir gazete çıkardı. Kurmuş olduğu Tasvir Neşriyatı Yayınevi'nde telif ve çeviri eserler yayınlayan Ziyad Ebüzziya, 1946-1950 seçimlerinde Konya'dan milletvekili seçildi. 1955'te DP'den ihraç edildikten sonra Hürriyet Partisi'nin kuruluşuna katıldı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin ilk mütevelli heyeti arasında yeralan Ziyad Ebüzziya, çeşitli banka ve sigorta kurumlarının yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. sanat galerilerinin, tiyatroların kuruculuğunu da yaptı, uzun yıllar kitabevi işletti.

Eserleri:

1-Mussolini Kimdir? Faşizm Nedir?

2- Rousseau Kimdir? Liberalizm Nedir?

3- Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?

4- Roosewelt Kimdir? New Deal Nedir?

5- Makyavel Kimdir? Makyavelizm Nedir? (1944)

6- Nasreddin Hoca Fıkraları (Derleme)

7- Bektaşi Fıkraları (Derleme) (1943)

8- Ansiklopedik Ebüzziya Duvar Takvimi 1946-1970, 25 cilt.

9- Ebüzziya Tevfik'in **Yeni Osmanlılar Tarihi** (İlaveli izahlı) 3 cilt 1974-75.

10- Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası (Ahmed Rıza Bey'den Fransızcadan tercüme)

11- 1921-1933 Galatasaray Tarihçesi (1933) mezunları ve 50 yılları)

12- Gazetelerdeki yazı ve dizileri: a) Zaman'da tercüme roman b) **Tasvir-i Efkâr** ve **Tasvir** gazetelerinde Z.E. Turhan Zaid, Selim Sabit, Tasvir-i Efkâr rümuzları ve kendi ismiyle başyazı ve makaleler. c) M.Kara imzasıyla siyasi tefrika, d) Karaman Örgütü (Tercüme) **Tercüman** gazetesinde tefrika (1982)

Hazırlamakta olduğunu bildiğimiz eserleri: 1) Galatasaraylı Şehitler 2)

Matbaa-i Ebüzziya'da yöneticiyken.

Hüseyin Cahit Bey'in Bir Makalesi

İttihatçıların İşbirliği Teklifi

AYŞE ESRA YALAZAN

İttihat ve Terakki'nin 1918 sonrası yakın tarihimizin ilginç konularından biridir. Mondros Mütarekesi'nden sonra, İttihatçılar hakkında basında çeşitli yazılar yazılmış, suçlamalar, savunmalar yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz Hüseyin Cahit Bey'in 14 Nisan 1923 tarihli *Tanin*'de yeralan "İttihat ve Terakki Ne Yapıyor?" adlı başyazısıdır.[1] Bu yazıda Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıda[2] alınan çok önemli bir karar ilk kez açıklanıyordu: İttihat ve Terakki ileri gelenleri kuruluş aşamasında olan Halk Fırkası ile beraber çalışmak için Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuşlardı. Üstelik Halk Fırkası'nın içinde bir "blok" halinde yer almak istiyorlardı.[3] Konuyla ilgili olarak, Mustafa Kemal Paşa Anadolu Ajansı muhabirinin sorusuna verdiği cevapta, İttihat ve Terakki adına kendisine hiçbir başvurunun yapılmadığını söylüyordu ve bu demeç 15 Nisan günü bütün gazetelerde yayınlanmıştı. Aynı gün bütün gazetelerde konuyla ilgili yazılar da çıkar. Bu tartışmalar Nisan sonuna kadar hararetle ve daha sonra daha az yoğun olarak bir ay kadar sürecektir. 15 Nisan günü *Tanin*'in başmakalesi Akşam gazetesi başmuharriri Necmeddin Sadık Bey'in yazısına cevaba ayrılmıştır. Hüseyin Cahit Bey birgün önceki yazısındaki kesin (belki biraz sivri) ifadelerini yuvarlaklaştırmış ve "bu zevat (Cavit Bey'in evinde toplananlar), birer Türk vatandaşı sıfatıyla toplanmışlardır" demiştir. Cahit Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinin kendisini doğruladığını, İttihat ve Terakki adına kimsenin söz söylemeye selahiyeti olmadığını tekrarlamıştır. Yine de *Tanin* başmuharriri yazısını İttihatçıları savunarak bitirecektir: "Bildiklerimin içinde ef'âlinin hesabını vermekten çekinecek kimseye tesadüf etmiyorum."

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey.

16 Nisan günlü *Tanin*'in başmakalesi "Bir Bardak Suda Bir Fırtına" başlığını taşımakta ve yazıda Ahmet Emin Bey yanıtlanmaktadır. Bu yazıda, Ahmet Emin Bey'in Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıyı "hafi kongre" olarak nitelendirmesi üzerine, Cahit Bey toplantının "hususi mahiyette" olduğunu ileri sürmüştür. Hususi mahiyette yapılan bir toplantının gazetelerle ilan edilmesinin bugüne kadar görülmüş işitilmiş şeylerden olmadığını söyleyen Hüseyin Cahit Bey yine de söylentileri önceden tahmin ettikleri için "alâkadâr zevâta" önceden haber verdiklerini ileri sürmüştür. Üstelik Hüseyin Cahit

Bey "içtimaın inikadı da, neticesi de kezalik tamamen bildirildi" demektedir. "Alâkadâr zevât" kimdir, "içtimaın neticesi" nedir, bilinmiyor. Hüseyin Cahit Bey yazısını -Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Nisan tarihli açıklamasına rağmen- "blok halinde" Halk Fırkası'na girme taleplerinin doğru olduğu tekrarlayarak ve "kabul edilmemişse bu bize ait birşey değildir" diyerek bitirmektedir. İttihat ve Terakki tartışmaları ve Cavit Bey'in evindeki toplantı hakkındaki kuşkular İzmir Suikasti davalarında başka boyutlar kazanacak ve Cavit Bey ve arkadaşlarının hazin sonuyla noktalanacaktır.

NOTLAR

1 Aynı gün **Tanin**'in birinci sayfasında Hüseyin Cahit Bey'in "Tekzip" başlıklı açıklamasında Ahmet Emin Bey'in **Vatan**'daki (13 Nisan 1923) "İttihatçıların yeniden işbaşına geçmek istedikleri" iddiası şiddetle reddediliyordu.

2 Toplantının kesin tarihi bilinmemekle birlikte Nisan'ın ilk günlerinde yapıldığı açıktır. Hüseyin Cahit Bey'in yazısında "teşebbüsatın neticelenmesine intizaren şimdiye kadar İttihat ve Terakki'nin tasavvuratı hakkında birşey söylenmedi. Fakat bu sükûn gün geçtikçe türlü türlü tefsir edildiğini, münasebetsiz progandalara vesile olduğunu" söylemesi toplantının 1 Nisan tarihli seçim kararından hemen sonra (muhtemelen Nisan'ın ilk haftasında) yapıldığı ihtimalini kuvvetlendiriyor. Suphi Nuri Bey'in **İleri** gazetesinde 6 Nisan tarihli başmakalesi, Hüseyin Cahit Bey'in "münasebetsiz propaganda" dediği türden bir İttihatçı düşmanlığı taşımaktadır. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık** adlı kitabında, H.C. Yalçın'ın anılarından ve İstiklal Mahkemesi tutanaklarından yola çıkarak, bu toplantıya katılanlar hakkında bilgi vermekte ve -kaynak göstermeksizin- toplantının 12-13 Nisan tarihinde yapıldığını ileri sürmektedir. (s. 238)

3 "Blok" halinde yeralma fikrinin nedeni "İttihatçılar"ın kuvvetler ayrılığından yana olmasıydı. Kuvvetler birliğinden yana olan Halk Fırkası içinde sadece bu nedenle bir "blok" oluşturma fikri şiddetli eleştirilere konu olmuştur. Örneğin Velid Bey **Tevhid-i Efkâr** gazetesindeki makalesinde kuvvetler birliğinden yana olmakla, kuvvetler ayrılığından yana olmak arasında çok önemli farklar olduğunu ve bunun ayrı bir parti kurmaya yol açan temel bir görüş ayrılığı olduğunu yazmıştır. ("Yine İttihatçılık Bahsi", 20 Nisan 1923, ayrıca bkz. "İttihatçılık Bahsi", 16 Nisan 1923)

İTTİHAT VE TERAKKİ NE YAPIYOR ?

Muharebe devam ettiği müddetçe, İttihat ve Terakki ne yapıyor, sualini irâda pek hacet yoktu. Çünkü İttihat ve Terakki'ye dahil bulunan zatlar müdafaa-i milliye teşkilâtı içinde ellerinden geldiği kadar çalışıyorlar, vazife-i vataniyelerini yapıyorlardı. Fırkacılık kimsenin aklından geçmiyordu. Yalnız vatanın kurtulması matlûb idi.

Intihâbât-ı umumiye icra edilmeye karar verilince bittabi herkesin zihninde birtakım sualler canlandı: İttihat ve Terakki ayrı bir fırka olarak ortaya çıkacak mı? Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin teşkil etmek istediği Halk Fırkası'na karşı muhalefetkâr bir tavır takınacak mı? Hakimiyet-i milliye bahsinde mürteciâne bir vaziyet alacak mı?

İttihat ve Terakki vâkıâ resmen mevcut değildir. Fakat bu gayr-i resmî adem-i mevcudiyetine rağmen fırkanın âkıbeti hakkında efkâr-ı umumiyede sarih bir malumat yoktur. İttihat ve Terakki'nin Teceddüd Fırkası'na inkılabını, Teceddüd Fırkası'nın ortadan çekilişini herkes bir muvâzaa değilse de muvakkat bir suret-i tesviye diye zannediyor, açık, kat'i birşey beklemiyor. İttihat ve Terakki'nin vücud veya adem-i vücuduna dair efkâr-ı umumiyenin sarih malumat sahibi olmak istemesi pek haklıdır. Meşkûk vaziyetlere nihayet vermek lazımdır. İttihat ve Terakki'nin resmen vücudunu inkâr etmekle zihinlerdeki tereddüd bir türlü zâil olmuyor.

Şimdiye kadar matbuatta İttihat ve Terakki'nin faaliyetine dair ufak tefek bazı neşriyâta tesadüf edildi. Bunların bir kısmı alelade yanlış havadisler hududunu geçemediği halde içlerinden şüphesiz bir maksad-ı mahsus ile işaa edilmiş zannolunacak derecede bir mahiyet-i mahsusayı ihtiva eden isnâdât da vardır.

İttihat ve Terakki'nin teşkilâtı, kadroları mevcut olmakla beraber bugün maatteessüf İttihat ve Terakki namına resmen söz söyleyecek hiç kimse mevcut değildir. Onun için, İttihat ve Terakki'nin mevcut veya mutasavver faaliyeti hakkında salahiyetdâr ağızlardan beyanat vve izahat vukua gelmemesine hayret etmemeli ve bunda gizli gizli çalışmak maksadı bulunduğuna ihtimal vermemelidir. Gizli çalışmak daima muzır çalışmaktır. Hür ve milli bir idarede gizli çalışan bir heyet bir fırka-ı siyasiye addedilemez.

İttihat ve Terakki'ye mensup erkân, memlekette hâl-i sulh teessüs edinceye kadar fırka işlerini haliyle bırakmak, sulhten sonra bir kongre yaparak fırkanın mukadderâtı hakkında kat'i kararı ittihaz etmek fikrinde idiler. İttihat ve Terakki Fırkası namı muhafaza edilecek midir? Fırka'nın programında ne gibi tadilât yapılacaktır? Fırka muhtelif fırkalara ayrılacak mıdır, yoksa bütün bütün dağılacak mıdır? Bütün bu meseleler ancak kongrede ve sulh esnâsında takarrür edecek şeylerdi.

Fakat intihâbât başlayınca bir karar-ı âcil vermek lâzım geldi. Resmi bir kongre mahiyetinde değilse de hususi bir kongre mahiyetinde olarak bazı erkân toplandılar ve ahvâl-i umumiyeyi tezekkür ettiler.

Vaziyet şu idi: Millet Meclisi'nde i-

ki grup görüyoruz. Meclisteki İttihatçılar Birinci Grup'a da girmişlerdir, İkinci Grup'a da. Bir kısmı da bunlardan hiçbirine intisâb etmemişlerdir.

Şimdiye kadar fırka teşkilâtı olmadığı, hep birlikte tahlis-i vatana çalışıldığı için bu pek tabii idi. Fakat şimdiden sonra ne olacak? Bir Halk Fırkası hazırlanıyor ve bunun esâsâtı üzerinde intihâbât yapılıyor. Binaenaleyh, bir karar vermek, ileride ne suretle çalışılacağına dair bir hatt-ı hareket ittihâz etmek lazım geliyordu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin riyâseti altında bulunan Birinci Grup mufassal bir fırka programı neşretmemiş olmakla beraber esas mesleğinin ne olduğunu sarih surette göstermiştir. Birinci Grup hakimiyet-i milliyenin kat'i, layetegayyer ve layetecezzi bir surette münhasıran millete ait olduğunu ilan ediyor, hilâfetle saltanatı ayırıyor. Aynı zamanda milliyetperverlik esâsâtını müdafaa eyliyor.

324 inkılâbıyla bu memlekette hâkimiyet-i milliyeyi tesis eden kuvvet İttihat ve Terakki'dir. Anadolu hareketi bu tarikte daha çok kat'ı mesâfe etmiş, saltanat-ı ferdiyeyi kaldırmıştır. Binaenaleyh esas itibariyle İttihat ve Terakki ile Birinci Grup arasında fark yoktur. İcâbât-ı zaman ile Birinci Grup ileriye doğru bir adım atmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu emr-i vâkii bozmaya çalışması için bir sebep yoktur.

Milliyetperverliğe gelince, İttihat ve Terakki'nin en bâriz sıfat-ı kâşifesi milliyetperverliktir. Bu noktada da arada bir ihtilâf tasavvur edilemez.

İttihat ve Terakki'nin teceddüdperver idi. Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri aynı tarikte daha cesurâne ve azimperverâne yürüyor.

Yalnız, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tevhid-i kuvâya ait ahkâmı kalıyor ki harb esnasında belki müfid olabilirdi. Fakat hal-i tabiiye avdet edecek olan memleketin bu usul dairesinde hüsn-i idaresi kabil olmayacağı ve mutlaka kuvvetler arasında bir muvâzene tesisi icab edeceği mülahaza ediliyordu. İşte İttihat ve Terakki ile Birinci Grup'u ayırabilecek olan nokta-i nazar ihtilafı burada idi. Fakat bu fark İttihat ve Terakki'nin Birinci Grup ile teşrik-i mesai etmemesi için bir sebep teşkil etmezdi. Bilakis daha henüz sulhe nâil olmamış memleketin sarsıntısız, ihtirassız, gürültüsüz intihâbât yapabilmesi ve intihabattan sonra da kuvvetli, esaslı bir surette çalışabilmesi için Birinci Grup'a elden geldiği kadar yardım etmek lazım gelirdi.

Hüseyin Cahit ve Cavit Beyler İstiklâl Mahkemesi'nde.

İstanbul'da birleşen İttihat ve Terakki Fırkası erkânı hiçbir zaman bu intihabatta ekseriyet kazanarak mevki-i iktidara gelmek fikrinde de bulunmadılar. Bilakis, memleketi düşmandan kurtarmak için bu kadar fedakârlık ve yararlık göstermiş ve muvaffak olmuş vatanperverlere mevki-i iktidârı geniş geniş bırakmak ve onların sulh zamanında da ibrâz-ı faaliyet ve kabiliyet etmelerine müzaheret eylemek münasib olacağını düşündüler. İşte bu ruh ile Mustafa Kemal Paşa hazretlerine müracaat ettiler ve teşrik-i mesai teklifinde bulundular.

İttihat ve Terakki herşeyde kusur aramayı ve bulmayı bir meziyet saymaz. Çünkü bunun pek kolay birşey olduğunu, kendi kusurlarını tahattur ederek, pekâlâ takdir eyler. Memlekette daima müsbet şeyler yapmak için ileriye atılmış olan İttihat ve Terakki hiçbir zaman menfi ruhtaki kimselerden mürekkeb değildir. Çünkü nifakcûların memleketi batırmış olduklarını görmüştür. Siyasi bir zümre sıfatıyla nüfuz müsabakasına da girişmemiştir ve girişmek fikrinde değildir. Çünkü İttihat ve Terakki bunu yapmayacak derecede vatanperverdir. İttihat ve Terakki'ye her kusur isnad edilebilir, fakat vatanperverliğinden ve vatan uğrunda fedakârlığından kimse şüphe edemez. İttihat ve Terakki için dünyada her menfaatin ve düşüncenin fevkinde vatan muhabbeti gelir. Bundan dolayıdır ki Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine müracaat etmiş ve mecliste hakimiyet-i milliyeye taraftar, teceddüdperver ve münevver bir blok teşkili teklifinde bulunmuştur. Teklifimizde hiçbir şahsi taleb yoktur. Kendimiz için ne mevki, ne nüfuz, ne ekseriyet hiçbir şey istemiyoruz. Hatta İttihat ve Terakki'nin ismini ileriye sürmeyi bile istemiyoruz. İsimler bir sanem değildir ki ona tapılsın.

Bu teşebbüsatın neticelenmesine intizaren şimdiye kadar İttihat ve Terakki'nin tasavvurâtı hakkında gazetelere birşey söylenmedi. Fakat bu sükûtun gün geçtikçe türlü türlü tefsir edildiğini, münasebetsiz propagandalara vesile ittihaz olunduğunu gördüğümüz için meselenin hal-i hazırından bahsetmeyi faydalı bulduk.

Mustafa Kemal Paşa İttihatçı mıdır?

Halk Fırkası ve İttihat ve Terakki

AYŞE E. AYDIN

Halk Fırkası ile İttihat ve Terakki ilişkisi çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Bu yazının amacı, araştırmalarda sözedilmeyen önemli bir makaleyi tanıtmaktır. Yunus Nadi Bey'in *Anadolu'da Yenigün* gazetesinin 12 Ekim 1923 tarihli sayısında yeralan makalesi: İttihat ve Terakki. Aşağıda tamamı verilen makalede Yunus Nadi Bey, kendisi gibi Halk Fırkası milletvekili Celal Nuri Bey'in bir makalesini[1] şiddetle eleştirmektedir. Celal Nuri Bey'in makalesi Cumhuriyet'in ilanına yakın bir tarihte, artık çok fazla İttihat ve Terakki'den sözedilmediği bir sırada yazılmış olması bakımından da dikkat çekicidir. Celal Nuri Bey yazısında İstanbul matbuatının bir iki aydan beri muhalefet bayrağını açtığını ve *Tanin*'in yanında buna *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr*'ın da katıldığını ileri sürmektedir.

"Cavit Bey'in Devlethanesindeki Kongre"

Tanin gazetesi muhalefetinin nedenlerini irdeleyen Celal Nuri bunun "menşelerini" İttihatçılığa dayandırmaktadır. Celal Nuri Bey'e göre eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in evinde yapılan toplantı İttihat ve Terakki'nin içyüzünü göstermektedir. Nisan başlarında[2] yapılan bu toplantıyla ilgili Celal Nuri Bey'in verdiği bilgiler ilginçtir:

"Bu kongrenin içtimaından maksad ve gaye şu idi:

1- Bugünkü Teşkilât-ı Esasiye Kanunu;

2- Mustafa Kemal Paşa'nın vaziyeti ve milletin kendisine olan fart-ı teveccüh ve itimadı,

3- İttihat ve Terakki'nin intihabatta alacağı vaziyet;

4- İttihat ve Terakki'nin istikbaldeki istikameti hakkında mukarrerât ittihaz etmek.

Cemiyet Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hususunda asla bizim gibi düşünmüyordu. Biz vahdet-i kuvânın müdâfii idik, İttihat ve Terakki ise tefrik-i kuvâya taraftar idi, ki bilahare *Tanin* refikimiz bunu "tevzin-i kuvâ" şeklinde tevil etti.

O zamanki matbuat münakaşaları hatırda kalmışsa görülür ki bundan muzmer olan maksad, Gazi Paşa'yı reisicumhur mevkiine is'ad ile Fransa reisicumhuru için olduğu gibi, siyasetten ve fırkacılıktan tecrid edip kendi lehlerinde olmak üzere sahayı boş bıraktırmaktı. (...) İttihadiyûn, Mustafa Kemal Paşa ile cumhuriyeti tesis eden (yazının tarihini tekrar hatırlatalım: 9 Ekim 1923)[3] ricâlin sulhten sonra herşeyi yani muntazam bir idare ile teşkilat-ı iktisadiyeyi şiddetle muhtaç olan memleketin tedvir-i umuruna kadir olamayacaklarını her nasılsa zu'm ediyorlardı.(...) Bu kongrede Maarif Nâzır-ı esbakı ve lâhıkan İzmit mebusu Ahmet Şükrü Bey ile İaşe Nâzır-ı esbakı Kemal Bey'in muhalif kaldıkları ve hatta Kemal Bey'in bilahare İkinci Grup rüesası tarafından Beşiktaş'ta Niyazi Bey namında bir zatın hanesinde akdedilen içtimada da vuku bulan teklifâtı reddettiği ve Mustafa Kemal Paşa'yı takviyeden başka hiçbir hatt-

1 "İttihatçılar Şirket-i İnhisariyesinin Maksadı", **İleri**, 9 Ekim 1923.

2 Celal Nuri Bey yanlışlıkla "bu senenin Martı evâhırında yani yeni intihabata karar verilmesi üzerine" demektedir. Seçim kararı 1 Nisan 1923'te alınmıştır.

3 Cumhuriyetin ilanından bir ay öncesinden başlayarak, Celal Nuri Bey, rejimin cumhuriyet olduğu söyleyen ve cumhuriyeti öven yazılar yazmaktadır. ("Türk Cumhuriyeti", **İleri**, 25 Eylül 1923)

ı hareket takip etmeyeceğini söylediği mesmuumuz olmuştur."[4] Daha sonra Celal Nuri Halk Fırkası (Müdafaa-i Hukuk) övgüsüne girişir ve İttihat ve Terakki'nin "ülkeye yaptığı fenalıkları" anlatır. Yazısını şöyle bitirir: "İşte cumhuriyet-i seniyyenin bilançosu; işte şirket-i inhisariyenin bilançosu!"

(Eski) İttihatçı'nın Öfkesi

Bu kadarı Yunus Nadi Bey'i kızdırmaya yetmiştir. Eski İttihatçı Yunus Nadi şunları yazar: "Aşk ve imanı kalbimde derin bir surette mahkûk olan Ittihat ve Terakki'ye böyle açıktan açığa taarruz değil, hatta şöylece yan bakışları bile küfür addederim."

Yazıda, sadece İttihat ve Terakki'ye duyulan aşk anlatılmıyor, önemli bir iddia da ortaya atılıyordu: Halk Fırkası İttihat ve Terakki'nin devamıdır ve Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların birincisidir.

Anadoluda Yenigün gazetesi İstanbul'a ulaşmadan, İstanbul gazetelerinin Ankara muhabirlerinin telgrafları bu iddiayı İstanbul'a duyurur.[5] 13 Ekim tarihli *Vatan* gazetesi İstanbul'da bulunan milletvekillerinin yorumlarını yayınlar. İzmir mebusu Celal Bey (Bayar), "Bugünkü vaziyet 10 Temmuz inkılâbının daha mütekâmil bir şeklidir. Pek çok İttihatçılar, diğer birçok vatanperverler gibi Gazi Paşa'yı mefkûrelerini kuvvetle yaşatan tabii bir reis ve memleketin müncisi tanımakta ve hürmet etmektedirler" derken, Müdafaa-i Hukuk kâtib-i umumisi Sudi Bey ise "Böyle bir ihtimalin tahakkuku takdirinde ve Gazi Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin birincisi olduğu anda Müdafaa-i Hukuk'la hiçbir alâkam kalmayacaktır." demektedir.

İstanbul basını Yunus Nadi Bey'in yazısını yumuşatmaya yönelik yorumlar yayınlarlar. *Tanin* gazetesi bu tartışmalara katılmaz.[6] Ahmet Cevdet Bey'in 13 Ekim 1923 tarihli *İkdam*'da yayınlanan "Bir Telgrafın İlhamı" başlıklı yazısının şu bölümü bunların tümünün ortak noktasıdır denilebilir:

"Nadi, bu sözlerle ne İttihat ve Terakki'ye, ne millicilere hizmet etmiş oldu. Vâkıâ ihtimal ki, ikisini birbirine takrib ederek bir yeni kuvvet peydâ ederim zannına düştü. Bu bir hata idi. Çünkü memleketimiz namına derûnî bir teessüfle teessüf ederiz ki İttihat ve Terakki mülkü ihya etmek ve selâmete erdirmek teşebbüsünde, ettiği hatalara mebni muvaffak olamadı. Binaenaleyh bugün onun namını milliciliğe izafe etmek temin-i muvaffakıyete hâdim olamaz. Vâkıâ Anadolu millicileri içinde, vaktiyle İttihat ve Terakki'ye dahil olmuş zevat çoktur. Bunların kimler olduğu meçhul de değildir."

"Bir Miras Davası"

Ahmet Emin Bey, *Vatan*'daki15 Ekim 1923 tarihli "Bir Miras Davası" adlı makalesinde ise şunları yazıyordu: "Hüseyin Cahit Bey bazı yazılarında kendini İttihatçılığın bir nevi vârisi ve mümessili diye göstermiştir. Celal Nuri Bey bundan istifade ederek gazetelerdeki muhalefeti ikiye tasnif etmiştir. Eski İttihatçıların muhalefeti ve bunun mahiyetini anlamayarak o tarafa iltihak eden hüsn-i niyet sahiplerinin (Velid Bey ve Ahmet Cevdet Bey) muhalefeti... Celal Nuri Bey, muhalif meyillerinin bir İttihatçı entrikası olduğunu bu iki meslektaşına anlatmaya çalışmış ve bu münasebetle İttihatçı siyasetine karşı taarruz açmıştır.

Bittabi Halk Fırkası'na nüfûz temini maksadıyla yapılan bu hareketi aynı fırka erkânından Yunus Nadi Bey tasvib etmemiştir. Nadi Bey Halk Fırkası'nın menfaatini İttihatçılığı bu fırkaya inkılâb etmiş addetmekte görmüştür. Bu tarz-ı telakki kabul edilirse Hüseyin Cahit Bey veya başka hiçbir kimse İttihatçılığın siyasi nüfûzuna veraset iddia edemeyecek... Yunus Nadi Bey hiç şüphesiz böyle düşünmüştür."

Yazının son bölümü oldukça ilginçtir: "Yunus Nadi Bey'in yalnız bir nokta-i nazarda hakkı vardır. Halk Fırkası maatteessüf İttihat ve Terakki'nin bir takım siyasi ananelerini tevârüs etmiş, kuvveti içtihat birliğinde arayan bir fırka değil, kemiyette arayan umumi bir heyet olmuştur. Bu fena miras tasfiye edilmedikçe ve Halk Fırkası müsbet bir program etrafında sıkı surette birleşmiş zevattan mürekkeb bir heyet hâline gelmedikçe fırka memlekette canlı ve hakiki bir siyasi kuvvet teşkil edemeyecektir."

"Asıl ve Asil İttihat ve Terakki"

Bu tartışmalar sürerken Celal Nuri Bey, Yunus Nadi Bey'e 16 Ekim 1923 günlü İleri'de cevap verir. Celal Nuri muhatabının "İttihat ve Terakki'" olmadığını -Cavit ve H. Cahit Bey'leri kastederek- "mahut şirket-i inhisariye" olduğunu yazar. Gazi Paşa'nın İttihat ve Terakki "ekâbirinden" ve hatta "müessislerinden" olduğunu kabul eden Celal Nuri Bey yine, Cavit Bey'in evindeki "hafi kongre"ye değinir. Ona göre, toplantıya katılanlar gizli emeller besliyorlardı. Aldıkları kararlar bazı davetliler tarafından açıklanınca gizli emellerini gerçekleştiremediler. Bir İttihatçı olan Yunus Nadi Bey'in bu top

4 İzmir Suikasti davalarında en çok suçlanan Kemal ve Şükrü Beylerin Celal Nuri tarafından temiz gösterilmesi şaşırtıcıdır.

5 14 Ekim günü İstanbul gazeteleri, Yunus Nadi Bey'in makalesinin tamamını birinci sayfada yayınlamışlardır.

6 Hüseyin Cahit Bey'in şahsı ve siyaseti mevzu'-i bahs olduğu halde münakaşata iştirak etmeyen yalnız Tanin olmuştur." Mehmet Asım, "Fırkacılık Cereyanları", **Vakit**, 15 Ekim 1923.

lantıya davet edilmeyişini bu kliğin onu "turfa" addetmesine bağlayan Celal Nuri Bey, "klik sizi ve rüfekanızı Kemalist tanıyor" diyordu. Yunus Nadi Bey, Celal Nuri Bey'e saldırılarını hakaret boyutlarına vardırırken, Celal Nuri Bey, yazısını Yunus Nadi Bey'e övgülerle sürdürür:

"Siz ve arkadaşlarınız istediğiniz derecede İttihatçılığı muhafaza ediniz. Vatan hissiyatı ile meşbû' olan ve en yüksek manasıyla İttihatçılığın vatanperverlikten başka birşey olmadığını teyakkun eden zevattan memleket için fenalık beklenemez. Endişemiz, sizden, sizin gibi milliyetperverlerden değildir. Bizim endişemiz şu şirket-i inhisariye gibi dolap ve entrika ile gayr-ı meşrû kuvvet hazırlayanlara matuftur."

Uzun "şirket-i inhisariye" eleştirilerinden sonra yazı Yunus Nadi Bey'e şu seslenişle biter:

"Azizim, pek muceseem Nadi Bey! Gerek tarz-ı tefekkür, gerek tarz-ı telakki itibariyle aramızda ayrı gayrı göremiyorum. Asıl ve asil İttihat ve Terakki'ye de tevcih edilmiş bir tarizimiz de yoktur. Bizce maksad-ı esasi şirket-i inhisariyenin foyasını meydana çıkarmaktır."

Halk Fırkası İttihat ve Terakki'nin devamı, Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların birincisi midir? Soru şudur: *Yunus Nadi Bey bu iddiayı niçin ortaya atmıştır?*

Celal Nuri (İleri) ve Velid (Ebüzziya) Beyler.

İTTİHAT VE TERAKKİ

YUNUS NADİ

İleri Gazetesinde velev ki üç beş kişiye taarruz maksadıyla olsun yine İttihat ve Terakki'den bahis var, yine İttihat ve Terakki'ye taarruz var. Taarruzu Ankara'dan gönderilmiş anonim bir mektup yapıyor. Mektup zâhirde üç beş kişiye taarruz eder göründüğü halde on senelik bir mukayese esasına rucû' ile hakikatte İttihat ve Terakki'ye hucum etmiş bulunuyor. Ne hacet, İleri gazetesinin hücum hedefi ittihaz ettiği mevzu'a İttihat ve Terakki kelimeleri de karıştırılmıştır. Beni sinirlendirmek için bu kadarı bile kâfidir. Aşk ve imanı kalbimde derin bir surette mahkûk olan İttihat ve Terakki'ye böyle açıktan açığa taarruzlar değil, hatta şöylece vanbakışları bile küfür addederim. Bu nevi taarruzlar iki sınıf insanlar tarafından gelebilir. Birincisi Hürriyet ve İtilâf erkân ve azası gibi esasen vatan ve milliyet mefhumlarından haz ve nasipleri olmayan ahval ve ahlakı malum bed-tıynet eşhastan, ikincisi söyledikleri sözleri iyice tartmak lüzumunu hissetmeyen kimseler cânibinden. Bu ikinci şıkka hususi ve siyasi maksatlarla idare olunan bazı kelâmları da ilhak edebiliriz. Böylelerini de gördük. Fakat hususi ve siyasi maksatlarla yakın bir maziyi tenkid eden sözlerde hiç olmazsa iki meziyet ve fazilete dikkat etmiş idik: Evvelâ bu sözler asla İttihat ve Terakki unvanını kaale almayarak yalnız umumi ifadelerle iktifa ediyorlardı. Saniyen yakın bir mazinin umumi tenkidi ile hal ve istikbalin siyasetine daha fazla billuriyet vermek istiyorlardı. Binnefs kendi harekât ve sekenâtına dahi bu kadar ve bu şekil ve surette murâkabekâr olabilir.

Hürriyet ve İtilaf'tan bahsetmeye hacet görmüyorum. Onlar ve onlara mümâsil mağşûş ve mendeburlar her milli şeye mukaddes olduğu gibi, İttihat ve Terakki'ye dahi ağız dolusu küfürler savurmakla demgüzâr olmuşlardı. Bizim afv etmediğimiz taarruz tarzı, en hafif tabiri ile tartılmayan sözler dediğimiz mübâlâtsızlıklardır ki bunların dahi seciyesiz vasfı ile tabir olunmaları için maatteessüf arada çok uzun bir mesafe yoktur.

Bugün İttihat ve Terakki'ye taarruz edenlerin yarın Müdafaa-i Hukuk'u küfür ve düşnâm ile yâd etmeyeceklerinden emin olamayız. Hatta bizim nazarımızda ve hakikatte İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk arasında hiçbir fark olmadığından bu küfür ve düşnâmın bugünden başlamış olduğunu iddiada bile hata yoktur denilebilir. Birçok hamiyetli vatandaşları bihuzur eden bazı dalâletlere nihayet vermek için dünün sağlam bir İttihatçısı olmak mesleğinden hiçbir zerre kaybetmemiş olduğu halde bugünün sağlam bir Müdafaa-i Hukukçusu sıfatının dahi hakik sahibi olan biri olarak vaziyeti tavzih etmeye lüzum görüyorum:

Esaslı, derin ve temiz fikirlerin temâdisinde belki zaman zaman, safha safha unvanlar değiştiği olur. Fakat fikirlerin esasında tebeddül olmaz, belki inkişâf esasında tebeddül olmaz, belki inkişâf ve itilâ olur. Eşhasın zevâli ve fenâsına bakarak ve hele unvanların tebeddülünden şaşırarak vaziyette külli tebeddüller olduğu zan ve zehâbına kapılanlar, hiçbir haki-

kati idrâk kabiliyetinde olmayan sath-bînlerdir. Bu bahiste olsa olsa unvanlardan ziyade eşhasın o da fikirleri daha iyi veya daha fena yürütmek noktasından, ehemmiyetleri olabilir. Bu hakikatlere binaen ve bugün taayyün eden neticeye nazaran hiç hata etmeyeceğimizden emin olarak iddia olunabilir ki Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların en büyüklerinden biri ve hatta şüphesiz birincisidir.

Filhakika geçen sene Anadolu'da milli cidâlin galibiyeti ile neticelenen musaraanın hakiki ve milli mebdei dört sene evveli değil, belki onbeş sene evvelidir. Zalim garbın Türkiye'yi taksim ve imha etmek teşebbüsleri ta o zamandan sezilerek Meşrutiyet'in ilanı şeklinde bir ihtar ile milletin bu türlü suiniyetlere karşı gafil bulunmadığı izhar edilmiş ve daha son günlerde hitam bulan medid bir harb, hakikatte tâ o zaman başlamış idi. Onbeş sene evvel başlayan milli yakaza ve hareketin adına o zaman İttihat ve Terakki denilmiş idi. Harice karşı cidal hitam bulurken unvanın başka bulunuşu yakaza ve hareketin milli mahiyetini asla değiştirmiş olamaz.

Hakikatin bundan ibaret oluşuna karşı biri hâlâ ayrı bir İttihatçılık iddiasında bulunan, diğeri İttihatçı olmamış veya kendilerini artık İttihatçılıktan çıkmış addeden bazı eşhas tarafından gelmek üzere iki türlü hata karşısında bulunduruluyoruz. Hâlâ ayrı bir İttihatçılık iddiasında bulunan bazı zevatın iddiaları ne kadar gülünç ise ikide bir İttihat ve Terakki'ye taarruz eden kimselerin hareketi de o kadar mantıksızdır.

Ayrı bir İttihatçılık iddiasında bulunan bazı kimselere nazaran vaziyet şöyledir: Bir zaman bir İttihat ve Terakki var imiş, şunu yapmış, bunu yapmış, nihayet umumi harbe girmiş, ve orada iltihak ettiği zümre ile beraber mağlub olarak hayatı hitam bulmuş, netice olarak da aza ve erkânı ortadan çekilerek sırrolmuşlar... Derken yerden mi çıkmış, gökten mi inmiş, nereden gelmiş ise meydana Kuvâ-yı Milliye diye yeni birşey çıkarak mücadeleye başlamış ve gide gide bu Kuvâ-yı Milliye muvaffak ve muzaffer olarak memleketi düşmanlar istilasından kurtarmış, onun milli mevcudiyet ve istiklâlini temin eylemiş. Böylelikle artık -vaktiyle sırrolmuş olan- İttihatçıların dahi tekrar ortaya çıkmalarına hiçbir mani kalmamış olduğu cihetle bu zevât, tıpkı Karagöz'ün perde kenarında çıkararak "hay hak!" nidasıyla Şeyh Küşteri meydanına düşmesi kabilinden:

-Ey Kuvâ-yı Milliye allah sizden razı olsun, memlekete hizmet ettiniz.

Yunus Nadi.

Fakat malum olduğu üzere evvelce vatanda rol oynayan biz İttihatçılar da var idik. Artık mani zail olduğundan işte bizler de tekrar meydana çıkıyoruz. diyorlar. Ayrı bir İttihatçılık farz ve iddia eden kimselerin vaziyeti aynen böyledir ve bu vaziyet hakikaten gülünçtür. Gerçi biz perde arkasına çekilmiş ve kaçmış bazı eşhas hatırlıyoruz. Fakat Kuvâ-yı Milliye şeklindeki mübarek ve kudsi hareketin öyle semadan gelme veya yerden çıkma birşey olmadığını da yakînen biliyoruz. Bu hareketi millet yapmıştır. İttihat ve Terakki'nin bütün efrad ve azası onda en müessir âmil ve hadimler olmak mevkiini işgal eylemiştir. Unvanca istihaleye vatani ve milli vazifelerini ifada devam eylemişlerdir. Bizim bildiğimiz ve mensubiyeti ile iftihar ettiğimiz vatanperver İttihat ve Terakki budur. Biz bunun haricinde bir eşhas İttihat ve Terakkisi tanımıyoruz. Geçenlerde Hüseyin Cahid Bey'in:

-İttihat ve Terakki vardır, ve kadroları mevcuddur. yolunda bir sözüne karşı İttihat ve Terakki'nin şeydâ bir âşıkı olan ve bin mihnet ve mahrumiyet içinde vatani hizmetler peşinde koşan bir kardeş bize gönderdiği bir mektubunda o cümleyi çok acı bir lisan ile tenkid ederek:

-Yoksa bu efendiler, bizleri kendi hizmetlerine koşulmuş dolap beygirleri mi zannediyorlar?" diyordu. İttihatçılığın en yüksek manasında vatanperverlik olduğunu bilmeyen kimseler İttihatçı olamazlar. İttihat ve Terakki'yi üç beş şahıstan ve şöyle böyle bir kadrodan ibaret sananlar İttihat ve Terakki'nin elifini bile bilmemiş ve onun ruhundan zerre hisseylememiş olan kimselerdir. İttihat ve Terakki vatan fırkası idi. Unvanın ehemmiyeti yoktur, o kudsi fırka-i nâciye bilâfasıla vatan içinde ve işbaşındadır. Herhangi bir gazetenin masasında veya herhangi bir şahsın kafasında veya kasasında, hele perde arkasında fırka olamaz ve hele bu fırka asla İttihat ve Terakki olamaz.

Bu hakikat böylece bilindikten sonra herhangi maksat ve vesile ile olursa olsun ikide bir İttihat ve Terakki'ye vuku bulan taarruzların neden mantıksız ve müstekreh olduğu da artık daha fazla tafsile ihtiyaç göstermeyecek bir vuzuh ile kendiliğinden anlaşılır sanırız. Bizce hususi bir İttihatçılık iddiası merdûd, asıl ve asil İttihat ve Terakki'ye tevcih edilecek taarruzlar ise makdûhdur

Şurâ-yı Ümmet'ten Seçmeler

EROL ŞADİ ERDİNÇ - FARUK ILIKAN

V

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEM'İYYETİ

*[Vesâik-i târihiyye: 5**]

Merkezi Paris'de "*İttihad ve Terakki Cem'iyyeti*" ile merkezi Selânik'de "hürriyet" cem'iyyetlerinin ittihad ve mezcine âid fıkarât ve vesâik-i târihiyye:

Paris'deki İttihad ve Terakki Cem'iyyeti, tarihçe-i Cem'iyyet'e âid planda bundan evvel görüldüğü üzre, yeniden tensîk ve teşkîl oldukdan bir müddet sonra Selânik'de kadîm İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin perişan ve fikr-i hürriyetle nâlan bazı a'zâlarının bir arava toplanmasından teessüs etmiş yeni bir merkez-i teşkilât yapılmış idi. Bu Cem'iyyet'in müessisi erkânından birinin mahremâne Doktor Nazım'a yazdığı bir mektûbu Paris'de "Palas Sen Jermen Depre" meydanındaki ufak bir bahçede mumaileyhle beraber okumuş ve o dakikadan i'tibâren her iki fırkanın yek bir livâ-yı hamiyyet ve ittihad altında kalması lüzûmunu te'mîne karâr vermişdik.

Muhâbere ve teşebbüsât-ı lâzimede bulunuldu. İttihad esâslarının müzâkeresi için Macaristan'da "Budapeşte"de tarafeynin murahhaslarını birleşdirmek arzûsu izhâr edilmişti.

Dâhilden hârice çıkmak husûsundaki müşkilât bu arzûnun kuvveden fi'le çıkmasına mâni' oldu.

[1] 323 senesi Mart'ında İstanbul teşkîlâtını yapmak ve ba'zı icraât-ı mühimme için tedkikâtda bulunmak üzre Paris'de İstanbul'a geldiğimde Selânik cem'iyyetine merbut avukat Mehmed Bahaeddin Bey'le (İstanbul Reji Nâzırı'dır) Beyoğlu'nda terzibaşı Boterek binâsı dâhilinde defa'atle mülâkat edilmiş idi. İttihad-ı tarafeyn esasâtı müzâkere için merhum Refik Bey'e (İstanbul meb'ûsu ve Adliye Nâzırı) İstanbul ve bi'l-âhire Filibe'de intizâr olundu. Gerek İstanbul ve gerek Filibe'ye azimetleri ba'zı esbâb-ı mâni'a hulûletiyle mümkin olamadı. Muhâbere ve mülâkatlardan tarafeynin âmâl ve efkârı, meslek-i maksadı, teşkîlât ve teşebbüsâtı yekdiğerine tamâmen muvâfık olduğu anlaşılmışdı. Her iki taraf merâkizi bu ittihadın menâfiini takdir ve lüzûmunu hissetmişlerdi. Bi'l-âhire Doktor Nazım Bey Selânik'e ittihad esâslarını müzâkere için salâhiyet-i vâsi'a ile i'zâm edildi. Bu teşebbüs-i ittihâd tarafeynin menâfi-i mukaddese-i vataniyyeden ibâret arzûlarına binâen kemâl-i muvaffakiyetle netîce buldu. Senelerden beri Paris'de bulunan ve hiç bir kuvvet ve teşkîlâtları olmayan ..... fırkasiyle tarafımızdan izhâr olunan şiddet-i meyelâne rağmen i'tilâf mümkin olamadığı hâlde vâsi' teşkîlât, metin esâsları bulunan ve hüsn–i niyetle mücehhez her iki fırka az zaman içinde bir oldular. Osmanlılar! İki küçük fırkanın ittihadı, imtizacı vatanı müdhiş bir istibdâd ve Abdülhamid gibi bir dahiyye-i âzimîden kurtardı. Bugün efrâd-ı milletin selâ-

(*) Haftalık Şûrâ-yı Ümmet, No: 204 (7 Kânûn-ı sâni 1325 / 20 Ocak 1910) s.2-3.

Bahaeddin Şakir Bey

met-i vatan nâmına ittihadı hâricdeki kavi' ve mahûf düşmanlarından kurtaracakdır.

O vakit müzâkerenin bir ay kadar te'hîrini görerek "Bu ittihad olmazsa va biz veyâ onlar hâindirler" demişdim. Bugün de inkılâp devresinde bulunduğumuz hâlde millet arasına tefrika ve nifâk saçanlara acabâ ne diyelim?

B.(ahaeddin Ş.(akir)

Suret

Merkezi Paris olan "Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti" ile "Osmanlı Hürriyet Cem'iyyeti" 19 Şaban 1325 ve 14 Eylül 323 ve 27 Eylül 1907 târihinden i'tibâren "Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti" nâmı altında âtiü'z-zikr şerâit ile ittihad etmişdir:

1.Madde- Cem'iyyet'in biri dâhilî diğeri hâricî olmak üzre iki merkez-i umûmîsi olacak ve bunlardan hâricî merkez-i umûmî Paris'de ve dâhilî merkez-i umûmî de dâhilde münâsib bir mevki'de bulunacak ve her iki merkezin ayrı ayrı mühürleri olacakdır.

2. Madde- Maksâd-ı esâsîsi 1293 târihinde neşr olunan Midhat Paşa kanun-ı esâsîsinde tatbîk ve devâm-ı mer'iyyeti te'mînden ibâret olan Cem'iyyet'in bu maksâda vüsûl için isti'dâd ve îcâbât-ı mahalliyyeyi nazarı dikkate alarak teşkîlât ve vezâif-i efrâdı ta'yîn eder dâhilî ve hâricî ayrı ayrı iki nizamnâmesi bulunacakdır.

3.Madde- Umûr-ı idâre ve mâliyyede merkez-i umûmîler her ne kadar müstakil iseler de îcâbında yekdiğerine muâvenete mecbûrdurlar.

4.Madde- Dâhilî merkez-i umûmîye doğrudan doğruya irtibâtında mahzûr görülen ve dâhildeki şu'abât ve efrâd Paris merkez-i umûmîsi vâsıtasiyle muhâbere etmek üzre yine dâhildeki merkez–i umûmiyye tâbi' olacakdır.

5.Madde- Hâricî merke-i umûmî şu'abât-ı hâriciyyenin mercîliğinden başka Cem'iyyet'in hârice karşı murahhaslığı vazîfesini îfâ eyleyecekdir. Hükûmât ve matbûât-ı ecnebiyye ile olan münâsebâtın mes'ûliyeti hâricî merkez-i umûmîye dâhildeki teşebbüsât ve icrâât̂ın mes'ûliyyeti de kâmilen dâhilî merkez-i umûmîye âiddir.

6.Madde- Merkez-i umûmîler yalnız imtinâ' ile yekdiğerlerinin harekâtını ta'dîle salâhiyetdârdır.

7.Madde- Cem'iyyet'in vâsıta-i neşr-i efkârı şimdilik Türkçe "Şurâ-yı Ümmet" Fransızca "Meşveret" gazetesidir. Dâhilî merkez-i umûmînin muâvenet ve iştirâkiyle hârici merkez–i umûmînin taht-ı nezâretinde tab' ve neşr edilecek "Şurâ-yı Ümmet" ile Türkçe bi'l-cümle neşriyâtda hâricî merkez-i umûmî dâhilî merkez-i umûmînin teklifini nazar-ı dikkate almağa mecbûr olduğundan mes'ûliyyetine dâhilî merkez-i umûmî de iştirâk edecekdir.

14 Eylül 323 yevm-i Cuma
Ezânî saat 8

* * *

No. 1 Sa. 19 ve 6 Teşrin-i evvel sene 907 ve [1]323

Muhterem Kardaşım:

390 ve 391 numaralı târihsiz mektuplarınız ve melfûfu 386 numaralı melfûfu mukâvelenâme vâsıl-ı yed-i iftihâr oldu. Dâhilî merkez-i umûmî hey'etince kıraat olunarak ber-vech-i âtî cevâb i'tâsı bendenize tevdi' olundu.

1- Vatanın selâmet-i âtiyyesine masruf olan gayret ve mesâîmizi tevhid eden şu mukaddes ittifâk bizce de mûcib-i şükrân olduğundan teşekkürât ve tebrikâtımızı ve selâm ve ihtirâmâtımızı merkez-i umûmî hey'etine takdim ederiz.

2- Muhâberemizde istimâl olunmak üzre irsâl edileceği bildirilen şifreye intizâr olunmakdadır.

3- Kolonyalı ..... Efendi nâmına leffen gönderilen mektub posta ile kendisine irsâl kılınmışdır. Amasyalı ..... Efendi Cem'iyyet'e mensûb olduğundan onun mektubu hey'etce okundukdan sonra kendisine i'tâsı münâsib görülmedi, ancak mukâvele mûcibince bu havâlide bulunan efrâd-ı Cem'iyyet'le muhâbere tehlike ve tereddüdü mûcib olacağından bu gibi efrâda âid teşebbüsât ve muâmelâtın doğrudan doğruya Cem'iyyet'e ihtârı iktiza eder.

4- Mehmed Efendi'ye olan mektubda (1) numaralı mülâhazâtınız Cem'iyyet'ce nazar-ı dikkate alınarak mazarrât gelmeyecek tarzda istifâdeye çalışılmaktadır.

5- Kezâ ayni mektubda (2) numaralı mülâhazâtınız ise şimdilik Cem'iyyet'in vâridâtı sırf efrâdın i'tâ etmekde oldukları mebâlig-i şehriyyeve münhasırdır. Cem'iyyet'in tezyid-i serveti için şimdiye kadar bir çok müzâkerât cereyân etmiş ise de henüz kabil-i tatbîk bir karâr ittihâzına muvaffak olunamamışdır. Binâenâleyh kariben bu bâbda tedâbir-i ciddiyye ve esâsiyye ittihâzı me'mûli kavîdir.

6- Yine aynı mektubda (4) neşrivât hakkındaki mülâhazâtınız tamâmıyle efkârımıza muvâfık ve pek musîbdır. Cem'iyyet efrâdı mevânındaki erbâb-ı kalemden murekkeb bir hey'et-i tahrîriyye teşkîl edilerek âsâr-ı müfîde tercüme ve te'lîf ettirilecekdir. Roman Ruj Cem'iyyet efrâdından birinde mevcud olduğundan irsâline hâcet yokdur.

7- (6 ve 7) Evvelce buradan gönderilen iki seyyâr me'mûru vâsıtasıyla İstanbul'da bir şu'be teşkîline muvaffak olunmuş ise de henüz mûcib-i istifâde bir derecede terakki edememişdir. Ahiren burada Cem'iyyet'e idhâl edilen birkaç kişi İstanbul'a gittiklerinden bunlarla birleşdirilerek pâyitahtda mühimce bir merkez te'sîs ve teşkîline çalışılmakdadır. Vaktiyle Bursa'da dahi seyyar me'mûru vâsıtasıyla bir iki zât Cem'iyyet'e alınmış idi bu kerre Mehmed Efendi kardaşımız salâhiyet-i kâmile ile Anadolu'ya müteheyyi-i azîmet olduğundan orada ve sâir vilâyâtda teşkîlâtın teessüs ve tevessüüne gayret edecekdir.

8- Dâhildeki muhâberâta dâir olan mülâhazâtınız nazar-ı dikkate alınmışdır.

9- İcraât husûsundaki mütâlaâtınıza intizâr ediyoruz.

10- Şimalî Arnavutluk eşrafından olan bir zât bir sene evvel Cem'iyyet'e idhâl kılınmış ve hâlen Üsküb merkezine me'mûr bulunmuşdur.

11- İstanbul'daki hâne mes'elesi bizce de gâyet mühim olub bu bâbda hey'etin tasavvurât-ı mahsûsası olduğundan diğer mektubda mufassalan bahsolunacakdır.

12- "Perforator" istimâline lüzûm görüldüğü anda ..... tarafından kâfi mıkdârının i'tâ kılınacağı kaviyyen va'd edilmişdir.

13- Truşakların matbu' programı mûcib-i istifâde olacağından irsâli mercûdur. Kongreye dâir tafsilât isteriz.

14- Gelecek mektubumuzda taleb buyurulan serlevhalar yazdırılıp gönderilecekdir.

15- Şurâ-yı Ümmet'in Paris'de neşrine müsaade olunması sür'at-i matlûbeyi te'mîn edeceğinden pek zivâde mûcib-i memnûniyyet olmuşdur.

16- İleride tebdîl olunmak üzere şimdilik bu adrese ..... mazrûfen on aded Şurâ-yı Ümmet ile üç tane Meşveret'in muntazaman gönderilmesi ve içeride zarfın üzerine Mösyö Herame adresinin yazılması ve posta ücretinin hesâbımıza kaydıyla iş'ârı.

17- Hüsrev'in Edirne'de tanıdığı nâmuslu zevâtın isminin bildirilmesi.

18- Mektubunuzun yazısının daha okunaklı olmasına himmet buyurulması müsterhamdır.

19- Naci dâhile hareket etmiş ise dâhilî merkez-i umûmî heyetince ma'lûm olmak üzere bu cihet hakkında izâhât i'tâsı.

20- Ya Naci veyâhûd Hüsrev tarafından Feyziye Mektebi müdîri Câvid .....

21- İleride seyyar me'mûru gösterilerek te'mîn-i irtibât etmek üzere hâricî merkez-i umûmî ile muhâbere eden dâhilî efrâd esâmîsinin dâhilî merkez-i umûmîce bilinmesi muvâfık görülmüşdür.

22- Nizamnâmenin bir sûreti leffen gönderilmişdir. Münderecâtı hakkındaki mülâhazât ve mütâlaâtın sür'ât-i mümkine ile bildirilmesi ricâ olunur.

23- Muhâberâtımız için ayrıca bir numara ile teselsül ettirilmesi münâsibdir kardaşım.

24- Mektubun yine eski adrese gönderilmesi.

Sâî [Mehmed Tal'at]

Talât Paşa

İzmir'de Yahudi Basınının Oluşumu

İlk Yahudi Gazetesi *Üstad*

SİREN BORA

Osmanlı Devleti'nde, basının belirli bir toplumsal gelişmenin ürünü olmasının kanıtları ilk kez İzmir'de görüldü. 17. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'in önemli dış ticaret merkezlerinden biri olan İzmir, 19. yüzyılda ticari gelişmeye paralel olarak siyasal ve kültürel yaşamın da hareketlenmeye başladığı bellibaşlı merkezlerden biri haline geldi. Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Levantenler, Batılı tüccarlar ve Konsoloslukları, bir yandan İzmir'e kozmopolit bir renk verirken, öte yandan ona tam anlamıyla Avrupai bir kent kimliği kazandırdılar. Böylece, Osmanlı devletinde ilk kez İzmir'de, Türkçedışı basın doğup gelişti.[1] Önce Fransızca, sonra sırasıyla Rumca ve Ermenice gazeteler yayınlandı. Bir süre sonra, 1842 yılında yayınlanan ilk Yahudi gazetesi *La Buena Esperansa*'da, (İyi Ümit) özel nitelikli bu gazeteler arasına katıldı. Rafael Uziel Pinşerle'ye ait olan Raşi[2] harfli Judeo İspanyol dilindeki gazete, sadece birkaç sayı dayanabildi. Uziel, 1846 yılında bir girişimde daha bulundu ve bu kez *La Puerta del Oriente*'yi (Doğunun Kapısı) yayınlamaya başladı. Bu gazetenin yaşamı ise, 6 ay sürdü.[3] Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra, Osmanlı otoriteleri, liberalleşme ve hoşgörü politikasına uygun olarak Türkçedışı basının gelişmesine yardımcı olacak bir tutum içine girmişlerdi.[4] Ancak sözkonusu tutumun, İzmir'in Türkçedışı basını üzerinde olumlu bir etki yaratmadığı anlaşılıyor. Çünkü, İzmir Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca basını, 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'a taşındılar. İzmir'de yayınlanan tek Yahudi gazetesi *La Puerta del Oriente* kapandı ve İzmir Yahudi basını İstanbul'a kaydı.[5] Böylece, İstanbul Osmanlı Devleti'nin tek basın ve kültür merkezi haline gelirken, büyük bir olasılıkla İzmir'in kültürel yaşamına büyük bir darbe vuruldu. İzmir Yahudi basını ise, 25 yıl sürecek olan suskunluğun içine gömüldü. Orhan Koloğlu, 1850 yılında İstanbul ve İzmir'de Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice, Bulgarca ve İbranice tam 16 gazetenin yayınlandığından sözetmektedir.[7] Biz, 1847-1871 yılları arasında, İzmir'de yayınlanan herhangi bir Yahudi gazetesinin varlığına rastlamadık. O halde, sözkonusu İbranice gazete veya gazeteler, İzmir'de değil İstanbul'da yayınlanmaktaydılar.

Tanzimat döneminde Türkçedışı basın, yorumdan çok bilgi aktarımı üzerinde yoğunlaştı. Cemaatiçi tartışmaları yansıtıyor ve ruhani yönetim üzerindeki görüşlerini belirtiyorlardı. Avrupa Edebiyatının yanısıra Ulusal Edebiyat, sık sık işlenen konular arasındaydı. Çok rastlanan bir diğer eğilim ise, gayrımüslim cemaatlere ait yayın organlarının dinlerini öncekinden daha aşırı bir oranda savunmalarıydı. Makalelerde işlenen hemen her konunun özünü ise, Padişaha ve Vezirlere yönelik aşırı bağlılık ve sevgi ifadesi oluşturmaktaydı.[7] Çünkü Türkçedışı basın, elde ettiği avantajları her an kaybetme korkusunu taşıyordu. Yayınlarına kısıtlama getirilebilir, hatta kapatılabilirlerdi. Tanzimat döneminde Osmanlı otoritelerinin, Türkçedışı basına karşı hoşgörülü bir politika izlediğini belirtmiştik. Ancak, aynı otoritelerin Türkçedışı basını denetim altında tutmak amacıyla aldığı önlemler, sözkonusu hoşgörüyle çelişmektedir. Bu önlemler, özel nitelikteki Türkçedışı basının, mali ve idari sorunlarla yüzyüze gelmesine yolaçacaktır.

Osmanlı otoriteleri, 1841 yılında

Üstad'ın 1890 yılına ait 73. sayısı

yayınladıkları bir Irade ile, tüm yayınları izin ve öndenetim koşuluna bağladılar. Fakat, uygulamada ikili bir yapının oluşmasını önlevemediler. Resmî nitelikte olan Türkçe basının bir kamuoyu oluşturma girişiminde bulunması sözkonusu bile değilken, Türkçedışı basın her konuya değinerek dinamik bir kamuoyu oluşturabilirdi. Bu kez otoriteler, Türkçedışı basın üzerinde ekonomik öğelere dayanan bir kontrol kurmayı hedeflediler. *Takvim-i Vekayi* dışındaki bütün yayınların, sadece birkaç yüz basılmasını ve yaşayabilmek için devletin mali desteğine gereksinme duymasını sağlamaya çalıştılar. Fakat gazetelerin çalışmalarını düzenleyen belirgin yasal koşullar yoktu. Sadece basımevlerinin çalışmalarıyla ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştı. Böylece 1854-1857 yılları arasında, isteyen, izin dahi almadan istediğini basar hale geldi. 1857 yılında "Matbaa Nizamnamesi" yayınlandı. Bu nizamname, gazete ve dergi yayınlanması için gereken önkoşulları, yasal düzenlemelere bağlamaktaydı.[8] Kuşkusuz, Osmanlı otoriteleri sözkonusu önlemlere başvururken, haklı gerekçelere sahiptiler. Kapitülasyonları basın alanına yayarak, çıkar sağlamayı tasarlayanların girişimleri başarılı oluyordu. Fransızca basın, liberal ticareti savunurken yerli burjuvazi sınıfını kurmayı değil, Avrupa sermayesine yardım etmeyi hedeflemekteydi. Rum ve Ermeni basını ise, bir yandan bu hedefe ulaşması için Fransızca basına yardım ederken, öte yandan, Bulgar basını ile birlikte, cemaatlerinin büyük bir kısmının anlamadığı din dilini anlaşılır hale getirip, anladığı dili (Turkçe'yi) unutturmaya yönelik bir politika izliyorlardı. Bu politika, 19. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan ve sonra, Osmanlı sınırları içinde hızla yayılan, ulusçuluk akımlarının destekçisi olacaktı.

Acaba, Tanzimat Dönemi İzmir Yahudi basını hangi gruba dahildi? Kapitülasyonları basın alanına yayarak çıkar mı sağlıyordu yoksa, kendi dininin dilini yaygınlaştırarak Türkçe'nin ülkenin ortak dili haline gelmesini mi engelliyordu? Tanzimat Fermanı ilan edildiği zaman, Osmanlı Yahudi Cemaati, 18. yüzyıldan beri devam sosyo-ekonomik bunalımın sancılarını çekmekteydi. 15. ile 17. yüzyıllar arasında yaşanan "altın çağ" sona erdikten sonra cemaat, sosyal ve siyasal açıdan koyu bir karanlığa gömülmüştü. Artan vergi yükünün altında ezilen yoksul sınıf ile dinsel otorite tarafından desteklenen zengin sınıf arasında yaşanan kavgalar, sosyal tansiyonun yükselmesine yol açmıştı. Cemaatiçi kavgaların en yoğun yaşandığı kent ise, İzmir'di. 19. yüzyılın başlarında, İzmir Yahudi Cemaati nüfusunun büyük bir bölümünü yoksul sınıf oluşturmaktaydı. Artık İzmir'de karakteristik bir Yahudi, banker, sarraf veya tüccar değil; perakendeci gezici satıcı, eskici veya tenekeci idi. Güçlenen dinsel otoritenin modern eğitim olanaklarından yoksun bıraktığı Yahudilerin ekonomik sektörler ve yönetim kadrolarındaki yerleri ise, büyük ölçüde, Rumlar ve Ermeniler tarafından işgal edilmişti. Üstelik, batılıların ticari aracı veya tercüman olarak çoğunlukla Rumları ve Ermenileri yeğlemesi, sözkonusu sektörler ve kadrolarda yerlerini koruyabilen az sayıdaki Yahudi'nin rekabet olanağını sınırlıyordu. Yahudi Cemaati, malî ve sosyal statü açısından Rum ve Ermeni Cemaatlerinin çok altında bir seviyeye düşmüştü.[9] Basın, belirli bir toplumsal gelişmenin ürünü olduğuna göre; İzmir Yahudi Basını, İzmir Yahudi Cemaatinin içinde bulunduğu olumsuz koşulların etkisi altında doğup gelişmeye mahkumdu.

Osmanlı Devleti'nde ilk basımevini kuran Yahudiler, basım etkinliklerinde oldukça tecrübeliydiler. Buna rağmen İzmir'deki Yahudi basımevleri, 18. yüzyılın ilk yarısında çalışmalarına ara vermek zorunda kaldılar. Bu suskunluk, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etti. İzmir Yahudi Cemaatini sarsan sosyo-ekonomik bunalımın ve sınıf kavgalarının yolaçtığı elverişsiz ortam; hem Yahudi basınının, hem de bir gazetenin basılabilmesi için gereksinme duyulan Yahudi basımevlerinin oluşmasını engelliyordu.

Böylece İzmir'de önce, mali ve sosyal statü açısından Yahudilerden çok daha yüksek bir seviyeye sahip olan Fransız, Rum ve Ermenilere ait basın yayın organları doğup gelişti. 1838 yılında bir Yahudi basımevi kurulduktan sonra, 1842 yılında ilk Yahudi gazetesi yayınlanabildi. Fakat, birkaç sayı sonra kapandı. 1846 yılında ikinci kez, bir gazete yayınlanmaya başladı. Onun da yaşamı kısa sürdü. İzmir Yahudi Cemaatinin özel nitelikli Yahudi basınını besleyecek malî olanaklardan yoksun olması ve Osmanlı otoritelerinin Türkçedışı bası-

nı denetim altına almak amacıyla başvurduğu önlemler; İzmir Yahudi basınını 25 yıl, 1871 yılında Aron de Yosef Hazan tarafından *Esperansa*[10] gazetesi yayınlanıncaya kadar suskun bırakacaktı. Böylece, ekonomik ve siyasi eğilimlerini değerlendireceğimiz Tanzimat Dönemi İzmir Yahudi basınının, üç gazeteden oluştuğu anlaşılıyor. Kapitülasyonların ve 19. yüzyılın ilk yarısında imzalanan ticaret antlaşmalarının sağladığı ayrıcalıklardan yararlanan ticari aracıların, tercümanların büyük bir kısmı Rum ve Ermeni olduğuna göre; Yahudi basınının, Kapitülasyonları basın alanına yayarak çıkar sağlaması sözkonusu değildi. Üstelik, İzmir Yahudi Cemaatinin ve Yahudi basınının içinde bulunduğu sosyo ekonomik koşullar, Yahudi gazetelerinin kısa bir süre içinde kapanmasına yol açarken, Yahudi basınının sözkonusu ekonomik sömürüye sahip çıkması olanaksızdı. Bu üç gazetede kullanılan ortak dil, Yahudi Cemaatinin din dili olan İbranice değil, Judeo İspanyoldu. Judeo İspanyol ise, İspanyolca, Türkçe, İbranice ve Rumca karışımı suni bir dildi.[11] Osmanlı uyruğu olan gayrımüslim unsurlar arasında sadece Yahudiler, ulusçuluk akımlarına ilgisiz kalıp bağımsızlık iddiasında bulunmamışlardı. Dolayısıyla, Yahudi basınının Yahudiler arasında din dilini yaygınlaştırarak, Türkçe'nin ülkenin ortak dili haline gelmesini engelleme girişiminde bulunması olanaksızdı.

İzmir Yahudi basını, 1871 yılından 1884 yılına kadar, varlığını tek bir gazete aracılığıyla sürdürdü: Esperansa. 1884 yılında, Bohro Benguiat tarafından *La Verdad* (Gerçek) yayınlanmaya başladı.[12] Böylece, İzmir'de yayınlanan Yahudi gazetelerinin sayısı ikiye yükseldi. 1887 yılında İsak Kohen, Raşi harfleriyle Türkçe basılacak bir gazete yayınlamak için girişimde bulundu.[13] Elimizde, sözkonusu gazetenin yayınlandığını kanıtlayan herhangi bir veri yok. O halde İsak Kohen, ya maddi olanaksızlıkların, ya da içbasının denetimini hedefleyen sert yasaların kurbanı olup projesini gerçekleştiremedi. 1889 yılında, Mois Fresko tarafından *Üstad* gazetesi yayınlanmaya başladı. Gazetenin hem adı, hem de verdiği haberlerin büyük bir kısmı Türkçe idi.[14] Türkçe gazete yayınlanması, 1889 yılına kadar sadece Judeo İspanyol dilini kullanan İzmir Yahudi basını açısından, kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Yahudi basını, bu tarihe kadar bilgi aktarımı üzerinde yoğunlaşmışken şimdi, Türkçe'nin kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunan hatta bu dili öğreten bir eğitmen görevini de üstleniyordu.

Osmanlı otoriteleri, Osmanlı uyruğu olan gayrımüslimlerin, Türkçeyi anadil olarak benimsemelerini sağlamak amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yasal yaptırımlara başvurmaya başlamışlardı. Gayrımüslim ve yabancı okullarında Türkçe öğretilmesi gerekliliğini, 16. maddesiyle vurgulayan "Maarif Nizamnamesi" 1869 yılında yayınlanmıştı. Sözkonusu okulların öğretim programlarını sıkı bir denetim altına almayı amaçlayan "Milel-i Gayrımüslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği" ise, 1886 yılında kurulmuştu.[15] Üstad gazetesi 1889 yılında yayınlanmaya başladığına göre; İzmir Yahudi basınının, Osmanlı devletinin sözkonusu politikasına destek vererek yükümlülüklerini yerine getirme konusunda duyarlı davrandığı anlaşılıyor.[16] Öte yandan, Yahudilerin olabildiğince çabuk Türkçe öğrenmesinin gerekliliği, Alliance Israelite Universelle[17] tarafından da sık sık vurgulanmıştı. Alliance'a göre, İzmir Yahudi Cemaatinde ülke dilini (Türkçe) bilen oranının düşüklüğü, cehaletin göstergesi idi. Cehalet ise, Yahudi Cemaatinin gelişmesi önünde büyük bir engel oluşturmaktaydı.[18] Böylece, İzmir Yahudi basınının, sadece Osmanlı devletinin izlediği dil politikasına değil, aynı zamanda Yahudi Cemaatinin sosyo ekonomik kalkınmasına da, Türkçe basılan gazeteler aracılığıyla katkıda bulunmaya çalıştığını söyleyebiliriz. *Üstad* gazetesi 1891 yılında kapandı fakat, İzmir Yahudileri Türkçe gazete yayınlamaya devam ettiler. 1897 yılında, yarısı Raşi harfleriyle Judeo İspanyol dilinde, diğer yarısı Arap harfleriyle Türkçe basılan El Meserret gazetesi yayınlanmaya başladı.[19] 1908 yılında ise, Türkçe basılacak olan "Hukuk" ve "Corci" adlı Yahudi gazetelerinin yayınlanması için girişimlerde bulundular.[20]

אורסנאד

Ustad'ın 1890 yılına ait 65. sayısı.

Üstad Gazetesi

İzmir'de 1889 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan *Üstad* gazetesinin imtiyaz sahibi ve yayıncısı Mois Fresko idi. Yönetim binası, İzmir'de Eski Çukurhan'daki 44 numaralı odada bulunuyordu. Gazete 1891 yılında kapandı. Yayınlarının, iki yıl içinde yaklaşık yüz sayıya ulaştığını tahmin ettiğimiz *Üstad*, başlangıçta, haftada bir gün her Çarşamba yayınlanıyordu: "Şimdilik her Çarşamba

günleri neşrolunur". Satış fiyatı 60 para idi. Yayın tarihi verilirken Hicri, Arabi, Miladi ve İbrani takvimleri kullanılmaktaydı. Gazetenin adının dizgisi, İbrani harfleriyle Türkçe yapılmıştı. Haber ve ilanların dizgisi ise, Raşi harfleriyle yapılıyordu. *Üstad* dört sayfaydı ve dördüncü sayfanın büyük bir kısmı ilanlara ayrılmıştı. Yerel haberler, Osmanlı Devleti'ndeki ve dünyadaki siyasal gelişmeler, Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler Türkçe; İstanbul, Selanik, İzmir Yahudi Cemaatlerini konu alan haberler, küçük

Yüzyılın başında İzmir'de yayımlanan El Meseret.

hikayeler ve ilanlar Judeo İspanyol dilinde basılıyordu. Türkçe haberlere gazetenin her sayfasında rastlamak olası idi. Bu dönemde gazetenin Türkçevi, Judeo İspanyol dilinden daha fazla kullandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. *Üstad*, Türkçe haberler kısmında bilgi aktarımı üzerinde yoğunlaşmıştı. Gerek dünyadaki, gerek Osmanlı Devleti'ndeki siyasal gelişmeler verilirken, İstanbul gazeteleri ve batılılara ait gazetelerden alıntılar kullanılıyordu. Yerel haberler başlığı altında ise, İzmir kentinin güvenliğini bozan olaylar ve ekonomik sektörlerdeki etkinlikler hakkında bilgi verilmekteydi.

Üstad gazetesi, Judeo İspanyol dilinde basılan haberlerin yazımı sırasında ise, sadece bilgi aktarımı ile yetinmiyordu. Okuyucuya son gelişmeleri aktarırken, sözkonusu gelişmelerle ilgili görüşlerini de dile getirmeye özen gösteriyordu. Örneğin, Keter Tora İlkokulu'na yeni bir müdür atandığı haberi yazılırken; gazetenin sözkonusu müdürün kişiliği ve yetenekleri hakkındaki fikri de eklenmekteydi. İstanbul basını ile batı basınında yayınlanan haberler izleniyor; özellikle, Yahudiliği konu alan haberlerden alıntılar yapılıyordu. İstanbul ve batı basınının sıkça işlediği konulardan biri, Hıristiyan Antisemitizminin ürünü olan "Kan İftirası"[21] idi. Örneğin, Atina "İkiri" gazetesinde, Pesah (Hamursuz) bayramında Yahudilerin Hıristiyan kanı içtiğini iddia eden; İstanbul "Tercüman-ı Ahval" gazetesinde ise, Kan İftirasının asılsız bir yalan olduğunu açıklayan birer makale yayınlanmıştı. İki sayısında, sözkonusu makalelerden alıntılar veren *Üstad*, Hıristiyanların ve Türklerin Yahudilerle olan ilişkilerinin geçmişini irdeleyip Türk-Yahudi dostluğunu vurgulamaya özen göstermişti. Aslında Türk-Yahudi dostluğu mesajı, hemen hemen bütün haberlerinin özünü oluşturmaktaydı. Gazetenin ele aldığı konulardan biri, Yahudilere ait Yardım Kurumları idi. Yardım Kurumları arasında özellikle, Ozer Dalim'in Yahudi Fukaraperver Cemiyeti[22] çalışmalarından sık sık sözediliyordu. Bu kurumun amacı, çalışma şekli, bütçesi ve bu bütçenin yetersizliği hakkında bilgi verildikten sonra, İzmir Yahudi Cemaati'ne, sözkonusu kuruma bağışta bulunması için çağrı yapılmaktaydı. Gazete sayfalarında, İzmir Yahudi Cemaatinin üyeleri arasındaki kavgalara, münakaşalara da yer verilmekteydi. Zaman zaman, cemaat üyeleri arasındaki karşılıklı atışmaları içeren yazışmaların yayınlandığını saptadık. Ölüm ilanları ile ticari işletmelere ait ilanlara ise, üçüncü ve dördüncü sayfalarda yer ayrılmaktaydı.

Üstad gazetesi, tahminen 70. sayıdan (71. veya 72. sayılar da olabilir) itibaren büyük bir değişime uğradı. Haftada iki kez, Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmaya başladı. Hâlâ dört sayfa idi fakat satış fiyatı 30 para'ya düştü. Kuşkusuz bu durum, bütçesine ek bir yük getirmişti. Yayın tarihi bölümünde, sadece İbrani takvimi kullanılmaya başlandı. Gazetenin adı hâlâ Türkçeydi fakat dizgide kullanılan harfler değiştirildi. Dizgi, Raşi harfleriyle yapılmaya ve onun altına gazetenin adı, daha küçük punto ve İbrani harfli dizgiyle Judeo İspanyol dilinde verilmeye başlandı: *El Maestro*. En önemli değişikliklerden biri ise, yazarların bir kısmının, kimliklerini belirten imza veya işaret kullanmaya başlamaları olsa gerek. Türkçe yayınlanan haberlerin sayıları azaldı, içerikleri değişti. Şimdi sadece, dünyadaki siyasal gelişmeleri konu alan tek Türkçe habere, birinci sayfada yarım veya bir sütun yer ayrılıyordu. Gazetenin kalan bölümlerinin tamamı Judeo İspanyol dilinde basılmıştı. Bu bölümlerde okuyucuya, yerel olaylar ve ağırlıklı olarak Yahudiliği, İzmir Yahudi Cemaatinin etkinliklerini konu alan haberler aktarılmaktaydı. Yayın yaşamı yaklaşık iki yıl süren *Üstad* gazetesinin son otuz sayısında, kullanılan dil ve içerik açısından değişime uğramasının nedenlerini somut verilerle saptamak olanaksız. Üç olasılık akla geliyor: Maddî sorunlarla karşı karşıya olan Üstad gazetesi kapanmak üzereydi. Zengin bir bütçeye sahip olmadığı için, Türkçe bilen dizgici ve yazarları işe alma olanağından yoksundu. Veya, İzmir Yahudi Cemaatinin büyük bir kısmı, Türkçe'yi rahatça okuyup anlayabilecek düzeyde yeterli dil bilgisine sahip değildi. Okuyucular, haberlerin Judeo İspanyol dilinde basıl-

masını talep etmişlerdi. Bu iki olasılık sadece, gazetenin büyük bir kısmını Judeo İspanyol dilinde basılmasının nedenini açıklayabiliyor. Halbuki, gazetede yayınlanan haberlerin içeriği de değişmişti. Çoğunlukla Yahudiliği konu alan haberler yayınlanmaya başlamıştı. Böylece, üçüncü olasılık devreye giriyor: "Dinsel Otoritenin baskısı". İzmir Yahudi Cemaatinin yönetimi, 17. yüzyılın sonundan itibaren Hahamların denetimi altına girmişti. Sahip oldukları otoriteyi kaybetme korkusuyla, cemaat üyelerini her türlü yenilik ve gelişmeden soyutlanan Hahamlar, bağımsız çalışan basının kendileri için bir tehdit unsuru oluşturduğunu düşünmekteydiler. Basın, aleyhlerinde bir kamuoyu oluşturabilir ya da, denetim altına alınıp, cemaat üzerindeki otoritelerinin güçlenmesine aracılık yapabilirdi.

Öte yandan, bu otoritenin kalıcılığını sağlayabilmek için; dinin, geleneklerin arkasına sığınan Hahamlar, Judeo İspanyol dilini, Yahudi geleneklerinin önemli bir parçası olarak kabul etmekteydiler. Son derece tutucu oldukları için, Judeo İspanyol ve İbranice dışındaki bütün dillerin öğretilmesine ve kullanılmasına karşı çıkmaktaydılar. Alliance Israelite Universelle'de, Alliance okullarında Fransızca dersi vermek istediği zaman, Hahamların şiddetli muhalefetiyle mücadele etmek zorunda kalmıştı.[23] Hangi olasılığın ne derece etkin olduğunu kestirmek zor. Fakat gerekçe ne olursa olsun, sonuçta gazetenin büyük bir kısmı, Judeo İspanyol dilinde basılmaya ve çoğunlukla Yahudiliği konu alan haberler yayınlanmaya başladı.

Üstad gazetesinin tam ve eksiksiz bir koleksiyonuna ulaşmak olanaksız. Gazetenin 22 Ocak 1890 ile 11 Ağustos 1890 tarihleri arasında yayınlanan 47, 60, 65, 73 ve 76. sayıları, Kudüs İbrani Üniversitesi Milli Kütüphane Arşivinde korunuyor. Bu sayılardan yararlanarak yaptığımız tanıtımın, İzmir'de Türkçe yayınlanan ilk Yahudi gazetesi ünvanını taşıyan *Üstad* gazetesinin yazınsal niteliğine ve yayın ilkelerine ışık tutacağı umudundayız.

NOTLAR

1 Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını". **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 1, 103. Korkmaz Alemdar, "Türkiye'de Yabancı Dilde Basın", **Tarih ve Toplum**, sayı 57, 38-39.

2 Rabi Şimuel İtshaki tarafından oluşturulan Raşi alfabesi, zihinsel bir şifre niteliğini taşımaktadır. İbranice harfler ile hiçbir alfabede yer almayan kendine özgü harflerden meydana getirilmiştir. Yahudi Cemaati tarafından, basın yayın organlarında ve cemaat defterlerinin tutulması sırasında kullanılmıştır.

3 Orhan Koloğlu, "Türkçe Dışı Basın", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 1, 97. Moshe Sevilla Sharon, **Türkiye Yahudileri**, Yerushalayim 1981, 97. Nesim Benbanaste, **Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi**, İst. 1988, 61. Avram Galante, La **Presse Judeo Espagnole Mondiale**, İst. 1935, 1-4. Sadece Galante, İzmir'de yayınlanan ilk Yahudi gazetesinin, **La Puerta del Oriente** olduğunu iddia etmektedir.

4 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejim", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 1, 71-72.

5 **a.g.m.**, 71.

6 **a.g.m.**, 75.

7 **a.g.m.**, 72.

8 **a.g.m.**, 72 76.

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Siren Bora, **20. Yüzyıl Başında İzmir'de Yahudiler (1908-1923)**, İzmir 1993, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

10 Benbanaste, **a.g.e.**, 61. Raşi harfleriyle Judeo İspanyol dilinde basılan bu gazete, bir süre sonra La Buena Esperansa adını aldı. 1912 yılına kadar yayınlandı.

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Avram Galante, **Türkçe'nin İspanyolca Üzerine Tesiri**, İst. 1948. Ayrıca bkz. Henri Nahum, **Les Juifs de Smyrne a la fin du XIX éme siecle et au debut du XX éme siecle**, Paris 1990, 85-88.

12 Avram Galante, **La Presse Judeo Espagnole Mondiale**, İst. 1935, 13.

13 **Hizmet**, 2 Kasım 1887.

14 **Hizmet**, 16 Şubat 1889. Ziyad Ebüzziya, Ali Ninad Öz'den alıntı yaparak, İzmir'de İbrani harfleriyle Türkçe Şarkiyye (1867), Zaman (1872), Eride-i Erceke (1876) ve Ceride i Lisan (1899) gazetelerinin yayınlandığını ileri sürmektedir. Ancak elimizde, bu gazetelerin varlığını kanıtlayan herhangi bir veri yoktur. Bkz. Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın (16-17-18 Mayıs 1984)**, İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını İst. 1985, 42.

15 Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, cilt 4, İst. 1942, 1229-1232. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Ank. 1990, 92-94.

16 Yahudiler bu konuda duyarlı olduklarını, Yahudi eğitim kurumlarında uyguladıkları ders programları aracılığıyla da kanıtlamışlardı. Elimizde bulunan 1893 tarihli "İzmir Tac ül Mezheb Mektebi Şehadetnamesi"ne göre, sözkonusu Yahudi okulunda sadece Türkçe değil, aynı zamanda Arapça ve Farsça da öğretiliyordu. Okulun amacı, Türkçe, Arapça, Farsça karışımı bir dil olan ve Arap harfleriyle yazılan Osmanlıcayı iyi derecede okuyup yazabilecek Osmanlı vatandaşları yetiştirmekti.

17 Alliance Israelite Universelle, bir grup Yahudi genci tarafından 1860 yılında Paris'te kurul du. Amacı, Doğu Yahudilerinin eğitim, kültür ve refah seviyesini yükseltmek, Yahudiler arasında ülkelere göre değişen bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aron Rodrigue, **French Jews Turkish Jews, The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914**, (Ph. D. dissertation), Harvard University 1985.

18 Nahum, **a.g.e.**, 160-162. Paul Dumont, "Jewish Community in Turkey during the last decades of the nineteenth century in the light of the Archieves of the Alliance Israelite Universelle", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, vol. 1, New York 1982, 215-227.

19 Galante, **a.g.e.**, 13. **Ahenk**, 26 Teşrin-i sanı 1907.

20 **Hizmet**, 6 Teşrin-i sani 1908. **Hizmet**, 9 Teşrin-i sanı 1908.

21 Ortaçağdan beri Avrupa'da varolan Kan İftirası, Yahudilerin Pesah bayramı öncesinde bir Hıristiyanı öldürüp kanını içtiği ve bayramda yenen Hamursuz adlı ekmeği bu kanla hazırladığı şeklinde asılsız ve Antisemitik bir iddiadır. Bkz. Moshe Sevilla Sharon, **İsrail Ulusu'nun Tarihi**, Yerushalayim 1981, 226-227.

22 1879 yılında İzmir'de kurulan Ozer Dalim adlı Yahudi Yardım Kurumu'nun amacı, Yahudiler arasında yaygın olan dilenciliği önlemekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bora, **a.g.e.**, 54-56.

23 İktidar kavgalarına ve Haham otoritesini sınırlayan 1865 tarihli Hahamhane Nizamnamesi'nin varlığına rağmen, İzmir Yahudi Cemaatinin yönetimi 19. yüzyılın sonuna kadar Hahamların denetimi altında kaldı. Nihayet, 1896 yılında bir Cemaat Tüzüğü hazırlandı. Böylece, Haham otoritesine son verilip, halkın cemaat yönetiminde söz sahibi olması sağlanabildi.

Türk-İş'in Kurucusu Şaban Yıldız

"Para Yardımlarına Hep Karşı Çıktım"

Türk-İş'in yaşayan tek kurucusu Şaban Yıldız, 1919'da Seyfi Demirsoy gibi, Yunanistan'ın Makedonya eyaletinin Kozani ilinin Nasliç ilçesine bağlı Bobuşte köyünde doğdu. 1924'te mübadele ile Türkiye'ye ailesiyle geldi. Genç yaşta çalışmaya başlayan Yıldız, 1946'da İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası'na ve ardından Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası'na girdi. Türk-İş'in kuruluş çalışmalarına katıldıktan sonra 31 Temmuz 1952'de konfederasyonun kurucu üyesi olarak ilk kongreye kadar genel sekreterlik yaptı. 1961'de TİP kurucuları arasında yeralan Yıldız bu partide genel sekreterlik ve genel başkanlıkta bulundu. Yıldız'la söyleşiyi Fahri Aral gerçekleştirdi.

• *Sayın Yıldız, Türkiye'de sendikal hareketin ilk örgütlenmelerinde bulundunuz. Türk-İş'in kuruluşunda büyük katkılarınız oldu. Sanırım, yaşayan tek kurucu üyesiniz. Kırkıki yıl sonra kuruluş aşamalarını anlatabilir misiniz?*

Ben aktif sendikal yaşama 1946'da başladım. Bu yılın Temmuz ayında İstanbul'da yeni kurulmuş ve Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin görüşleri doğrultusunda örgütlenen İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası'na girdim. Kısa bir süre sonra bu sendikada murakıplık yapmaya başladım. Ancak bu sendikanın ömrü çok kısa sürdü. Altı ay sonra bu dönemde kurulmuş bütün sendika ve sosyalist partiler Sıkıyönetim kararıyla kapatıldı. Ben bu yıllarda Sümerbank'ın Defterdar Fabrikası'nda (ünlü Feshane) işçi olarak çalışıyordum. Sendikal faaliyet bir çeşit gizli örgütlenme biçimindeydi. Aidatlarımızı geceleyin topluyor, makbuzları da fabrika dışında veriyorduk. O zamanki aidatlar da aylık 25 kuruştu. Sendikanın kapatılmasından sonra biz fabrikadaki işçi ve ustalarla yeniden örgütlenmeye başladık. Çünkü fabrika içinde sendikaya talep çok fazlaydı. Kurduğumuz yeni sendikanın adı Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası'ydı. Sendikanın başkanlığına getirmiş olduğumuz Emin İnal teknisyen olarak çalışıyordu. Ben ise kuruluşa katılmamıştım. Ancak kuruluştan sonra 4 Nisan 1947'de denetçi olarak görev aldım.

• *O yıllarda özellikle CHP yeni gelişmeye başlayan sendikal hareketi kendi güdümüne sokmaya çalışıyordu, değil mi?*

Evet, bunun için CHP içinde bir İşçi Bürosu oluşturulmuş ve sendikal girişimlere müdahale edilmeye başlanmıştı. Bu çabaları Sabahattin Selek ve Dr. Rebii Barkın yürütüyordu. Hattâ bizim Eyüp'teki örgütlenmemize de müdahale edildi. Örgütlenmemiz dağıtılmak istendi. Emin İnal İngiltere'ye kursa gönderildi. Bu arada Yaşar İyidoğan'ın başkanlığında 24 Mart 1948'de kurulan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği CHP güdümlü bir politika izliyordu.

• *Peki CHP'nin bir konfederasyon kurma düşüncesi var mıydı?*

Hayır, tam tersine CHP o yıllarda (1947-1950) aynı işkolunda kurulan sendikaları birleştirme yerine, kendi güdümünde yeni sendikalar kuruyordu. Nitekim, Yaşar İyidoğan başkan-

lığında bizim karşımızda Eyüp Bölgesi Mensucat İşçileri Sendikası'nı kurdurdu (1948). Çünkü o yıllarda işçi hareketinin merkezini tekstil fabrikalarının yoğun bulunduğu Eyüp, Ayvansaray ve Silahtarağa'da çalışan işçiler oluşturuyordu.

Hattâ rahmetli Bahir Ersoy da bu sendikada görev aldı. Bu arada bizim sendika da birlik üyesi oldu. Ancak Birlikle aramızda ayrılıklar devam ediyordu. Birliğin izlemiş olduğu sendikal siyasete karşı sürekli muhalefet eden tek sendika bizdik. Amacımız yeni filizlenmeye başlayan hareketi CHP'nin baskısından kurtarmaktı. Yine bu yıllarda, sanıyorum 1951'de Sendikalar birliği'nin Cibali'de yapılan kongresinde bir yabancı konuk vardı. Bu daha sonra Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü, CIA'nın Avrupa Masa Şefi olduğunu öğrendiğimiz Irwing Brown'du. Kimin tarafından davet edildiği, ne amaçla orada olduğunu bilmiyorduk. Kendisini sadece ABD'li bir sendikacı olarak tanıdık. Bu kongre çok ilginçti. Bir çok delege Birliğin CHP'nin politikasına alet edildiğini öne sürdü. Bunların başını ben ve Hasan Tufan gibi delegeler çekiyordu. Bu kongreden sonra ikinci bir sendikalar birliği düşüncesi ortaya atıldı. Bu konuda toplantılar yaptık. Aramızda Sabri Tığlı gibi daha sonra sendikal harekette görev alacak kişiler de vardı.

• *Biliyorsunuz, Irwing Brown'un bu ziyaretleri ve faaliyetleri ile spekülasyonlar var. Türk-İş'in kurulmasında ABD güdümü gibi suçlamalar. Bunlar için ne diyorsunuz?*

Bunların bir bölümü oldukça abartılı ama önemli bir kısmı da gerçek. Ben bu Irwing Brown'u tanıdım. Türk-İş'in kuruluşuna kadar birkaç kez ülkemize geldi. Hattâ gelmeden önce bana çektiği telgraflar var. Ben Türk-İş'in kuruluşu sırasında dış ilişkileri, uluslararası ilişkileri yürütüyordum. Brown'un her gelişinde tercümanlığını Ali Rauf adlı bir gazeteci yapardı. Tabiî Brown'un CIA ajanı olduğunu çok sonra öğrendik. Ama bunun gibi birçok yabancı sendikacı geldi, bize manen destek verdi. Bundan bir komplo teorisi üretilemez. Ancak Brown faaliyetlerinde kendi açısından telkinlerde bulunmuştur. Bir çok sendikacı arkadaşa konfederasyona ilişkin düşüncesini, sendikal görüşlerini aktarma fırsatı bulmuştur ve bu yolda da yurt çapında çalışmalarda bulunmuştur. Sözünü ettiğim kongreden sonra Birlik yöneticileri ile bir toplantı yaptığını biliyorum. Bu toplantıya Seyfi Demirsoy da katılmıştı.

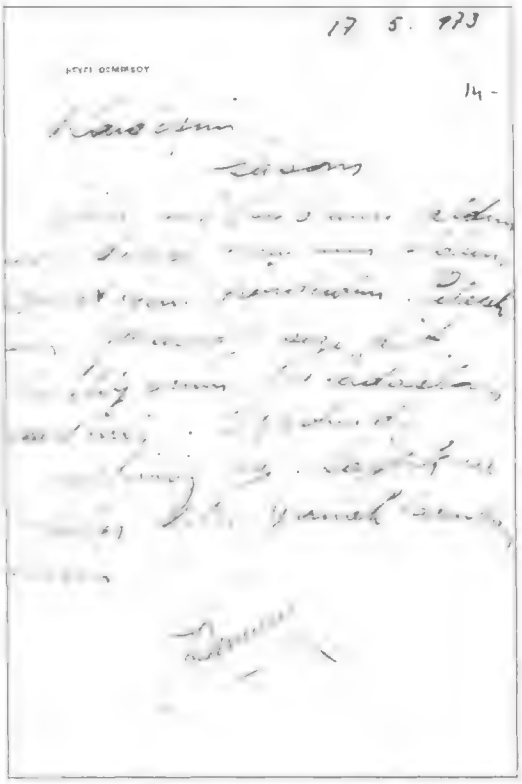

Türk-İş kurucusu ve eski genel başkanı Seyfi Demirsoy'un Şaban Yıldız'a yazdığı son mektup.

İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası Yönetim Kurulu toplantısı. Oturanlar Soldan ikinci sendika başkanı Mehmet Güler, ayaktakiler sağdan ikinci genel sekreter Şaban Yıldız, dördüncü yönetim kurulu üyesi Hasan Tufan.

• *Başka yabancı sendikacılar da sizin faaliyetlerinizle ilgileniyorlar mıydı?*

Tabiî, Türkiye'de sendikal hareket yeni olduğu için birçok ülkenin dikkatini çekiyordu. Herkes kendi sendikal anlayışını empoze etmek çabasındaydı. Örneğin, o yıllarda (1948-1952) Arjantin'in Türkiye'deki çalışma ataşesi olan Moggia bizimle çok ilgileniyor, tabiî bu da Türkiye'de Peronist sendikacılığın propagandasını yapıyordu. Ben uluslararası sendikal hare-

kete ilgi duyduğum için bunları tanıyor, konuşuyordum. Ama gerek siyasi iktidarların gerekse sendikacı arkadaşların çoğunluğunun uluslararası harekete bakışları çok farklıydı.

1951'de Yunan İşçi Konfederasyonu genel sekreteri Fotis Makris İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve diğer birliklerden altı kişiyi Yunanistan'a davet etti. Daveti kabul etmemize rağmen, daha sonra diğer beş arkadaş DP'li oldukları için partilerinden gelen baskı üzerine vazgeçtiler. Ben tek başıma gittim. Şimdi hatırlayamadığım birçok sendikacı ile ilişkimiz vardı. Özellikle konfederasyon kurma girişimimiz birçok ünlü yabancı sendikacı tarafından olumlu karşılanmıştı. ICFTU'dan Hermann Patteet, ICFTU genel sekreteri J.H. Oldenbroek, CGT (FO)'den A.Lafond gibi.. Unutmadan söyleyeyim, Irwing Brown da Amerikan İş Konfederasyonu'nun Avrupa temsilcisi, aynı zamanda ICFTU İcra Komitesi üyesi idi.

• *Yine kuruluş çalışmalarına dönelim. Bu aradaki gelişmeler, örneğin sizin tekstil işkolundaki birleşmeler nasıl gerçekleşti?*

1950 seçimlerinden sonra DP'nin iktidara gelmesi, eskiden beri bizim birleşme önerilerimizi reddeden CHP'li sendikacıların tavırlarında değişmelere yolaçtı. Bundan sonra İstanbul'da bulunan beş ayrı tekstil sendikası, İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası etrafında birleşti. Sonunda 20 Mayıs 1951'de tekstil sendikalarının tümünü biraraya getirerek, İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası'nı kurduk. Ben bu sendikanın profesyonel genel sekreteri oldum. Tekstil işkolunda birlik sağlanmıştı. Bütün çalışmalarım sendikada geçiyordu. Bu arada dış ilişkileri de geliştirme çabasındaydım. Sendika başkanı ise Bahir Ersoy'du. Konfederasyon kurma düşüncesi de gelişiyordu. Ocak 1952'de kuruluş kongresi yaptığımız TEKSİF'in genel kuruluna ICFTU tarafından Herman Patteet gönderildi.

Uluslararası kuruluşlar da yoğun bir ilgi göstermeye başlamışlardı. TEKSIF genel kurulunda bir konfederasyon kurulmasının gerekli olduğu tartışıldı ve bu konuda bir karar alındı. Ardından Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nda diğer federasyon ve birlik temsilcileriyle bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya Patteet da katılmıştı. Sonunda tüzüğün hazırlanması, kurucu örgütleri tesbit etme ve gerekli yazışmaları yapmak için üç kişilik bir komisyon kuruldu. Ben bu komisyonun başkanlığını yapıyordum.

Bu arada, o gün içinde bulunulan şartlar gereği sosyalist ülkeler hariç bütün ülkelerdeki konfederasyonlara benim imzamla yazarak, tüzükler istedik. Tüzük çalışmaları sırasında Kemal Sülker ile tercümelerde yardımcı olan Niyazi Can Dalibar yoğun bir çalışma gösterdi. Örneğin, konfederasyonun kısaltılmış adı *Türk-İş*, Sülker'in düşüncesidir. Hazırlanmış tüzük 6 Nisan 1952'de Bursa'da yapılan toplantıda tartışıldı ve kabul edildi. Aynı toplantıda bir Muvakkat İcra Komitesi kuruldu. Burada ben genel sekreterliğe, Ömer Akçakanat genel başkanlığa, Seyfi Demirsoy muhasipliğe, Mehmet İnhanlı murakıplığa, Adil Boğakaptan ise üyeliğe getirildik. Karar uyarınca Muvakkat İcra Komitesi Temmuz'un sonuna kadar çalışmalarını tamamladı ve 31 Temmuz 1952'de Ankara Valiliğine kuruluş dilekçesini vererek, konfederasyonun kuruluşunu resmileştirdi. Türk-İş'in kuruluş beyannamesini hazırlama, imzalama, yayınlama yetkisi bana verilmişti.

• *Bu bildiriye İnhanlı karşı çıkıyor galiba?*

Evet öyle oldu. Bu kez de Demokrat Parti sendikal hareketi kendi güdümüne sokmaya çalışıyordu. Kuruluştan önce, sanırım Mayıs 1952 ayında DP İstanbul İl Başkanı Dr. Mükerrem Sarol beni ziyaret ederek, kurulacak konfederasyon için para yardımı teklif etmişti. Bu beşbin lira gibi o yıllar için önemli bir paraydı. Ama ben reddettim. Çünkü bu bizim bağımsız sendikal anlayışımıza ters düşen bir şeydi. Yıllardır böyle bir ilişkiye karşı çıkmıştım, hem CHP, hem DP döneminde... İşte İnhanlı, zannediyorum DP'li olduğu için kuruluş bildirisine karşı çıktı. Bunun arkasında da DP'nin ku-

Şaban Yıldız 50'li yılların başında

Türk-İş'in Kuruluşunda önemli olan 4 Nisan 1951 toplantısından. Oturanlar, soldan ikinci Şaban Yıldız, üçüncü Burhanettin Asutay, ayaktakiler soldan birinci icra kurul üyesi Adil Boğakaptan, dördüncü İzmir Sendikalar Birliği başkanı Rahmi Eşsizhan. Altta 42 yıl sonra Şaban Yıldız.

ruluşu engelleme çabaları da vardı. Böylesi para yardımlarına hep karşı çıktık. Nitekim, İzmir'de yapılan ilk kongre öncesinde İLO temsilcisi genel kurul harcamaları için beşyüz sterlin teklif ettiğinde, bunun İLO tarafından nakit değil de teknik yardım, araç gereç yardımı vb. olması gerektiğini ilettim. Bu yardım konusu ayrı bir konu. Ama bizden sonra yönetimler bu ilkeye uymadı. Amerika AID yardımlarıyla sendikalarımızın politikalarını tayin eder hale geldi. Sendikacılarımız için ABD gezileri başladı. Bunları daha sonra Şükran Kurdakul'la hazırladığımız bir broşürde kamuoyuna açıkladık.

• *Türk-İş içindeki göreviniz devam etti mi?*

Resmen kuruluşundan sonra Eylül'de İzmir'de yapılan 1. Genel Kurul'a kadar genel sekreterlik görevini yürüttüm. 6-9 Eylül 1952'de toplanan kongrede TEKSİF tarafından genel sekreterliğe aday gösterildim. Tek aday bendim. Tüzük gereği üçte iki oranında oy almam gerekiyordu. Dört oylamada aranan oya ulaşamadı. Son turda ise tek oy eksiği ile seçilememem üzerine adaylıktan çekildim. Seçilmemi Demokrat Parti'liler engelledi. Bunu çok iyi biliyorum. Kongre esnasında, kuliste Çalışma Bakanı Nuri Özsan yanıma gelerek, "bizimle işbirliği yap seni aramızda görmek istiyoruz" demişti. Benim adaylıktan çekilmem üzerine Muammer Özerkan'ın ilk turda gerekli üçte iki oyu alarak seçilmesinden sonra Nuri Özsan beyle karşılaştığımda gülerek "Nasılsınız Şaban bey.." deyince, ne olup bittiğini anlamıştım.

Bundan sonra Türk-İş'te Temsilciler Meclisi'ne TEKSİF Federasyonu temsilcisi olarak katıldım. Bu görevim iki yıl sürdü. Sonra İstanbul Sendikalar Birliği'nin kapatılması ile yerine konulan İstanbul 1. Bölge Temsilciliği'nde "Temsilcisi yardımcısı" sıfatıyla bir yıl kadar çalıştım. 1962'de bu görevimden de istifa ettim.

Türk-İş yönetimi ile yollarımız ayrıldı, sendikal anlayışlarımızdaki farklılıklar daha da derinleşti.

• *Yakın dostunuz Demirsoy'la da mı?*

Seyfi Demirsoy benim süt kardeşimdir. İkimiz de halen Yunanistan'ın Makedonya'sında bulunan Nasliç (Yeni adı Yenişehir) ilçesinin Bobuşte köyünde doğduk. 1924'te mübadil göçmen olarak Çatalca ilçesine bağlı Elbasan köyüne iskânen geldik. Seyfi daha bebekken annesini kaybedince annem, benimle birlikte onu da emzirmiş. Birlikte büyüdük. Köyde 3. sınıfa kadar okuduktan sonra, Çatalca'ya birlikte geldik ve burada 4., 5. sınıfları okuduk. Ben öğrenime devam edemedim. O ortaokulun 2. sınıfına kadar okudu. Sonra sendikal hayatta birlikte olduk. Aynı kurullarda görev aldık. Ama sendikal-sınıfsal anlayışımız her zaman farklı olarak sürdü, hiç uyuşamadık. Yalnız herşeye rağmen dostluğumuz sonuna kadar devam etmiştir. Ölmeden önce, Londra'ya giderken, Deri-İş'ten Mustafa Şahin'le, Yeşilköy havaalanında görüşmemiz için haber iletmiş. Ne yazık ki, M.Şahin bu mesajı bana iletmeyi unutmuş!. Ölmeden önce, Londra'da, yanında bulunan İbrahim Denizcier'in önünde çocuklarına telefon açmış "Sizi Şaban Yıldız'a emanet ediyorum" demiş. Bunu oğlu, ölümünden sonra bir gazetedeki röportajında da açıklamıştır. Ama Türk-İş'in o zamanki yöneticileri bu gerçeği de baskı yolu ile değiştirmeye çaba harcamışlardı. İşte böyle...

• *Çok teşekkür ederim.*

BELGE

TÜRK-İŞ'İN KURULUŞUNA DAİR İKİ BELGE

Türkiye'de sendikal hareketin önemli bir aşaması olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) kuruluşuna ait bu iki belgeden Ömer Akçakanat ve Şaban Yıldız imzalı olanı, bütün sendikalara, federasyonlara ve birliklere gönderilmiş; Şaban Yıldız imzalı kuruluş bildirisi ise o yılların sendikal anlayışını yansıtması açısından tarihi bir önem kazanmıştır. Kuruculardan Mehmet İnhanlı'nın karşı çıktığı bu bildirinin aslını bulmak maalesef mümkün olmadı. Fotokopisini ise Sayın Şaban Yıldız'dan sağladık.

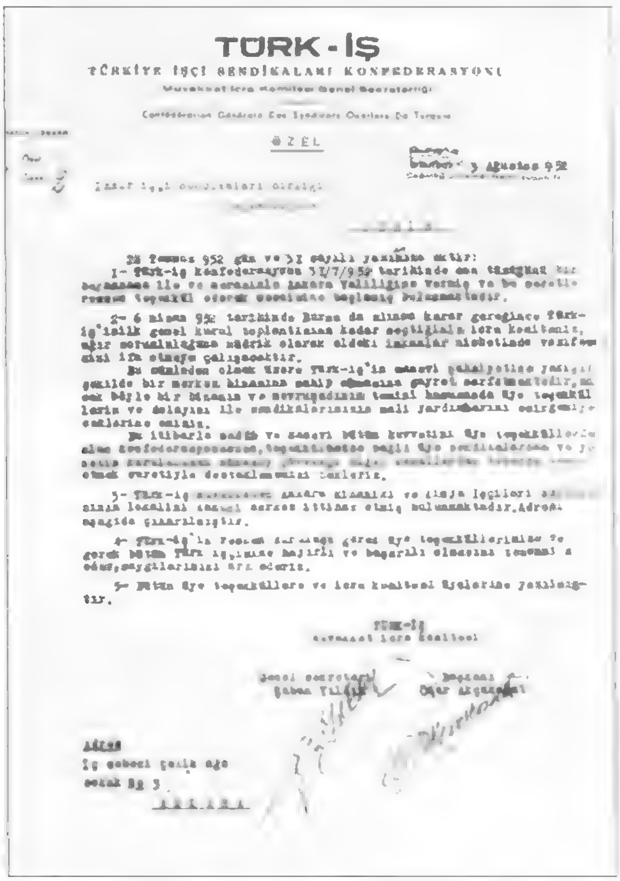

TÜRK-İŞ

TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU

Muvakkat İcra Komitesi Genel Sekreterliği

Confédération Générale des Syndicats Ouvriers de Turquie

ÖZEL

[illegible] 3 Ağustos 952

[illegible] İşçi Sendikaları Birliği

[illegible]

[illegible] Temmuz 952 gün ve 31 sayılı yazınıza cevaptır:

1- Türk-İş Konfederasyonu 31/7/952 tarihinde [illegible] Ankara Valiliğine vermiş ve bu suretle resmen teşekkül etmiş [illegible].

2- 6 nisan 952 tarihinde Bursa da alınan karar gereğince Türk-İş'in ilk genel kurul toplantısına kadar [illegible] icra komitemiz, [illegible] olarak eldeki imkanlar nisbetinde vazifemizi ifa etmeğe çalışacaktır.

[illegible]

[illegible] itibarla maddi ve manevi bütün kuvvetini üye teşekküllerden alan konfederasyonumuzu [illegible] etmek suretiyle desteklemenizi dileriz.

3- Türk-İş [illegible] Ankara [illegible] merkez ittihaz etmiş bulunmaktadır. Adresi aşağıda çıkarılmıştır.

4- Türk-İş'in [illegible] gerek bütün Türk işçisine hayırlı ve başarılı olmasını temenni eder, saygılarımızı arz ederiz.

5- Bütün üye teşekküllere ve icra komitesi üyelerine yazılmıştır.

TÜRK-İŞ
Muvakkat İcra Komitesi

Genel Sekreteri
Şaban Yıldız

Başkanı
Ömer Akçakanat

Adres
İş Bankası [illegible]
Sokak No 3
ANKARA

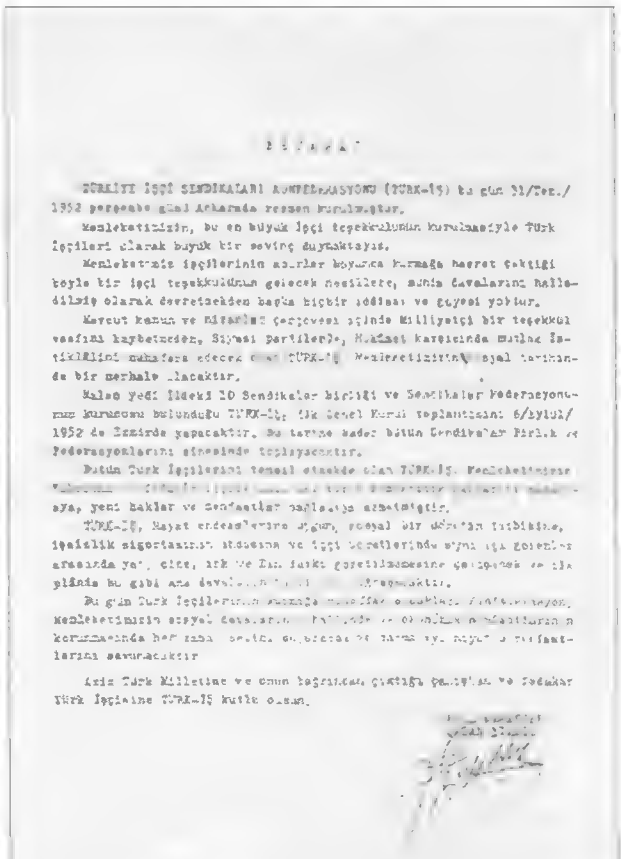

[illegible]

TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU (TÜRK-İŞ) bu gün 31/Tem./1952 perşembe günü Ankarada resmen kurulmuştur.

Memleketimizin, bu en büyük işçi teşekkülünün kurulmasıyle Türk işçileri olarak büyük bir sevinç duymaktayız.

Memleketimiz işçilerinin asırlar boyunca kurmağa hasret çektiği böyle bir işçi teşekkülünün gelecek nesillere, bütün davalarını halledilmiş olarak devretmekten başka hiçbir iddiası ve gayesi yoktur.

Mevcut kanun ve nizamlar çerçevesi içinde Milliyetçi bir teşekkül vasfını kaybetmeden, Siyasi Partilerle, Hükümet karşısında mutlak İstiklâlini muhafaza edecek olan TÜRK-İŞ Memleketimizin sosyal tarihinde bir merhale olacaktır.

Halen yedi ildeki 10 Sendikalar birliği ve Sendikalar Federasyonunun kurucusu bulunduğu TÜRK-İŞ, ilk Genel Kurul toplantısını 6/Eylül/1952 de İzmirde yapacaktır. Bu tarihe kadar bütün Sendikalar Birlik ve Federasyonlarını sinesinde toplayacaktır.

Bütün Türk İşçilerini temsil etmekte olan TÜRK-İŞ. Memleketimiz [illegible] aya, yeni haklar ve menfaatlar sağlamaya azmetmiştir.

TÜRK-İŞ, Hayat endekslerine uygun, sosyal bir ücretin tatbikine, işsizlik sigortasının [illegible] ve işçi ücretlerinde aynı işi görenler arasında yaş, cins, ırk ve Din farkı gözetilmemesine çalışacak ve ilk plânda bu gibi ana davaları [illegible].

Bu gün Türk İşçilerinin kurmağa muvaffak olduğu Konfederasyon, Memleketimizin sosyal davalarının [illegible] korunmasında her zaman [illegible] larını savunacaktır.

Aziz Türk Milletine ve onun bağrından çıktığı çalışkan ve fedakar Türk İşçisine TÜRK-İŞ kutlu olsun.

[illegible]

BİR KART

TALAT PAŞA'DAN DR. NAZIM'A

İkinci Meşrutiyet'in ilânından kısa bir süre sonra Talât Paşa'nın Dr. Nazım'a göndermiş olduğu bu kartpostalda yazdıkları o günlerin söylemini yansıtmaktadır. Siyasi hayatımıza meşrutiyet günleriyle yerleşen bu söylem, Cumhuiyet döneminde de değişmeden kullanılageldi. Ahmet Mehmetefendioğlu'nun koleksiyonundan sunduğumuz bu ilgi çekici kartpostalda Talât Paşa'nın yazısının transkripsiyonu yandadır.

Kardeşim,

Uzun seneler yaldızlı batakhanelerde o mülevves saraylarda yerlerde sürünen maşûka-yı hürriyet silah-sârim-i ittihâdımızla esaretten kurtuldu. Birinci hatve-i hürriyetimizin saadetleri kalplerimizi tehziz ediyor. Fakat bu kadar kafi değil. Bâki gözlerinizden öperim. Selânik, 28 Temmuz 1324

Mehmet Talât

TIP TARİHİ

Zoeros Paşa ve Deontoloji

NURAN YILDIRIM • YEŞİM IŞIL ÜLMAN

Zoeros Paşa (Aleksan Çalıki Zoeros), 25 Kasım 1841 veya 1844, Beyrut - 4 Temmuz 1917, İstanbul), Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar bürokrat, hoca ve hekim olarak görev yapmıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocaları künye defterinde biyografisi özetle şöyle verilmektedir. "Rumeli vilayetlerinde çalışan Beylikçibaşı Pavlaki Efendi'nin oğludur. 1260/1844'da Beyrut'ta doğmuştur. İstanbul'da, Yunanistan'da ve İtalya'da uzun müddet okuduktan sonra İtalya'da bakalorya diplomasını alıp padişahın iradesi üzerine Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye girerek iki-üç sene okuyarak diploma almıştır.

Kura ile Edirne'ye tayin edilmiş dönüşünde, 1282/1865'de binbaşı rütbesiyle seririyat-ı dahilive (içhastalıkları kliniği) muallım muavinliğine daha sonra da emraz-ı umumive muallimliğine tayin edilmiş ve 1293/1876'da seririyat-ı dahilive (içhastalıkları) muallimi olmuştur. Askeri alanda ise 1282/1865'de binbaşı, 7 sene sonra (1289/1872) kaymakam, 6 sene sonra (1295/ 1878) Karadağ'da Meydan Muharebesi Miralayı olmuş, 1301/1883'de Roma Konferansı'na delege olarak gönderilerek Mirlivalık rütbesi verilmiş, 1317/1899'da ferik rütbesine yükselmiştir.[1]

Zoeros Paşa Paris'te

Zoeros Paşa'nın ölüm tarihi, kızı Matmazel Antigone'un 1945 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tevfik Sağlam'a gönderdiği biyografisinde 25 Kasım 1841, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocalarının künye defterinde ise 1844 olarak verilmiştir. Künye Defterinde, Zoeros Paşa'nın, babası ölünce İtalya'da başladığı tıp öğrenimini bırakarak İstanbul'a döndüğü, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olduktan sonra açılan sınavı birincilikle kazanarak Teşrinievvel 1280/Ekim 1865 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Seririyat-ı Dahiliye (iç hastalıkları kliniği) Muallimi (profesör) Dr. Antoine Fauvel'in (1813-1884) yanında muavin olarak göreve başladığı belirtilmektedir. Bu bilgiler Zoeros Paşa'nın, İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda bulunan kendi el yazısıyla hazırladığı biyografisinde de mevcuttur. *Servet-i Fünûn* ise Zoeros Paşa'nın 27 Şaban 1279/19 Şubat 1863 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi bitirdikten sonra İtalya'ya giderek orada 8-10 sene güzel sanatlar ve tıp ilmi ile uğraştığını, Paris ve Marsilya'da kaldığı 5 sene içinde tıbbi gözlemlerde bulunup İstanbul'a döndüğünü bildirmektedir. Bu çelişki karşısında, Zoeros Paşa'nın kendi yazdığı biyografisi ile resmi kayıtların esas alınması gerektiği düşüncesindeyiz.

Zoeros Paşa küçük yaşlarda, annesinden Arapça, babasından Rumca

ve Arnavutça, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'deki öğrenimi sırasında Türkçe ve Fransızca, İtalya'da Latince öğrenmiştir. Danimarka, İngiliz ve Alman dillerine de derdini anlatacak kadar vakıftı.

1865 yılında İstanbul'da, kolera ile mücadele çalışmalarına katılmış, salgın bastırıldıktan sonra Tıbbiye'deki görevine dönmüştür. Mösyö Gold'un hastalanması üzerine onun, 1278/ 1861-62'de Tıbbiye'nin son sınıfında vermeye başladığı tarih-i umumi ve ilm-i felsefe derslerini vekaleten okutmuş, bir süre de Muallim Dr. Baruçi'den boşalan emrâz-ı umumiye (genel patoloji) derslerini vermiştir. Hünkar Yaveri olmuş, Mâbeyn-i Hümâyun ve Musıka-i Hümâyûn tababetlerine tayin edilmiş ve Osmanlı Rus Savaşı sırasında Sırbistan'daki Karadağ Cephesinde Ekim 1876'da açılan Podgoriçe Askeri Hastanesi'nin başhekimliği ile görevlendirilmiştir.[2]

Devlet Salnamelerinde, Zoeros Paşa ilk kez 1297/1880 yılında seririyat-ı dahiliye muallimi sıfatıyla yer almaktadır.[3] Onu 1881'de Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi, 1882 yılından itibaren de Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye kâtibi olarak görmekteyiz.[4]

Zoeros Paşa 1869'da.

Louis Pasteur'ün, 6 Temmuz 1885'-de uygulayıp, 26 Ekim 1885 tarihinde bilim dünyasına tanıttığı kuduz aşısı, İstanbul'da büyük bir ilgi görmüştü. Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı çok hassas olan II. Abdülhamid derhal bu yeni buluşu öğrenmek üzere Paris'e, Zoeros Paşa başkanlığında ilm-i hayvanat (zooloji) muallimi Hüseyin Remzi Bey ve veteriner Hüsnü Bey'in yer aldığı bir heyet göndermiştir. 8 Haziran 1886'da Paris'e ulaşan Osmanlı heyeti, Padişah tarafından gönderilen 1. dereceden Mecidi Nişanını Pasteur'e, 10.000 Frankı da kurulmakta olan Pasteur Enstitüsü yetkililerine teslim etmiştir. O zamana kadar enstitüye yapılan en büyük yardım olan bu bağış nedeniyle hekimlerimiz Paris'te diğer ülkelerin heyetlerine göre özel bir ilgi görmüştür.

Zoeros Paşa Paris'teki ilk intibalarını Seretibba-i Hazret-i Şehriyarî Mavroyeni Paşa'ya bir ariza ile bildirilmiştir.[5] Altı ay kadar Paris'te kalan hekimlerimiz, özel dersler alıp laboratuvarlarda çalışarak kuduz aşısının hazırlanmasını, uygulanmasını ve yeni bakteriyoloji bilgilerini öğrenmişlerdir. Aralık 1886'da İstanbul'a iki enfeksiyonlu tavşan ve bunlarla çalışabilmek için gerekli araç gereçle dönmüşlerdir.

Zoeros Paşa, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin daveti üzerine cemiyetin 22 Nisan 1887 tarihli oturumunda Pasteur Enstitüsü'nde yapmış olduğu incelemeleri anlatmıştır.[6] 1887 yılında Dersaadet Daülkelp ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi açılmıştır. Pasteur Enstitüsü'nden sonra dünyanın 3. ve doğunun ilk kuduz müessesesi olan bu kuruluşun müdürlüğüne Zoeros Paşa getirilmiş 1899 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.[7] Burada Tıbbiye öğrencilerine kuduz dersi de veren Zoeros Paşa yayınladığı *Makâlât-ı Tıbbiye Dâülkelp ve Usûl-i Pastör*'de (İstanbul 1304/ 1887) kuduz aşısı hakkındaki görüşlerini bildirmiştir. *Müessesât-ı Nâfi'a-i Hazret-i Pâdişâhiden Dâülkelp Ameliyathanesi* (İstanbul 1317 /1899) ve *Notice Sur Les l'Institut Antrabique De Constantinople* (Constantinople 1899) kitaplarında ise Daülkelp A-meliyathanesi'nde yapılan çalışmaların istatistiğini vermiştir.

1899 yılında Daülkelb (Kuduz) Tedavihanesi Müdürlüğü'nden alınınca 15 Teşrinisani 1315/28 Kasım 1899 tarihinde verdiği bir arzuhalde; 12 senedir seririyat-ı dahiliye muallimliği yaptığını ve Dâülkelb Tedavihanesi'ni idare ettiğini, bu görevlerini en iyi şekilde yapmasına rağmen tedavihanenin elinden alındığını bu sebeple emekli olması için gerekli işlemin yapılmasını ve başka bir ülkeye gitmesine izin verilmesini istemiş[8] ancak emekli olma isteği uygun görülmemiştir.

Zoeros Paşa, Lahey (1884) ve Budapeşte'de (1894) toplanan Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongrelerine, Kopenhag'daki Uluslararası

Zoeros Paşa'nın kartviziti.

Tıp Bilimleri Kongresi'ne (1884), Roma'da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı (1885) ile yine Roma'daki VII. Uluslararası Tüberküloz Kongresi'ne (1912) ve Budapeşte'deki Uluslararası Tıp Kongresi'ne (1909) Osmanlı Devleti'nin resmi delegesi olarak gönderilmiştir.

1909 yılında emekli olan Zoeros Paşa'nın, Tıbbiye'de toplanmakta olan Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye üyeliği 1912 yılına kadar devam etmiştir.[9] Zoeros Paşa 1913 yılında hastalığı nedeniyle çalışma hayatından çekilmiştir.

Zoeros Paşa'nın Deontoloji ve Tıp Tarihi Dersleri

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1903 mezunu Tevfik Sağlam, 31 Mart 1944 tarihinde Gülhane'de yaptığı Türk hekimliğinde Gülhane'nin rolünü vurgulayan konuşmasında, Tıbbiye'de okuduğu yıllarda gördüğü dersleri savarken; "altıncı sınıfta tıbbi kanuni konferans tarzında kuduz, deontoloji ve yukarıda saydığımız klinikler ve poliklinikler vardı" ifadesini kullanmaktadır.[10] *Nasıl Okudum* adlı hatıratında da Beşinci ve altıncı sınıf hocalarını anlatırken; "Deontoloji bahislerini de Zoeros Paşa verdi. Bu yaşlı ve muhterem hocamızın sözleri üzerimizde derin izler bırakmış ve hekimlik terbiyemizde müessir olmuştur" "... kendisinden insanlık, hekim terbiyesi ve ahlak hususunda çok şey

Deontoloji Dersleri

Derslerimde İşlenecek Konular Ana Başlıklar, Bilgiler

Tıbbi Deontoloji Üzerine Konuşmalar

Tanım

Hekimler için neden deontoloji bilgisi gereklidir?

Deontoloji bahsine geçmeden önce, tıbbın yüzyıllar içindeki gelişimine dair kısa ve özlü bir tablo çizmek gerekmektedir.

a- Belli bir şekillenmenin olmadığı, tesadüflerin, ampirik (görgül) gelenekler rol oynadığı dönem, şarlatanlar, büyücüler (sihir). Günümüz ilkel kabilelerinden örnekler.

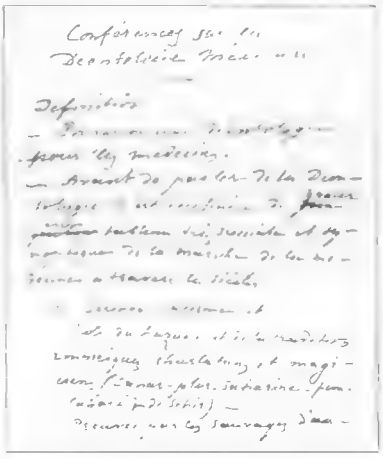

Deontoloji Ders Notları'nın ilk sayfası.

b- Papazların hakim olduğu dönem: Rahipler, tapınaklar. Asklepiades. Aynı zamanda hem tıbbi, hem de cerrahi uygulama yapan çeşitli kabile şefleri ve kralları. Örnek olarak Eski Mısır'da Hermes. Kaldelilerde Zerdüşt, Hindular, Eski Yunanlılarda Makaon ve Podalir.[17] Daha sonraki dönem ve günümüzden örnekler. Mısırlı rahipler tarafından yetiştirilen Musa'nın tababet pratiğini rahiplerden öğrenmesi.

Eski Sami topluluklarında kabile şefleri ve zengin..... (bir kelime okunamadı) pederşahi otoritenin temsilcileri olmakla birlikte, aynı zamanda tedavi sanatı ayrıcalığını da ellerinde tutmaları.

Hemen hemen bütün ilkel topluluklarda ilaç terkipleri, tıbbi pratik babadan oğula öğretilerek, adeta bir aile özelliği gibi öteki kuşaklara aktarılıyordu. Bu tıbbın genel bir niteliği idi ve hastalıklara ait bazı özel sırlar da böylece kuşaktan kuşağa nakledilliyordu. Eski Yunan Aslepiadları muhtemelen bu yöntemle oluşmuştu ve zamanla onlardan Eskülap rahiplerine aktarılan tababet adeta bir lonca düzeni içinde tapınaklarda icra edilir olmuştu.

Hindistan'da ve Mısır'da da durum böyleydi. Mısır'da ve Doğu toplumlarının çoğunda, rahipler, tıbbi uygulama ayrıcalığının başkalarınca paylaşılmasını çekemiyorlar ve bunu tekellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Buna göre tapınaklar, ilkel topluluklarda, hakiki tıp okullarının yerini tutuyorlardı.

Fakat zaman geçip, fikirlerin ve çağın ilerlemesi sonucu, rahipler, papalığa intisap etmek istemeyen, bu kurumun parçası olmak istemeyen kişilerin de okullarına girmelerini kabul etmek zorunda kaldılar. Böylelikle tıp, yavaş yavaş, tapınakların gizemli, esrarlı (mistik) havasından kendini kurtarabildi. Tıbbı halkın malı haline getirerek, ona toplumsal bir görev anlamı yükleyen ve bu şekilde tıbba en büyük katkıyı sağlayan kişi Hippokrat'tır.

Antik toplumların, özellikle Hindulaların ve Çinlilerin meşhur kitaplarında (Mesela Hinduların Vedalarında, Maron'un kitaplarında, Konfüçyus'un öğretilerinde) tıbba dair yasalar, kurallar, belirlemeler, öğütler ve formüllerin eklenmiş olduğu görülmektedir. Nitekim tıp deontolojisine ait bilinen en eski aforizmaları Vedalarda buluyoruz. Ancak, doğrusunu söylemek gerekirse, bilimsel tıbbı kurup, tababeti özel bir

rahipler kastının elinden alarak halka mal eden Hippokrat'ın eserlerinde, tam olarak, tıbbi deontolojiye ait bilgiler bulmak mümkündür. Hippokrat'ın doğum yeri - kişiliği - asaleti - seyahatleri - oğulları Thessalus (Thesialus) ve Dracon ile damadı Polibius (Polybe).

Hippokrat'dan sonra tıbbın ilerleyişi.
İskenderiye Ekolü (Okulu).
(Oribase, Dioscorides,
Paul d'Egine, Aretius)
Romalılar ve Bizanslılar
Araplar
Ortaçağ, İspanya Arapları
Orta Çağ
İtalya - Fransa - Almanya
Modern Çağlar
İtalya - Fransa - Almanya -
Hollanda - İngiltere
Çağdaş Zamanlar
Çeşitli ülkelerde tıbbi ve
bilimsel araştırmalar.

Deontoloji

Tek başına tabib (tabibin kendisi)

Dış görünüş-yaş-tutum ve davranış-evlilik-genel eğitim-ahlak-tıp eğitimi ve öğretimi-eğitim ve yetenek-Manevi ve zihinsel nitelikler-insanlık-sabır-hoşgörü-ihtiyat-ağırbaşlılık-kibarlık-alâka ve dikkat-diğer insanlar-çıkar gözetmeme, menfaat gütmeme-fedakarlık her şeyden önemlisi dürüstlük (burada Yunanca bir söz vardır) -tanıtım-düzmece ilanlar-yalan tezgahlar-bir hekim hangi yolla iyi bir mesleki ün edinebilir ve halkın güvenini kazanabilir?-tıbbi sırlar.

Hekimin hastaya karşı görevleri-hekim hem dosyalarını, hem de düşmanlarını aynı özveri ile tedavi etmelidir.

Yurtseverlik ve insancıllık-harp esnasında hekimin yaralı ya da hasta düşmana karşı davranış biçimi-teşhis ve hastalığın seyri hakkında hastanın çevresinde değil kendisine bilgi verilmesi gerekliliği.

Tıbbi sır

Bulaşıcı hastalıklarda hükümete bilgi verilmesi hali

Konsültasyon-gereklilik-konsültasyonda takip edilecek usul

Hastalara verilecek diyet meselesi.

Hukuki sorunlar ve keşf-i meyyit otopsi).

öğrendik" demektedir.[11]

Tevfik Sağlam'ın verdiği bu bilgilerden, onun son sınıfta olduğu 1902-1903 öğretim yılında Zoeros Paşa'nın konferans tarzında deontoloji okuttuğu açıkça anlaşılmaktadır. Anabilim Dalımızdaki, Zoeros Paşa Dosyasında bulunan "Sıralanmamış Notlar Zoiros Aleksandır Paşa" başlıklı daktilo ile yazılmış bir yazıda da "1318 yılında[11a] 5-6 defa tıbbi deontoloji üzerine ders vermiştir" denmektedir. Ne yazık ki bu yazıda kaynak belirtilmemiştir. Ancak bu yazıda Zoeros Paşa'nın hayatı hakkında verilen diğer bilgiler başka kaynaklarla ve tıbbi deontoloji dersi verdiği 1318 tarihi de Tevfik Sağlam'ın söyledikleri ile uygunluk göstermektedir. Bu da bize Zoeros Paşa'nın, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de 1902-1903 öğretim yılında deontoloji dersi okuttuğunu göstermektedir.

1877'de Iskodra'da

Deontoloji ve Tıp Tarihi öğretimi üzerinde yapılan çalışmalarda Zoeros Paşa'nın, Askeri ve Sivil Tıbbiyelerin birleştirilmesi ile kurulan Dârülfünûn-ı Osmani Tıp Fakültesi'nde bu dersi 1909 yılında verdiği ifade edilmiştir. Kaynak olarak da, Dârülfünûn-ı Osmani Tıp Fakültesi Müdürü Dr. Adnan'ın (Adıvar), Zoeros Paşa'nın Tarih-i Tıp ve Vezâif-i Etibba dersini vermekle görevlendirildiğini bildirdiği, 14 Mart 1327 tarih ve 23 numaralı yazısı gösterilmiştir.[12] Bu yazıyı dikkatle incelediğimizde iki nokta dikkatimizi çekmektedir:

1- Yazının tarihi 14 Mart 1327, ay adından kolayca anlaşılabileceği gibi Mali takvime aittir ve Miladi takvimdeki karşılığı 27 Mart 1911'dir.

2- 1909 yılında Tıp Fakültesi Reisi Cemil Paşa'ydı (Topuzlu). Cemil Paşa iki sene kadar bu görevde bulunduktan sonra istifa etmiştir. Onun ayrılması üzerine fakültede idare ve eğitim işleri birbirinden ayrılmış, Meclis-i Muallimin (Profesörler Kurulu) tarafından, Besim Omer Paşa riyaset-i evveli (birinci başkan-dekan), Bahaeddin Şakir Bey de riyaset-i saniyeye (ikinci başkan-dekan yardımcısı) seçilmişlerdir. İdare müdürlüğüne ise Maarif Nezareti tarafından, seririyat şeflerinden Dr. Adnan (Adıvar) tayin edilmiştir.[13] Demek ki 1909 yılında Dr. Adnan Tıp Fakültesi Müdürü olmadığı gibi Tıb-

biye'de böyle bir makam bile yoktu.

Bunlardan anlaşıldığına göre, 14 Mart 1327 tarihi yanlış olarak 1909 şeklinde çevrilmiş ve buna dayanarak Zoeros Paşa'nın Tarih-i Tıp ve Vezâif-i Etibba dersini 1909 yılında vermeye başladığı ileri sürülmüştür. Daha sonra bu konuya değinenler de bu yanlışı aynen tekrar etmişlerdir.[14] Oysa Zoeros Paşa, Adnan Bey'in yazısıyla 1911 yılında haftada 1 saat Tarih-i Tıp ve Vezaif-i Etibba derslerini vermekle görevlendirilmiştir. Rıza Tahsin, Zoeros Paşa'nın 1912 yılında okutmakta olduğu dersin adını Tarih-i Tıp ve İlm-i Hüsn-i Ahlak-ı Tıbbiye olarak vermektedir.[15]

Bu bilgiler çerçevesinde Zoeros Paşa'nın 1902-1903 öğretim yılında konferans tarzında deontoloji dersi verdiği ortaya çıkmaktadır. 1911-1912 öğretim yılından itibaren ise düzenli bir biçimde haftada bir saat, deontoloji yanında tıp tarihi de okuttuğu görülmektedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de de, Rusinyan ve Nurican Efendiler tarafından "ilm-i edeb ve vazife-i tıbbiye" adı altında sadece tıbbi deontoloji okutuluyor, tıp tarihi verilmiyordu.

Bedi N.Şehsuvaroğlu her ne kadar Hüseyin Remzi Bey'in tıp tarihi dersi verdiğini ileri sürmekteyse de bunu doğrulayan bir belgeye sahip değiliz.[16] Bugünkü bilgilerimiz ışığında; bizde tıp tarihi derslerinin ilk kez Zoeros Paşa tarafından okutulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Zoeros Paşa'nın 1913 yılında hastalanmasından sonra deontoloji ve tıp tarihi öğretimi zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen günümüze kadar devam etmiştir.

Zoeros Paşa'nın Tarih-i Tıp ve Vezaif-i Etibba derslerinde ne anlattığını bugüne kadar bilmiyorduk. Ancak Zoeros Paşa'ya ait Fransızca bir defter bu konuya ışık tutmaktadır. (Zoeros Paşa'nın; Tıp tarihi ve deontoloji derslerinde anlattığı konuların ana hatlarını kaydettiği bu defterin içeriğini çerçeve olarak sunuyoruz.)

Zoeros Paşa 1911 yılında vermeye başladığı bu dersleri, 28.8.1913 tarihine kadar sürdürmüş olmalıdır. Zira bu tarihte geçirdiği bir kaza sonucu 4 yıl ızdırap içinde yaşamış ve 1917'de de vefat etmiştir.[18]

Yine kendisinin el yazısıyla hazırladığı ve kitaplarının listesini verdiği defter bize, Zoeros Paşa'nın tıp kitapları yanında, tıp tarihi, deontoloji, tarih, coğrafya, etnoloji, din, arkeoloji, dil, felsefe ve diğer konularda zengin bir kitaplığı olduğunu göstermektedir. Bu defterin 5. ile 19-21. sayfalarında verilen ve tam künyelerini tespit edebildiğimiz şu kitaplar ise derslerinde anlattığı konuların kaynağı hakkında fikir vermektedir:

Max Simon: *Deontologie Médicale ou des droits des médecins dans l'état actuel de la civilisation.* Paris 1846.[19]

Charles Victor Daremberg: *Oeuvres choises d'Hippocrate*. 2.bs. 1855.; *La médecine. Histoire et doctrine.* 2.bas. 1865.[20]

Théophile Charles Emmanuel Eduard Auber: *Traité de la science médicale (histoire et dogmes),...* 1853.; *Traité de philosophie médicale, ou exposition des vérités générales et fondamentales de la médecine.* 1840.[21]

Jean Louis Hippolyte Peisse: *La médecine et les médecins. Philosophie, doctrines, institutions critiques, moeurs*

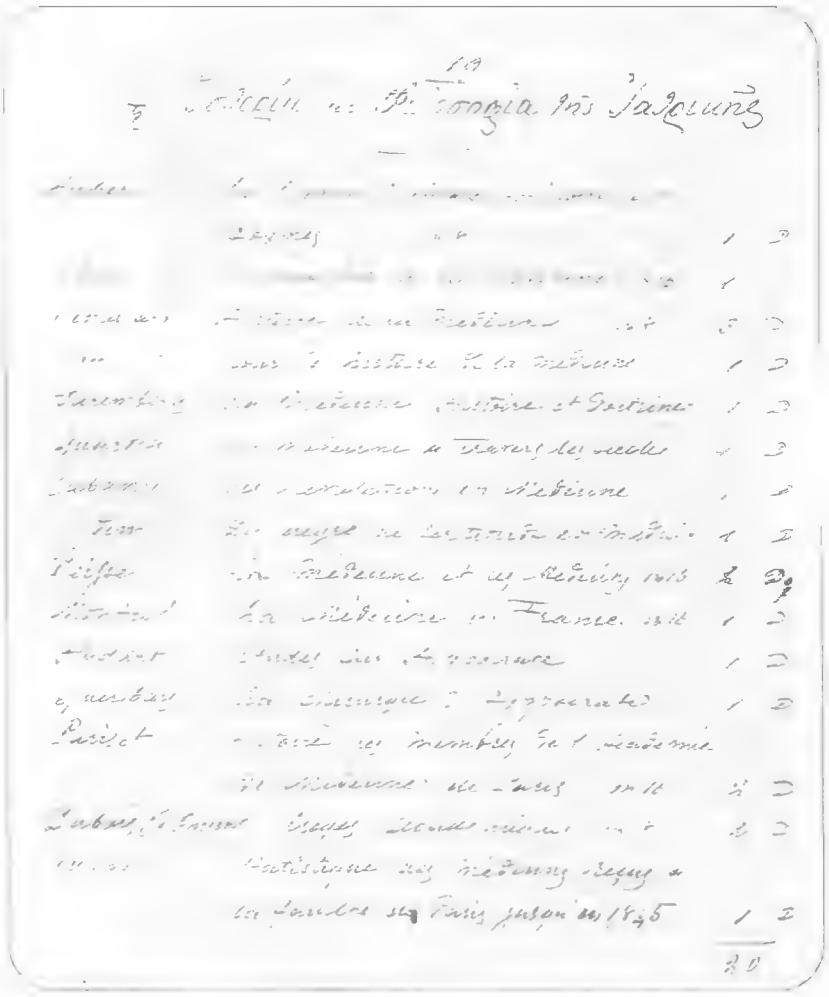

Zoeros Paşa'nın kendi hazırladığı özel kitaplığının kataloğunda deontoloji ve tıp tarihi kitapları.

et biographies médicales. Paris 1857.2 cilt.[22]

Denis François Noel Guerbois. 1775-1803. *La chirurgie d'Hippocrate, extraite de ses aphorismes... avec des commentaires*. 1836.[23]

Etienne Pariset: *Histoire des membres de l'Academie royale de médecine ou Recueil des Éloges lus dans les séances publiques*. Paris 1850, 2 cilt.[24]

Dubois d'Amiens (Fréderic Dubois): *Eloges lus dans les séances publiques de l'Academie de médecine de l'Academie de médecine (1845-1863)*. Paris 1864.[25]

Jean Eugéne Dezeimeris ve Olliver ve Raige-Delorme: *Dictionnaire historique de la médecine ancien et modern*. Paris 1828-1839.[26]

Emile Littré: *Médecine et médecins*. 1872.[27]

Pierre Louis Charles Dumont: *Testament médical*. 1867.[28]

J.C. Chenu: *Rapport au conseil de santé sur les résultats du service médico-Chirurgical pendant campaigne d'Orient en 1854-1855-1856*. Paris 1865.[29]

Pierre Victor Ranourd: *Histoire de la médecine*. Paris 1846.

Jean Christian Marc François Joseph Boudin: *Traité de géographie et de statistique médicales et des maladies endémiques*... Paris 1857.[30]

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; Zoeros Paşa, 1902-1903 öğretim yılında deontoloji dersi vermiş, 1911-1913 yıllarında da "İlm-i Tıp ve Vezâif-i Etibba", "Tarih-i Tıp ve İlm-i Hüsn-i Ahlâk-ı Tıbbiye" adlarıyla tıp tarihi ve deontoloji dersi okutmuştur.

Zoeros Paşa'nın kendi el yazısıyla hazırladığı notlardan deontoloji ve tıp tarihi derslerinde anlattığı konuları öğrenmiş oluyoruz. Kitaplığının fihristi ise onun, tıp tarihi ve deontoloji alanında temel kitaplara sahip olduğunu ve derslerini bunlardan yararlanarak hazırladığını göstermektedir.

NOTLAR

1 **Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Künye Defteri).** Ankara Askeri Veteriner Okulu Kütüphanesi, No: 1338/548.

2 İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Zoeros Paşa dosyasında bulunan İstanbul Üniversitesi Rektörü Tevfik Sağlam'ın 12.6.1945 tarın ve 12019 sayılı yazısı ve Matmazel Antigone'un bu tarihten bir süre önce rektörlüğe gönderdiği babası Zoeros Paşa'nın biyografisi.
Salnâme-i Askeri 1282 Def'a 1. İstanbul 1282 (1865) s. 368.
"Zoeros Paşa", Servet-i Fünün, s. 217 (27 Nisan 1311), s. 135-136.; Rıza Tahsin: **Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye Birinci Kitap.** İstanbul 1328/1912, s. 182 183.; Zoeros Paşa'nın İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda bulunan otograf biyografisi.; Kemal Özbay: **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri.** İstanbul 1981, C.III, II. Kitap, Hastaneler. s. 166-167.
Hüsrev Hatemi - Nil Sarı: "Zoeros Paşa Evakı-II-III", **Tarih ve Toplum**, Sayı. 28 (Nisan 1986) s. 5-8; Sayı. 29 (Mayıs 1986) s. 44 49. Sayı. 30 (Haziran 1986) s. 5-8.

3 **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye (1297). Def'a 35.** İstanbul 1295/1297 (1880) s. 322.

4 **İbid, (1298). Def'a 36.** İstanbul 1298 (1881) s. 186.; **(1299). Def'a 37.** İstanbul 1299 (1882) s. 199.

5 Bedi N.Şehsuvaroğlu: "Kuduz Müessesesi ve Bir Hatıra", **Mikrobiologi Dergisi**, C. 20, S. 3-4 (1967) s. 126-128.

6 **Gazette Médicale d'Orient**, C. 3, S. 3 (30 Haziran 1887) s. 59-61.;

7 Süheyl Ünver - B.Şehsuvaroğlu: "İstanbul'da Louis Pasteur'ün İki Mühim Mektubu ve Kartvizitleri", **İ.Ü. Tıp Fak. Mec.**, C. 27, S. 2 (1964) s. 99-111.; Ekrem Kadri Unat: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji.** İstanbul 1970, s. 30, 66.; Bedi N.Şehsuvaroğlu: "A.Zoeros Paşa, Pasteur, Kuduz Aşısı ve Tıp Tarihi", **İst. Tıp Fak. Mec.**, C. 37 (1974) s. 816-827.

8 Y.Mtv., No: 196/144 (30.B.1317).

9 **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1326 Sene-i hicriyesine mahsus.** 65. Sene. İstanbul 1326 (1910) s. 202.; 66. Sene. İstanbul 1327 (1911) s. 236.; 67. Sene. İstanbul 1328 (1912) s. 366.

10 Tevfik Sağlam: **Türk Hekimliğinde (Gülhane)'nin Rolü.** Askeri Tıbbiye Matbaası 1944, s. 3.

11 Tevfik Sağlam: **Nasıl Okudum?** İstanbul 1959, s. 87, 92.

11a Ay adı olmadığı için bu tarihin Hicri veya Mali takvimlerden hangisine ait olduğu kesin olarak söylenemez. Hicri takvime ait olduğu kabul edilirse karşılığı 1900, Mali takvime ait olduğu kabul edilirse karşılığı 1902'dır. Mali takvime göre çevirdiğimizde Tevfik Sağlam'ın hatıratı ile uyuşmaktadır.

12 Bedi N.Şehsuvaroğlu: "Memleketimizde Tıp Tarihi ve Deontoloji Öğretimi ve İstanbul Tıp Fakültesi Tarihi Enstitüsü", **İ.Ü. Tıp Fak. Mec.**, C. 32 (1970) s. 368.; **Tıbbî Deontoloji Dersleri.** İstanbul 1975, s. 13-14, 19.

13 Rıza Tahsin: **A.g.e.**, İstanbul 1328 (1912) s. 119.

14 Arslan Terzioğlu: "Avrupa'da ve Bızde Tıp Tarihinin Tıp Eğitiminde Önemi", **Dirim**. Ç. 57, S: 7-8 (1982) s. 213.; "Avrupa'da ve Bızde Hekimın Yetişmesinde Tıp Tarihi ve Deontolojinin Önemi", Bedi N.Şehsuvaroğlu: **Tıbbî Deontoloji** (Haz.A.Terzioğlu). İstanbul 1986, s. XV.; Nil Sarı: "Tıp Deontolojisi", **Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi** (Ed.E.K.Unat). İstanbul 1988, s. 417.

15 Rıza Tahsin: **A.g.e.**, İstanbul 1328/1912, s. 182-183.

16 Bedi N.Şehsuvaroğlu: **A.g.e.**, s. 13.

17 Makhaon ve Podaleiros Asklepıon'un oğullarıdır. İkisi de Troya Savaşı'na katılmış ve hekim olarak büyük yararlılık göstermişlerdir. Bkz. Azra Erhat: **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul 1972, s. 253, 318.

18 Bedi N.Şehsuvaroğlu: "A.Zoeros Paşa, Pasteur, Kuduz Aşısı ve Tıp Tarihi", **İst. Tıp Fak. Mec.**, C. 37 (1974) s. 822.

19 J.Pagel: **Biographisches Lexicon**. Berlin-Wien 1901, s. 378.

20 Grasset: **Principes fondamentaux de la Dóntologie Médicale**, Paris 1900, s. 4.

21 August Hirsch: **Biographisches Lexion der Hervorragenden Arzte**. Wien und Leipzig 1888, C. 6, s. 428-429.

22 **İbid.**, C. IV, s. 521-522.

23 **İbid.**, C. II, s. 687-688.

24 **İbid.**, C. IV, s. 489-490.

25 **İbid.**, C. II, s. 222.

26 **İbid.**, C. I, s. 14; Wien und Leipzig 1885, C. II. s. 176.

27 **İbid.**, C. IV, s. 13.

28 **İbid.**, C. VI, s. 723.

29 **İbid.**, C. II, s. 3.

30 **İbid.**, C. I, s. 538-539.

Bakırcılığın Tarihsel Gelişimi

Siirt'te Bakır ve Bronz Atölyeleri

OKTAY BELLİ • İ. GÜNDAĞ KAYAOĞLU

Ortaçağ ve Osmanlı Devleti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nın en önemli bakır ve bronz atölyelerinden biri de, Siirt şehrinde bulunmaktaydı. Siirt atölyelerinde bakır ve bronzdan üretilen çeşitli eşyayla mutfak kapları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin gereksinmesini karşılamasının yanı sıra, üretim fazlası doğuda İran, güneyde de Irak ve Suriye'ye gönderilmekteydi. Yazılı kaynaklar hem yapılan ihracatı, hem de atölyelerde büyük bir başarıyla yapılan bakır ve bronz kapları övgüyle anlatmaktadır. Ancak ne yazık ki bu kadar geniş bir coğrafî bölgenin bakır ve bronz eşya gereksinmesini karşılayan Siirt atölyeleri, bugüne kadar en az araştırılan konuların başında gelmektedir.[1]

Siirt'teki bakır ve bronz atölyeleri, M. Ö. 9-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde egemenliğini sürdüren Urartu Krallığının madencilik geleneğini başarılı bir şekilde devam ettirmiştir.[2] Başkentliğini bugünkü Van Kalesi'nin (*eski Tuşpa*) yaptığı Urartu Krallığı, M.Ö. 1. bin yılının ilk yarısında hem Anadolu'nun, hem de tüm Eski Önasya dünyasının en büyük madenci toplumuydu. Doğu Anadolu Bölgesi'nde zengin olarak bulunan altın, gümüş, kurşun, simli kurşun, bakır ve demir madenleri, Urartu Krallığı tarafından çok büyük oranda işletilmişti. Bronz ve özellikle demirden yapılan çalışma aletleriyle hem yüzlerce anıtsal kale yapılmış, hem de büyük bir kısmı günümüze değin çalışan çok sayıda baraj, gölet ve sulama kanalı inşa edilmiştir. Baraj, gölet ve sulama kanallarının yardımıyla yapılan modern tarım sonucunda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kurak ve ıssız toprakları başarılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Yani Doğu Anadolu Bölgesi'ne ilk kez altın çağını yaşatan Urartu Krallığının elde ettiği başarının temelinde, gelişmiş bir endüstriye dönüşen madencilik alanında göstermiş olduğu ilerlemenin çok büyük bir etkisi olmuştur.

Bakır Güğüm

* Doç. Dr. Oktay Belli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** İ. Gündağ Kayaoğlu, Bakır el sanatları uzmanı.

1 Bu konuda yapılan küçük bir çalışma için bak., O. Belli İ. G. Kayaoğlu, **Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi, Bakır Yatakları, Üretimi ve Atölyeleri**, Sandoz Kültür Yayınları No. 14, İstanbul 1993, 273-

2 O. Belli, "Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartian Period: Silver, Copper and Iron", **Urartu, A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.**, (ed. R. Merhav), Jerusalem 1991, 30.

Bronz Havan, (solda) Döküm, Boğa başlı 13. Yüzyıl. Türk ve İslâm Eserleri müzesi 1509 Bakır Güğüm (altta).

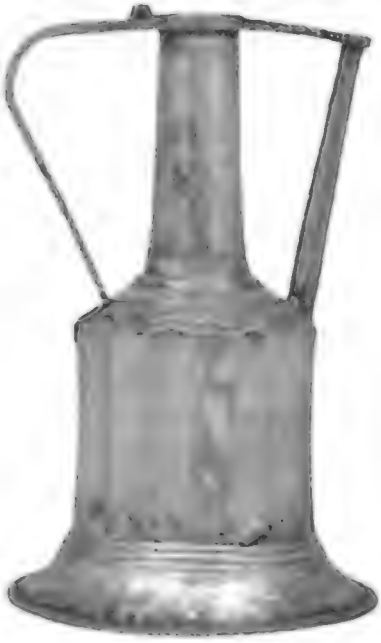

Bakır Atkılı İbrik (solda). Siirt Madenköy'de Bakır cürufları (altta).

Bronz Şamdan, (solda)
döküm, 14. Yüzyılbaşı.Türk ve
İslâm Eserleri Müzesi 107.
Bakır kapaklı sahan (altta)

Bronz Mangal, döküm, Ajur süslemeli, ayakları ayarlanabilir vidalı 16. Yüzyıl.(altta).

Bronz eşya ve silahlar, Urartu Kralları tarafından kurulan kalelerin atölyelerinde üretilmekteydi. Urartu Kralları tarafından kurulan bu atölyeler, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilk gelişmiş atölyelerini oluşturmaktaydı. Atölyelerin yer aldığı kaleler, ya maden üretim merkezlerine, ya da büyük bir ekonomik önemi olan ticaret yolları yakınında bulunmaktaydı. Atölyelerde bronzdan başka, altın ve gümüşten takı ve kült eşyasının yanısıra, demirden de çeşitli eşya ve silah seri olarak üretilmekteydi. Bugüne değin yapılan bilimsel ve halkın yaptığı kaçak kazılarda ortaya çıkarılan yüzlerce bronz miğfer, sadak, kalkan, kazan, kap, at koşum takımı, araba ve mobilya kaplamasıyla silah ve çeşitli eşya, Urartu Krallığı dönemindeki atölyelerin bronz üretimi konusunda açıkça bilgi vermektedir. Halkın yaptığı kaçak kazılarda ele geçirilen metal eserlerin büyük bir kısmı Türkiye'de çeşitli müze ve koleksiyoncular tarafından satır alınırken, büyük bir kısmı da Avrupa, Amerika, İsrail ve Japonya'daki çeşitli müze ve koleksiyoncular tarafından satın alınmıştır. İlginçtir ki Urartu Krallığı döneminde üretilen bronz eşya ve silahın üretim fazlası da, batıda Samos Adası'na kadar ihraç edilmiştir.[3] Yani Eskiçağ'da ticaret yoluyla Urartu eserleri batının gereksinmesini karşılarken, günümüzde kaçak yollarla yapılan ticaret sonucunda yüzlerce metal eşya ve silah denizaşırı ülkelerdeki müze ve koleksiyoncuların doyumsuz zevklerini karşılamaktadır.

Van Gölü'nün güneyinde yer alan madencilik atölyelerinden en ünlüsünü ise, Siirt şehrinin yaklaşık 120-130 km. güneydoğusundaki Muşaşir/Ardini tapınağı ve sarayı oluşturmaktaydı. Urartular bu tapınağa Ardini, Assurlular ise Muşaşir adını vermekteydiler. Muşaşir/Ardini tapınağı ve sarayının yeri şimdiye kadar kesin olarak saptanamamışsa da, yapılan son araştırmalarda bu tapınağın bugünkü Türk-Irak sınırının kesiştiği yerden 25-30 km. güneyde yer aldığı sanılmaktadır. Muşaşir/Ardini tapınağı o dönemde hem Urartu ve Assur Krallığı, hem de Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki birçok küçük krallık tarafından da kutsal sayılmaktaydı. Çivi yazılı belgelerden öğrendiğimize göre Muşaşir/Ardini tapınağına bölgedeki Urartu, Assur, Habhi ve Tabal ülkelerinden çeşitli metal eşya, silah ve hayvan bağışlanmaktaydı. Yani Yunanistan'da ünlü Delfi tapınağının Ege Bölgesi'nde oynamış olduğu kutsal görevi, doğuda da Muşaşir/Ardini tapınağı yapmaktaydı.

Bakır kulpsuz kazan

Muşaşir/Ardini tapınağı üstlenmiş olduğu dinsel görevinin yanı sıra, doğuda Hindistan-Afganistan ve İran üzerinden gelerek Urmiye Gölü'nün güneyinden geçen ve batıda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ulaşan ticaret yolu üzerinde de bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra Van Gölü'nün güneyinde zengin olarak bulunan altın, gümüş, kurşun, simli kurşun ve bakır yataklarından elde edilen madenler, Muşaşir/Ardini tapınağı ve sarayındaki atölyelerde işlenmekteydi.

Atölyelerde yapılan metal üretiminin olağanüstü bir boyuta ulaştığını, Assur Kralı II. Sargon'un (M.Ö. 721-705) Muşaşir/Ardini tapınağı ve sarayından yağmalamış olduğu altın, gümüş ve bronzdan yapılmış çeşitli eşya, heykel ve silahların listesi de doğrulamaktadır. Kral II. Sargon 714 yılında Urartu ve onun müttefiklerine karşı büyük bir askeri sefer düzenlemiş ve kazandığı büyük başarıdan sonra da Urartu tarafını tutan Muşaşir yöneticisini cezalandırmak için tapınak ve sarayı yağmalamıştır. Yağmalanan metal eşya, heykel ve silahlar katipler tarafından tek tek tartılarak yazılmıştır.

Yağmalanan altın, gümüş ve bronzun ağırlığı insanı hayrete düşürecek seviyededir. Altından yapılmış çeşitli eşya ve silah 1 tondan fazladır. Gümüşten yapılmış eşya ve silah 10 ton, bronzdan yapılmış eşya, heykel ve silahın ağırlığı ise 109 tondur.[4] Bu rakamlar günümüzde modern teknolojik koşullarda yapılan metal üretimiyle kıyaslandığında fazla değilmiş

3 U. Jantzen, "Agyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos", **Samos** VIII, 1972, 76-80, lev. 76-80.

4 W. Mayer, "Sargons Feldzug gegen Urartu - 714 v. Chr. Text und Übersetzung", **Mitteilungen der Deutschen Orient - Gesellschaft** 115, 1983, 104-112.

gibi görülebilir. Ancak Eskiçağ'da çok sınırlı bir üretimin yapıldığını göz önüne alacak olursak, 100 tonun üzerinde yapılan üretimin Eski Önasya Dünyasında şimdiye kadar bir benzerine rastlanılmadığı ve bunun küçümsenecek bir rakam olmadığı kolayca anlaşılır.

Bu yağma ve tahripten sonra Muşaşir atölyelerindeki üretimin son bulduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 7. yüzyılın sonunda da Urartu Krallığı doğudan göç dalgalarıyla gelen İskit orduları tarafından yıkılmıştır. Urartu Kralları tarafından kaleler içinde kurulan madencilik atölyelerinin tahrip edilmesinden sonra, maden üretimi ve metal eşya yapımında da çok büyük bir gerileme başlamıştır. Böylece Anadolu'nun ve Eski Önasya dünyasının en büyük madencilik endüstrisi de çökmüştür. Ancak Urartu Krallığının madencilik teknolojisinde ulaşmış olduğu olağanüstü seviye hem Ortaçağ kaynakları tarafından büyük bir övgüyle anlatılmış, hem de kendisinden sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan uygarlıkların madencilik üretimlerini geleneksel olarak etkilemiştir. Urartu madenciliğini geleneksel olarak devam ettiren atölyelerden biri de, Siirt'teki bakır ve bronz atölyeleridir.[5]

Siirt'teki bakır ve bronz üretimi yapan atölyelerin ne zamandan beri çalıştıklarını yazılı kaynakların çok az bilgi vermesi yüzünden şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Yalnız Urartu Krallığının yıkılmasından 200 yıl sonra, M.Ö. 400 yıllarında Van Gölü'nün güneybatısından ordusu ile geçerek Doğu Anadolu Bölgesi'nden Karadeniz'e ulaşan Xenophon'un anlattıkları bizim için oldukça ilginçtir. Xenophon, Van Gölü'nün güneybatısındaki küçük köy toplulukları ile yaptığı çatışmalarda, halkı yüksek dağlara kaçan Kardukların evlerinde askerlerin bakırdan yapılmış kap-kacağı ele geçirdiğini belirtmektedir.[6] Halkın kullanmış olduğu bakırdan yapılmış mutfak kaplarının Siirt atölyelerinde üretilip üretilmediğini bilemiyoruz. Ancak her halûkârda verilen bu küçük bilgi bize, bu bölgedeki halkın sosyal yaşantısında bakırdan yapılmış mutfak kapları kullanma geleneğinin varlığını sürdürdüğünü açıkça göstermektedir.

Ortaçağ'da Siirt atölyelerinin ne zaman üretime başladığı konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak Siirt'in 46 km. doğusunda, yani Siirt ile Muşaşir/Ardini atölyeleri ortasında kalan ve bu atölyelere ham madde sağlayan zengin bakır yatakları konusunda verilen bilgiler, bizim için çok büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde Madenköy olarak adlandırılan mevkide bulunan bakır madeni sahasının çevresinde bulunan eski maden galerileri, ergitme fırınları ve büyük yapay tepeler oluşturan onbinlerce ton ağırlığındaki cüruf yığınları, yüzlerce yıldan beri yapılan bakır üretimi konusunda açık bir bilgi vermektedir.[7]

Siirt atölyeleri bakır ve bronzun yanı sıra, özellikle pirinçten yaptığı kaplarla da ünlüydü. Pirinçten yapılan kaplar pas tutmadığı için, su ile ilgili olarak kullanılan maşrapa, leğen ve çeşitli kaplar yapılmaktaydı. Ergiyen bakırın içine kalay yerine % 20 oranında çinko katılarak pirinç elde edilmekteydi. Pirinçten yapılan kapların bronzdan yapılan eşya ve kaplara kıyasla çok daha parlak ve gösterişli olması, pirinçten yapılan kaplara olan talebi daha da artırmıştır.

Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre Siirt atölyelerine çinko sağlayan yataklar, Siirt'in 50-55 km. kadar kuzeydoğusunda bulunmaktaydı. 10. yüzyılın ortalarında eserini yazan Arap coğrafyacısı Ebu Dulef, Van Gölü'nün güneybatısında yer alan Hizan ve yakın çevresinde zengin çinko yataklarının bulunduğunu belirtmektedir.[8] Gerçekten de buradaki çinko yatakları, Urartu Krallığı döneminde Muşaşir/Ardini atölyelerinde de kullanılmış olmalıydı. Çünkü Assur Kralı II. Sargon, Muşaşir/Ardini sarayından yağmalamış olduğu pirinçten yapılmış olan şamdan, vazo, tas ve çeşitli eşyayı, bronzdan daha parlak olarak tanımlamaktadır.[9]

Diğer madenlerin yanı sıra, bu bölgedeki bakır madeni konusundaki ilk bilgimizi 951 yılında Arap coğrafyacısı El-İştahri'den öğrenmekteyiz.[10] 10. yüzyılda bir başka Arap coğrafyacısı El Mukaddesi de, Amid (Diyarbakır) ile Bitlis arasındaki yolu tarif ederken, Bitlis'e bir konak uzaklıkta "Maden" adlı bir konaklama yerinin bulunduğunu belirtmektedir.[11] İlginçtir ki 17. yüzyılın ortasında ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi de, Siirt'in kuzeydoğusunda bakır madeninin ve üretiminin çokluğu yüzünden "Maden" adı verilen bir yerin varlığından söz etmektedir.[12] Son olarak

5 O. Belli, "Eskiçağ ve Ortaçağ'da Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Önemli Bronz Atölyeleri - Wichtige Bronzewerkstätten im Ostanatolien des Altertums und des mittelalters", **Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1992, 79-96.

6 Xenophon, **Anabasis, Onbinlerin Dönüşü** (Çev. T. Gökçöl), İstanbul 1974, IV/1:8.

7 O. Belli, "Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartian Period: Silver, Copper and Iron", **Urartu, A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.** 1982, 28-30, res.

8 Ebu Dulef, **Al-Risalât al-thaniyya** (trans. and komm. V. Minorsky), Cairo 1955, 19.

9 O. Belli, "Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartion Period: Silver, Copper and Iron", **Urartu, A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.** 1982, 28,

10 El İştahri, **Kitab masalik al-mamâlik** (ed. M.J. de Goeje), Bibliotheca Georaphorum Arabicorum I, Leiden 1927, 190-191.

11 El Mukaddesi, **Ahsan al-taqasim fi ma'rifat al-aqalim** (Descripti Imperii Moslemici), (ed. M.J. de Goeje), cilt III, Leiden 1877, 148.

12 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (Çev. ve sadeleştiren Z. Danışman) İstanbul 1970, 7, 182

Bakır kapaklı sahan

Bakır hamamtası

Bronz mangal, döküm, ajur süslemeli, 19. yüzyıl

13. yüzyılın ilk çeyreğinde ünlü coğrafyacı Yakut, diğer madenlerin yanı sıra, bu bölgedeki bakır madeni hakkında bilgi vermektedir.[13] Eserini 1340 yılında yazan İranlı tarihçi ve coğrafyacı Hamdullah el Mustavfi Kazvini ise, Siirt'teki atölyelerde bakır, bronz ve pirinçten yapılmış çeşitli kap ve maşrapaların güneyde Mezopotamya'ya ihraç edildiğini övgüyle anlatmaktadır.[14]

Ortaçağ'da Siirt atölyelerinde büyük bir başarıyla yapılan bronz havan, şamdan ve mangallar, atölyelerin ulaşmış olduğu sanatsal yetkinliği canlı bir şekilde yansıtmaktadır. Döküm tekniğiyle yapılan ajur süslemeli bronz mangallar, hem güneydoğu Anadolu, hem de Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran bölgesinde üretilen mangallarla sanatsal bir bütünlük içindedir. Kuzeybatı İran Bölgesi'ndeki atölyeler arasında özellikle Tebriz şehrindeki atölyeler çok önemli bir yer tutmaktaydı. Ayrıca bronzdan döküm tekniğiyle büyük bir başarıyla yapılan havanların boğa başlı tutamakları, Urartu kazanlarının boğa başlı tutamaklarının benzerini oluşturmaktadır. Boğa başlı havan tutamaklarının, çok büyük bir ihtimalle Urartu kazanlarındaki boğa başlarından mulaj alınarak üretilmiş olduğu sanılmaktadır. Farklı büyüklüklerde yapılan şamdan, mangal ve havanlar, çok geniş bir bölgede kullanım bulmuştur.

Siirt ve yakın çevresinde keramik yapımına elverişli kil yatakları bulunmadığı için, halkın ihtiyaç duyduğu küp biçimli kaplar, atölyelerde bakırdan yapılmaya başlanmıştır. Urartu keramik küplerinin formlarını yansıtan bu tür bakır küplerin benzerleri ise, Anadolu'da şimdiye kadar hiçbir atölyede üretilmemiştir. Ayrıca Siirt atölyelerinde üretilen dairesel gövdeli ve kulpsuz bakır kazanlar, Urartular tarafından tapınaklara armağan edilen kazanların benzerini oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki atölyelerde üretilen kazanların hiçbiri, Siirt kazanları kadar Urartu kazanlarına form yönünden benzememektedir. Bundan da önemlisi, tıpkı Urartu Krallığı döneminde tapınaklara kazanlar armağan edildiği gibi, Siirt Bölgesi'nde de halk atölyelerde yaptırdıkları bakır kazanları, dilek ve isteklerinin olumlu yönde sonuçlanması için çevrede bulunan türbelere adak olarak sunmaktadır.[15] Bu ilginç geleneğin benzerine esi Anadolu'nun hiçbir yerinde rastlanılmamaktadır.

Ne yazık ki yazılı belgelerin bilgi vermemesi yüzünden, Siirt'teki bakır ve bronz atölyelerinin gelişim çizgisini tam olarak öğrenemiyoruz. Bu yüzden arada çok büyük zaman boşluğu bulunmaktadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bakırcı ve dökümcülerin oluşturduğu iş kolunun üretimlerinin çok büyük boyutlarda arttığı anlaşılmaktadır. Geleneksel olarak üretilen bakır, bronz ve pirinç eşyaların çok büyük bir kısmının da İran'a kaçak olarak götürüldüğü konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri ayrıntılı olarak bilgi verirler.[16] 1560 yılında Bitlis Beyi'ne gönderilen bir hükümde, özetle şunlar yazılıdır:

"...İran'a giden tüccarların kendilerine ait bakır kap kacağa müdahale edilmemesi, ayrıca külçe halindeki bakır ve gümüşün de geçirilmesine kesinlikle müsaade edilmemesi..."[17]

1570-1590 yılları arasında devam eden Osmanlı-İran savaşları sırasında, Osmanlı hükümeti diğer metal, sikke ve silahların yanı sıra, bakırdan yapılmış eşyaların da İran'a gönderilmemesi için bir dizi ferman yayınlamıştır. 1582 yılında Van Beylerbeyliği'ne gönderilen bir ferman, Siirt atölyelerinde üretilen ve İran'a kaçak olarak götürülen bakır eşya ticaretinin ulaştığı boyutları göstermesi bakımından ilginçtir. Bu fermanda özetle şunlar yazılıdır:

"...Hakkâri Beyi Zeynel Bey'in adamlarından Abdel ve Hizan Beylerin, satılması yasak olan bakır ve eşyadan İran tarafına 3 bin altınlık mal gönderdiklerinin haber alındığı, bundan sonra satılması yasak olan bu tür eşyanın kesinlikle satılmaması..."[18]

İran'a yalnızca bakır eşya değil, madenköy'den yapılan bakır üretiminden elde edilen ham bakır da kaçak olarak götürülüyordu. 1583 yılında Van Beylerbeyliği'ne gönderilen bir ferman, bakır kaçakçılığının çok büyük miktarda yapıldığını göstermektedir. Bu fermanda özet olarak şunlar yazılıdır:

"...İran'a katırlarla götürülmekte olan 700 batman (5.384.400 kg.) bakırın Van'da tutulup sattırılması, katırların sahiplerine geri verilmesi ve bundan sonra da kesinlikle İran'a bakır götürülmesine müsaade edilmemesi..."[19]

13 Yakut, **Jakut's geographisches Wörterbuch** (ed. F. Wüstenfeld) IV, Leipzig 1869, 92-93.

14 Hamdullah el Mustavfi Kazvini, **Nuzhat al-qulup, The geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb,** (ed. ve trans. G. le Strange), London-Leiden 1915, 105.

15 O. Belli, "Eskiçağ ve Ortaçağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bulunan Önemli Bronz Atölyeleri - Wichtige Bronzewerkstätten im Ostanatolien des Altertums und Mittelalters", **Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları,** Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu 1992, 84.

16 İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz çalışmada, ekibimizi oluşturan Nuran Menekşe, Nil Tükenmez, Oğuz Çakıl ve Mustafa Peker'e yapmış oldukları titiz ve özverili çalışmalarından dolayı kendilerine bir kez daha teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

17 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri** Nr. 3, s. 377, hk. 1117.

18 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri,** Nr. 47, s. 199, hk. 465.

19 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri,** Nr. 48, s. 330, hk. 970.

17. yüzyılın ortalarında Evliyla çelebi, Maden'deki bakır madeninin zenginliğinden söz etmektedir.[20] Biz bu değerli bilgiden, Maden'de bakır üretiminin devam ettiğini anlıyoruz.

Siirt atölyelerinde döküm tekniğiyle bronzdan yapılan havan, şamdan ve mangallar, Ortaçağ'da yapılan havan, şamdan ve mangalların biçim ve bezeme yönünden benzerlerini oluşturmaktadır. Üretilen çeşitli eşya ve mutfak kaplarının formunun oldukça zengin olması, Siirt atölyelerinin karekteristik özelliğini yansıtmaktadır. Ne yazık ki bugüne kadar Siirt Şeriye Sicilleri yayınlanmadığı için, kentte kaç kazancı atölyesinin bulunduğunu ve bu atölyelerde kaç zanaatçının çalıştığını şimdilik bilemiyoruz. Atölyelerde üretilen çeşitli eşya ve mutfak kapları eşek ve katır kervanlarıyla Kuzeybatı İran, Diyarbakır, Van, Bitlis, Muş ve Hakkari Bölgelerindeki yerleşim merkezlerine satış için gönderilmiştir. Yüzlerce yıldan beri yapılan bu ticaretle ilgili olarak bölgede ilginç fıkra ve öyküler anlatılmaktadır.

Ortaçağ'da Siirt atölyelerinde üretilen bakır, bronz ve pirinçten yapılmış çeşitli eşyayla mutfak kapları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yanı sıra, Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran Bölgelerindeki atölyelerde üretilen eşyalarla sanatsal bir bütünlük içindeydi. Osmanlı Devleti döneminde ise, Siirt atölyelerinde üretilen eşya ve mutfak kaplarının artık Doğu Anadolu ve kuzeybatı İran Bölgesiyle değil, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki atölyelerin ürettikleri eşyaların kabartma bezemeleriyle sanatsal bir bütünlük içinde olduğu görülmektedir. Bu atölyelerin arasında Urfa, Mardin, Antakya ve Diyarbakır gelmektedir. Başka bir deyişle Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki atölyelerde üretilen metal eserler arasındaki sanatsal bütünlüğünün kuzeydeki son sınırını, ünlü Siirt atölyeleri oluşturmaktadır.

Siirt atölyelerinde üretilen çeşitli kap ve mutfak kapları üzerine yapılan kabartma desenlerle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki atölyelerde üretilen eşya ve mutfak kapları üzerindeki bezemeler arasında ortak özellikler bulunmaktadır. Ancak Siirt atölyelerinde üretilen eşya ve kapların formları, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi'ndeki atölyelerde üretilen eşya ve mutfak kapları biçiminden oldukça ayrımlı özelliklere sahiptir. Bu yüzden Siirt atölyelerinde bakır, bronz ve pirinçten büyük bir başarıyla üretilen eşya ve mutfak kapları, haklı olarak "Siirt ekolü" olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti döneminden 1970'li yıllara kadar Siirt atölyelerinde üretilen çeşitli eşya ve mutfak kaplarının formu, Ortaçağ'dan beri başarılı bir şekilde devam eden Van Bölgesi'nin geleneksel kap formlarını yansıtmaktadır.

Bakır Perçinli kazan

Siirt atölyelerinde bakır ve bronzdan büyük bir başarıyla yapılan ibrik, güğüm, sahan ve taslar, kabartma tekniğiyle bezenmiştir. Orta Anadolu Bölgesi'ndeki bakır ve bronz atölyelerinde üretilen çeşitli eşya ve mutfak kapları üzerine çizgi tekniğiyle yapılan ilginç bezemelere, Siirt atölyelerinde pek rastlanılmamaktadır. Buna karşın Siirt atölyelerinde çok yaygın olarak kabartma tekniği uygulanmıştır. Tas, sahan, ibrik ve güğümler üzerine büyük bir beceriyle yapılan üçgen, kare, baklava dilimi ve çeşitli geometrik motiflerden oluşan kabartma bezemeler, sade ve yalın olan bakır eşyaya çok canlı bir görünüm kazandırmıştır.

Siirt'teki bakır ve bronz atölyelerinin üretimi, doğusunda Madenköy'de bulunan bakır madenlerin üretimiyle organik bir bağlantı içindedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede sık sık çıkan isyanlar, göçler ve 1. Dünya Savaşı, Madenköy'de yapılan bakır üretimini büyük ölçüde etkilemiştir. Bizim şimdilik kesin olarak bilemediğimiz tek nokta, Madenköy'de yapılan bakır üretiminin ne zaman sona erdiğidir. Çünkü Madenköy'de bakır üretiminin sona ermesiyle, siirt'teki bakır ve bronz atölyelerinin yaptıkları üretimlerini yavaş yavaş sona erdirmelerinde çok büyük bir etken olduğu sanılmaktadır. Ne yazık ki yüzlerce yıldan beri Anadolu'nun ve Eski Önasya Dünyasının en büyük madenci toplumu olan Urartu Krallığı'nın geleneksel kap formlarını büyük bir başarıyla devam ettiren Siirt atölyeleri günümüzde artık üretim yapamamaktadır.

20 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (Çeviren ve sadeleştiren **Z.** Danışman), İstanbul 1970, 7, 182.

Düşünce, Alışılmışın Dışındadır

AHMET TURAN ALKAN

Cemil Meriç hakkında kaleme alınan yazıların çoğu iki zaafa saplanıyor: her yazar, Cemil Meriç hakkında yazarken, Türkçe'de eşine az rastlanır üslubun etkisinde kalarak bir parça Cemil Meriç'leşiyor ve bunun yanısıra Cemil Meriç'i kendi kelimeleriyle, yani iktibaslarla anlatmak kaçınılmaz bir gereklilik haline geliyor. Cemil Meriç'i konu edinen yazılar için zaaf teşkil eden bu özellik, Cemil Meriç'in en kuvvetli taraflarını inşa etmektedir: O, Türkçe'de üslûp sahibi bir düşünür olduğu kadar, yüksek düşünce temrinlerini, Türkçe'yi güzelleştirerek ifade edebilmiş bir "Türkçe işçisi"dir.

Lüzumlu Bir Parantez

Okurun, yazarın ve düşünürün nadirattan sayıldığı ülkemizde, bu üç vasfı hakkıyla nefsinde toplamış insan sayısı, bir elin parmaklarıyla sayılabilir. Düşünce hayatımızın manivelaları medyanın tahakkümü (ve tabii tekeli) altında. Bundan hoşnut olmamız gerekmiyor; medya düşünceye iltifat etmiyor; düşünceyi gereksiz bir eylem haline getiriyor. Okuyucu ve seyirci dalkavukluğunun çığ bir popülizm halini alması, aslında son derece önemli ve değerli "basitleştirme ve anlaşılır kılma" prensibinin pratikte "sıradanlaşma ve avamileşme"sine yol açtı. Düşüncenin en etkili etkileşme ve yayılma platformu olan kitap, gündelik hayattan düştü. Fikir mahsulü kitaplar, ülkemizde hâlâ ortalama üç bin adet basılıyor ki, bu yirmibin kişiye bir kitap düştüğü sonucunu verir.

Dilin bir iletişim aracı olduğunu sanırdık ama onun "iletişim mesajını gizleme" fonksiyonunun da olduğunu doğrusu bilmiyorduk. Türkçe'nin bu günlerde yaygınlaşan bir himmetle bir düşünce gizleme aracı haline gelmesi çok dikkat çekicidir. Bunu, "Türkçe'nin başına gelen talihsizlikler"le açıklayamayız. Bilhassa akademik ve entellektüel dünyamızın sığlığında Türkçe, "hiçbir şey söylememeye veya düşünceyi kamufle etmeye" yarayan entel bir jargon perişanlığına düştü. Eğer bu faraziyenin doğruluğuna inanıyorsanız, iki mantıklı sebeple karşılaşmamız mukadderdir; yazarın, aslında iletilecek bir mesajı yoktur veya kullandığı alet (yani Türkçe), böyle bir mesajı iletebilme plastiğinden mahrumdur.

Türkçe'nin bir iletişim aracı (yazmak, okumak ve düşünmek için elverişli bir araç) olarak kifayetsizliğine asla inanmadım. Bu kanaatimi destekleyen referansları sıralayarak yerel bir tartışma kapısı açmak yerine Cemil Meriç'i örnek göstermekle iktifa ediyorum. Onun "Türkçe İşçi-

liği"nde gösterdiği titizlik ve parlak performans, şüphesiz, düşünce dünyamız içinde kapladığı hacimle rahatlıkla mukayese edilebilir. Cemil Meriç sözkonusu olduğunda, abartılı ve sıradan iltifatlar gibi görünen bu nitelemeyi, yaşayanlar içinde hangi yazar ve düşünüre kolaylıkla yöneltebilirsiniz ki?

Lisan ve Düşünce Arasında

Lisan ve düşünce arasında gerçekte doğru orantılı bir ilişkiden söz edebilir miyiz? Ana diline bütün kemaliyle tasarruf edemeyen bir düşünce adamı *var olabilir* mi? Tartışma götürmez gerçek, yüksek düşünce eylemi için, lisanın en vazgeçilmez enstrüman olduğudur. Heidegger, "Lisan varlığın evidir" derken bu mütearifeye işaret ediyor. Nietzsche ise, "Üslûbu düzeltmek, düşünceyi düzeltmekten başka bir şey değildir" sözüyle lisan ve düşünce ilişkisine daha anlaşılır bir boyut kazandırıyor.

Cemil Meriç'i okurken, kavramları sarsılmaz bir kararlılıkla berkitmek için sayfalar dolusu açıklamalar yapmasını, lûgatler, ansiklopediler karıştırmasını ve her karşılığı yoklamadan geçemeyişini yadırgamıştım. Bu eziyetin, kalifiye "Türkçe İşçiliği"nin gerektirdiği bir vecibe olduğunu henüz yeni anlıyorum. Kaypaktan ve muğlaktan kurtulup sarih ve kararlı bir zemin üzerinde konuşmak, düşünceyi iş edinmiş herkesin arzusudur. Ne var ki, Türkçe'nin, hâlâ ateşi dinmemiş bir devrim histerisiyle adeta yeni baştan inşaya kalkışılması, anadili Türkçe olanlar için daima ağır bir zaaf teşkil etmiştir. Böyle bir kazaya uğramış bir lisanla düşünmesi, üslûp kurması ve yazması, Cemil Meriç'in gerçek değerini anlamamıza yardım ediyor.

Berrak, kesif ve kesin ifadesiyle, şiirin tehzibinden geçmiş parlak nesriyle kendi düşünce avadanlıklarını, -yani üslûbunu- yine kendi emeğiyle inşa etmiş bir Türkçe ustasıdır o. Bilgi açığı, düşünme arzusu ve lisanına duyduğu hürmet Cemil Meriç'de mütemadiyen birbirini büyüten ve birbirini çağıran unsur olmuşlardır. Bu ızdırap verici didinmenin sonucunda geriye, 20. Yüzyıl Türkçe'sinin en parlak ve güzel metinleri kalmıştır.

Bir Düşünce Metodu Olarak Cemil Meriç

Cemil Meriç bir filozof değildi. Onun külliyatından geriye kalan, felsefenin beylik konuları hakkında va'zedilmiş fikirler değildir. Cemil Meriç'in tarih veya siyaset felsefesi hakkında bir şeyler bulmayı ümid ederek yola çıkan bir araştırmacı, külliyatının bir yerinde işine yarayacak malzeme bulabilecektir ama aynı külliyatın bir başka yerinde mütenâkız ifadelerle karşılaşmaya da hazır olmalıdır. Bu, onun değerini azaltmıyor. Cemil Meriç, bir daha asla değişmeyecek gerçeğin peşinde koşmak yerine, gerçeğin değişik çehrelerini bıkıp usanmadan kurcalayan, yatışmaz bir iştihanın diğer adıdır. Felsefi ve edebi anlamda şeyhi, tekkesi, peygamberi ve mukaddesi yoktur ama aşkları vardır. Kırkıncı odanın kapısını kurcalamak yerine, ilkinden başlayarak geride kalan diğer otuz dokuz odayı gezinmeyi tercih etmiştir. Kabul etmeliyiz ki bu, acı verici, tehlikeli ve ıssız bir yoldur, keşke daha kolay olsaydı.

Cemil Meriç'i farklı kılan özelliklerden biri, yazılarının aynı zamanda bir düşünce temrini olarak da değerli oluşudur. Ölümünden sonra, yakınında yaşamış insanların kaleme aldığı hâtıra parçalarında ve bilhassa Jurnal'lerinde, onun çalışma ve düşünme metoduna dair ilginç ipuçları verilmektedir. Titizlik, sabır, dikkat ve hepsinden önemlisi bir yazarın kendi gündemini belirlemekte gösterdiği bükülmezlik ve daima yüksek şeyler terennüm etmekte gösterdiği mukavemet dikkat çekicidir. Sıkça tekrarladığı kesin ve parlak hüküm cümlelerindeki söyleyiş rahatlığı yanıltıcıdır; hepsinin arkaplanında hayranlık verici bir zihnî gayret, emek ve alınteri vardır. Ben, bu özellikleriyle Cemil Meriç külliyatının bir veri bankası gibi kullanılmasından ziyade, bir düşünme metodu öğreticisi olarak değerlendirilmesini tercih ediyorum.

Ne Gülüyorsun; Anlattığım Senin Hikâyen?

Cemil Meriç'in sağlığında yayınlandığı kitaplarını okuduktan sonra,

ölümünden sonra yayınlanan Jurnal'lerini okuyanların çoğu, belirgin bir tedirginliğe kapılıyorlar. Yazılanlarla yaşananlar arasında vehmedilen üslûp çatışması, onu sevenleri ve benimseyenleri yaralıyor.

Düşünce eyleminde mukaddes tanımayan bir adamın kendi putunu inşa etmekten iradi olarak kaçınması yadırganıyor. Cemil Meriç'in çıplak itiraflarıyla ve onun zımnında süfli, beşeri ve türlü faaliyet halleriyle karşılaşmak, daha önce zihinlere yer etmiş imajla örtüşmüyor. Yaşadığı devrin kalem ve fikir erbabı hakkında (kimbilir hangi hâletle yazılmış) verilmiş hükümler gönül incitiyor. Bu kanaatler Türkiye gerçeğinin, Türkiye'de fikir hayatının ilginç bir vuzeyini aksettiriyor. Entellektuel standartta içimizdeki ender Batılı'lardan birisi olan Cemil Meriç'in itirafları, şimdi sanık mevkiinde bulunuyor. İçimizde pek azı, Jurnal'e, bir fikir adamının uğradığı merhaleleri gösteren mahrem bir seyir defteri olarak bakmak eğilimindedir. İtizali affetmeyen bu zihni atmosferde Cemil Meriç, ölümünden sonra Jurnallerinin yayınlanmasıyla, düşüncenin niçin kilisede gelişmeyeceği gerçeğini gündeme getiriyor.

"Ne gülüyorsun, anlattığım senin hikâyen" diyen Latin şairini hâlâ ciddiye almıyoruz!

Beyniyle Yaşayan Adam

Cemil Meriç'in hayatında en ziyade dikkatimi çeken husus, onun dünyayı önce ve daima zihniyle algılaması, dışından gelen etkilere zihnî cevaplar araması oldu. Dünyanın en büyük beyinleriyle beslenen bu zihnî hayat, tek kelimeyle hayranlık vericidir. Çağdaşları arasında, Doğu-Batı meselesini onun kadar zihnî ve ayn-el yakîn seviyede hissedebilen olmadı. Tabir yerindeyse Şark'ta doğdu, Batı'ya yöneldi. Batı'yı bütün kurum ve kavramlarıyla kitâbî platformda hatmettikten sonra, kendi gerçeğine döndü. Bu, Batı'dan kopuş ve Batı'yı inkâr değildi; belki bir fetih sonrasının yorgunluğuna benzetilebilir. Kendi gerçeğini de, algılayabildiği yegâne düzlemden, yani kitaplardan öğrendi. Antisosyal veya insan ilişkilerinde başarısız olduğunu ileri sürmek tek kelimeyle kabalık olur ama onun, hayatı diğer insanlar gibi algılama şansı, etrafına ördüğü kitapların aralıklarından sızabilen gün ışığıyla sınırlanmıştı; "Zihniyle yaşıyordu" değerlendirmesinden muradım budur. Küçük istisnalar dışında daimi yalnızlığın mahpesinde yaşamak, bu hayat üslûbunun kaçınılmaz sonucudur.

Benzersiz Bir Standpoint: Fildişi Kule

Cemil Meriç'in kendi ülkesine –Bu Ülke'ye– Batı'ya ve Hind'e yaptığı uzun yolculuklardan sonra dönebilmesi onun en kuvvetli ve en zayıf taraflarını inşa etmiştir. Batı'yı zirveleriyle tanımış olması, nihai planda Batı gerçeğine karşı en sağlam mevziide durmasına yardımcı olurken, kendi ülkesinin ve toprağının kültür şifrelerini yeniden öğrenmek zorunda kalmasının ona zaman kaybettirdiği de âşikârdır. Bu tenakuzla kendi ülkesinde, âdeta yer ile gök arasında muâllakta durması, aynı zamanda ona benzersiz bir gözlem yeri sağladı. Türkiye'yi sarsan depremler, onun bulunduğu yerden gerçek boyutlarıyla algılanabiliyordu ve gözlemleri genellikle sandığımızdan çok daha vahim veya önemsiz görünüyordu. Yazıları, Bu Ülke'de yaşayanların olup-biteni tamamen değişik bir boyutta farkedebilmelerini kolaylaştırdı. Fildişi Kule'den gönderilen berrak ve kesin raporların şaşırtıcı bir etkileme gücü ve güvenilirliği vardı. Cemil Meriç'in trajedisi, Fildişi Kule'ye kendi ihtiyarıyla değil, adeta itilerek çıkarılmış olmasıdır.

Ölümünden önceki yılda, tamamen beşeri bir ihtiyaçla özlediği "farkına varılmak" arzusunun, kısmen giderildiğini söyleyebiliriz. Ölümünden sonra, "Bu Ülke" haricindeki kitaplarının basılmayışı yüzünden genç kuşaklar, Cemil Meriç gerçeğiyle karşılaşmadan yaşlanmaya başladılar. Beşeri malzememiz keşke, bir Cemil Meriç'i unutmamızı affettirecek kadar zengin olabilseydi!

İki Kutup Arasında

Bir Münzevî Aydının Düşünsel Serüveni

KURTULUŞ KAYALI

Cemil Meriç'in "Fildişi Kule"deki serüveni çok fazla sürmemiştir. Uzunca bir süre "Fildişi Kule"de kalmış olduğu gerçeği, sahaya indikten sonra da "Fildişi Kule"de söylemeye berdevam olduğu zehabına kapılmasının yolunu açmıştır. Bu süreci tamı tamına kimi gelişmelere tekabül ettirmek, meseleyi temelden anlamayı mümkün kılabilir. Konuyu araştırmanın yolu aslında yazdıklarının oldukça ayrıntılı bir biçimde çözümlenmesinden geçer. Bu durum da, farklılaşma döneminde yazdıklarının dökümünün yapılmasıyla gerçekleşebilir. Sözü edilen anlamlandırma süreci gerçekliği olanca açıklığıyla sergileyebilir. Bu meyanda, yazdıkları verler açısından en ilginç olanları bilinebildiği kadarıyla *Ortadoğu* gazetesi ile *Sebil* dergisidir. Sonraki dönemde siyasal çağrışımlarını çok daha belirgin bazı yayın yayın organlarında da yazmıştır. Gene benzeri bir şekilde farklı sayılabilecek makaleleri *Hareket* dergisinde yer almıştır. *Sebil* ve *Hareket*'te yazdıklarının belirgin güncel çağrışımları olmasa da, *Ortadoğu*'daki makalelerinin bariz etki alanları vardır. Zaten o dönemde yazdıkları da artık Ötüken Yayınevi tarafından yayınlanmaktadır. Hattâ belki de tam o zaman aralığında "Taşer'in Büyük Türkiyesi" başlıklı bir makale yazdığı gibi, Aclan Sayılgan'ın *Deprem* romanı, yazarının belgesel roman olarak nitelediği çalışma hakkında düşüncelerini belirtmiştir.

Bu açıdan 1974 yılında yayınladığı iki kitabın, *Bu Ülke* ve *Umrândan Uygarlığa*'nın yorumlanması yol gösterici olabilir. *Bu Ülke*'yi de sadece daha sonraki baskılarındaki ekleriyle değil, ilk yayınlanış biçimiyle okumak gerekmektedir. Bir yanıyla *Umrandan Uygarlığa*, *Kırk Ambar* ve *Kültürden İrfana* göre *Bu Ülke* bir çığlıktır. Kendi ifadesiyle münzevî aydının çığlığı. Daha sonraki dönemde gündeme girecek olan *Umrandan Uygarlığa* ise bu çığlığın tabanını dolduracak, gerekçesini oluşturabilecek bir yapıttır. Bu yeni durum, münzevî aydını yaygınlaştırabilecek bir durumdur. *Bu Ülke*'nin sonraki baskıları ve yeni yazdıkları çığlığı daha bir anlaşılır biçime dönüştürmektedir. Aslında yapıtları arasında en fazla *Bu Ülke* yankı uyandırmıştır. Bu çalışmalar sonraki yıllardaki konumunun anlaşılması bakımından önemlidir. Ancak başlangıçtaki bu çığlık kimi gerçekleri ortaya çıkaracak mahiyettedir. Daha sonraki gelişmelere bakıldığı zaman, *Bu Ülke*'nin temelde fazlasıyla sola bulanmış müesses düşünce nizamına karşı çıkış olarak algılanması gerekmektedir. Ancak *Bu Ülke* genellikle iki türlü okunmuştur. Bir okuyuş tarzı zarfa dikkat etmiştir, öteki mazrufa. Farklılaşma kitapta sağ ve sol kavramlarından sıyrılmakla yolun açılabileceğini ve namuslu düşüncenin o noktada başlayacağını ifade etmesiyle somutlaşmaktadır. Bu noktada değişiklikler de gündeme getirilmektedir. *Umrandan Uygarlığa* yapıtının içeriği, diğer yapıtlarda da görülebileceği gibi eleştirel mahiyettedir. Eleştirdiği durumlar da bariz olarak ortadadır. Örneğin, bu açıdan erken dönemde yazdığı, *Mağaradakiler* kitabında yayınlanan "Kültür ve Emperyalizm" başlıklı makalesi ve Pertev Naili Boratav'ın görüşlerini eleştirdiği "Sol'a Göre Kültür Emperyalizmi" konusundaki yorumu, tutumunun önemli göstergelerinden biridir. Daha doğrusu sözü edilen iki yapıt ve sonra yayınlananlar ayıklanmak şartıyla *Mağaradakiler* bir biçimde 1970'lerin başlarındaki düşüncelerinin tezahürüdür. Bu dönemdeki düşünceleri sözü edilen yapıtlarda yakalanabileceği gibi, duygularıyla

kaynaşmış düşüncelerini de *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* ile iki ciltlik *Jurnal*'inde bulmak mümkündür.

Sınır Tanımaz Bir Tecessüs

Makaleleri değerlendirildiği zaman bir gerçeklik ortaya çıkarılabilir. Bir anlamda bol miktarda eleştirel nitelikte makale yayınlamıştır. Makalelerinin büyük çoğunluğu mevcut entelektüel ortamın eleştirisi mahiyetindedir. Zaten Cemil Meriç'in düşünsel serüvenini kitaplarından yakalamak mümkün değildir. Bunun yanında bir de olumlayan mahiyetteki yaklaşımları, düşünceleri vardır. Sözü edilen tavrının yansımalarını özellikle vurgusuda yapılarak o dönemde yayınladığı kitaplarda görmek mümkündür. Değinilen iki unsurun dışında bir de bilgilendirici mahivette makaleleri bulunmaktadır. "Devletin Altı Kitabı", Weber, "Edebiyât ve Sosyoloji", İbn-i Haldun ve entellektueller üzerine yazdıkları gibi. Bu üç alandaki örnekleri yakalamak, çoğaltmak olanaklıdır. Teker teker bunların ve hattâ bu örneklerin üzerinde ayrıntılı olarak durmanın anlamlı bir tarafı vardır. Ancak, ayrı ayrı bu alt başlıkların temel noktaları üzerinde durmak makalenin çerçevesini aşabileceği için, bazı genellemelerle konuyu anlamaya çalışmak daha yararlı olur gibi görünmektedir. Bu genellemeler yazarın değişik dönemlerdeki yönelimlerini göstermektedir. Hakkındaki genellemelerin en gerçekçilerinden biri de bizzat Cemil Meriç tarafından yapılmıştır: "Çağdaşlarım arasında övünebileceğim ilk farikam: sınır tanımaz bir tecessüs, düşünceye karşı beslediğim kayıtsız şartsız saygı ve oldukça güçlü bir hafıza. Hem kendi yazdıklarımı, hem de başkalarının fikir ve edebiyat mahsüllerini çok ciddiye almışımdır."[1]

Sınır tanımaz bir tecessüs, öylesi bir tecessüs aydınlarda çok nadir olarak var. Nitekim diğer aydınların büyük çoğunluğunun tecessüsü çok dar alanlarla sınırlı olurken Cemil Meriç'in tecessüsü "Kör Sait'in Oğlu"ndan "Zor Oyunu"na kadar uzanmaktadır. Bu tecessüs sınırsızlığı Cemil Meriç'in temel ilgi alanlarının isimlendirilmesinde zorluklara yol açmaktadır. Belki de onun için çok fazla sayıda Cemil Meriç portresi vardır. Bu portreler de genellikle bir-

Peyami Safa

birine benzememektedir. Tecessüs sınırsızlığı çoğu kişide Cemil Meriç'in sufli konularla da uğraştığı şeklinde izlenimlere de neden olmaktadır. Cemil Meriç'in yazdıklarına ilgi değişik düşünce odaklarına göre farklılaşmaktadır.

Çünkü değişik düşünce odaklarının öncelikleri de değişiktir. Cemil Meriç'in kimi konularda veya bunları vesile edip de yazdıkları üzerinde neredeyse kimse durmamaktadır. Cemil Meriç'in yazdığı sıralarda ya da şimdilerde önemli, gereksiz nitelemesine maruz kalmış olan çok sayıda konu vardır. Aslında Cemil Meriç'in yazdıklarını her değişik dönemde, Türkiye'nin entelektüel gündeminin değiştiği anlarda yeni baştan okuması konulara nasıl yaklaştığını bilenlere bile şaşırtıcı gelebilir.

Cemil Meriç'in düşüncelerinin gerçekçiliğinin en iyi test edilmesi denenmesi de ancak böyle sağlanabilir. Düşüncelerinin ayrıntılı olarak sergilenmesi ilginç bir portrenin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Zaten bir anlamda bu yoğun tecessüs Cemil Meriç'i hayatının değişik dönemlerinde çok farklı noktalara yöneltmiştir. Bu vesileyle de, Cemil Meriç Türkiye'de telaffuz edilen hemen her düşünce konusunda fikir beyan etmiştir. Tabii bu açıdan da kritik olan tarih 1979'li yıllar ortalarıdır.

Diyaloga Açık Olma

Cemil Meriç'in hayatının son döneminde kendi hakkındaki nitelemelerini yeniden değerlendirmek, bu noktaya yeni baştan dönmek üzere ilk belirtilmesi gereken husus, Türkiye'de insanların Cemil Meriç'in düşünceleri hakkında tecessüs sahibi olmadıkları gerçeğidir. Bu tecessüs eksikliğinde ruhuyla, duygu tarafıyla rasyonel tarafı arasında farklılık da vardır.

Meriç diliyle, zevkiyle, heyecanıyla *Büyük Doğu*'nun yanında olduğunu belirtirken, düşünceleriyle *Yön*'e yakın olduğunu belirtmektedir. Türkiye'de bu tür ikiye bölünmüşlük bir anlamda Cemil Meriç'in mantığı açısından daha net bir şekilde anlaşılabilir. Bu tecessüs bir noktada katı farklılığa bir tepki, benzerliğe davetiye, diyaloğa çağrıdır. Zaten son dönem basın polemiklerini yorumlarken yaptığı saptamalar da bu tutumunun göstergesidir. Bu anlamda tecessüs, sadece kenarda kalmış konuların gündeme sokulması girişimi değil, daha anlamlı bir arayışın yolunu açabilecek bir tavırdır. Öncelikle bu tür tecessüsün Türk düşünce hayatında ne anlama geldiğinin bir bi-

1 Cemil Meriç, "Her Hal Tercümesi Bir Müdafaname", (27 Mart 1983), **Jurnal**, C. II, İstanbul, İletişim Yay., 1993, s. 345.

çimde anlaşılması gerekmektedir. Türk düşünce dünyasına vakıf olmayan bir aydının Cemil Meriç'in düşüncelerini doğru bir şekilde yorumlaması mümkün değildir. Az önce belirtilen aşma konusunda bihaber olma hali, Cemil Meriç'in hangi Türk entelektüelleriyle düşünsel ünsiyetinin bulunduğunu anlamayı olanaksız kılar. Türkiye'nin düşünce hayatı anlaşılmaya çalışıldığında, birbirinden kopuk adacıkların bulunması, bu adacıkların da birbirlerine kapalı olmaları bir gerçeklik olarak ortadadır. Cemil Meriç'in yapmaya teşebbüs ettiği bir şekilde bu kapalılığı aralama, bu farklılaşmayı azaltma denemesidir. Vakıa Meriç gibi diyaloğa tümüyle açık olmayan entelektüeller çoğunluktadır. Ancak Cemil Meriç'in yazdıklarının farklılığını öne çıkaran husus kimi düşünsel yönelimlere; örneğin sol cenahtaki düşünsel eğilimlere olumlu yaklaşmasıdır. Bu anlamda değerlendirildiği zaman Cemil Meriç'in kendini çok farklı niteliklerle tavsif eden çok geniş kesimlerle diyaloğa açık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında konulara yaklaşım biçimindeki, özellikle yazdıklarındaki eleştirel dozaj fazladır. Bir yönüyle Türkiye'de süregiden anlayışa yatkın gibi görünmektedir. Cemil Meriç'in yazdıklarındaki bu ikili öge çok belirgin olarak anlaşılmasına engel olmuş gibidir. Yönelimleri de genellikle düşünsel içerik taşımaktadır. Yazarın farklılığı, yerli ve yabancı alanlara yönelimdeki farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu durumu biraz daha ayrıntılı bir şekilde incelemek faydalı görünmektedir. Bu nitelik yazarın diğer yazarlardan, diğer yaklaşımlardan farkını göstermektedir.

Cemil Meriç'in bu hususla birlikte düşünülebilecek yönelimi, Batı düşüncesini hayatının ilk dönemlerinden itibaren ciddiye almasıdır. Bu durum bir yönden Balzac araştırması, edebiyat çevirileri yönelimiyle, diğer yönden de *Saint-Simon (İlk Sosyolog - İlk Sosyalist)* araştırmasıyla ortaya çıkmaktadır. *Saint-Simon* çalışmasıyla da o dönemde etkin olmayan sosyoloji ve etkin olan sosyalizm konusunda bir inceleme yapmaya yönelmiştir. Tüm bunlar konuya çok farklı bir bağlamda yönelindiği izlenimine, böyle bir saptamaya yol açmıştır. Bu anlamda, bu noktaya kadar Cemil Meriç hep batılı referanslar kullanmaktadır. Sanki, Türkiye'de yaşayan ve fakat Türk düşünce dünyasına yabancı bir konumdadır. 1960'lı yıllar döneminin Türk muhafazakâr ve modernist düşüncelerinin çerçeveleriyle Cemil Meriç'in ilgi odağı pek çakışmamaktadır. Örneğin, o dönem Türk modernist ve sosyalist düşünce dünyası ve Türk muhafazakâr düşünce dünyası önemli ölçüde dışarıya kapalıdır. 1960'lı yıllarda Marksist düşünce, temel Marksist klasikler dışında dış dünyadaki gelişmelerden habersiz olduğu gibi, milliyetçi-muhafazakâr düşünsel doğrultu da öyle bir açılım içinde değildir. Sözü edilen türde bir açılım 1970'li yıllar sonunun ve hatta 1980'lerin gerçekliğidir. Zaten Cemil Meriç de sözü edilen dönemde daha önceki zamanlarda yazdıklarından daha farklı metin yayınlamıştır.

Necip Fazıl Kısakürek.

Kendisine ilginin fazlalaştığı dönemde, kendisini rahatsız eden mahiyetteki nitelemesini belirtilen çerçevede yorumlamak anlamlı olabilir. Anlam veremiyor, itiraz ediyor ama başka bir çerçevede, daha doğrusu anlatılagelen çerçevede algılasa tamı tamına yerine oturuyor. Bu konuşmasının başında somut örnekleriyle Türkiye'nin belki de düşünsel topoğrafyasını çiziyor: "Ötekiler kim? Sezai Karakoç mu? Yazıları günlük kokuyor.

Camiden fazla kilise. Ergun ham bir zekâ. Yeteri kadar batılı olamamaktan mustarip. Bu adamlarla ne yapılabilir? Hiç.. Gazetede istediğimi yazamıyorum. Zaten yazdıklarım da kayboluyor. Batı ile savaşıyorum. Oysa onların nazarında tek değerim batılı olmak."[2] Konuşmada bahsetti-

2 Cemil Meriç, "Sağ, Sol, Münzevî Aydın", (28 Temmuz 1974), **a.g.e.**, s. 199. Bu tür bir yaklaşımın çağrıştırdığı soru bir ölçüde Cemil Meriç üzerine gerçekleştirilmiş bir çalışmada da vardır. Orada da yazar kendi nitelemesi yerine Cemil Meriç'in söylediklerini aktarmaktadır: "Çalışma içinde bu hususa yer yer değinilmesine rağmen, Cemil Meriç'in Doğu-Batı meselesi etrafında gönlüyle ve düşünceleriyle kendini hangi yanda hissettiğine dair bir soru akla gelebilir. Bize göre bir düşünür olarak Doğu ile Batı'nın aynı bütüne ait parçalar olduğunu samimiyetle belirtmesine rağmen Cemil Meriç, bir tercih yapmak sözkonusu olduğunda –ki her aydının böyle bir otokritik yapması gerektiğine inanıyoruz–, Doğu'dan yana tavır koyduğunu belirtir." Ahmet Turan Alkan, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç**, Ankara, Akçağ Yay., 1993, s. 206.

ği gazete *Ortadoğu*. Bu konunun ayrıntılarına girmeden genel düzeydeki nitelemesine bakmak gerekmektedir. Batılı, daha doğrusu yabancı bir sesin farklılığı dikkat çekmektedir. Bu farklılık genellikle geçiştirilmiştir. Sözü edilen farklılık bir başka eğilimiyle beraber düşünüldüğünde daha gerçekçi bir portre ortaya çıkar. Bu gerçekçi portreyi doğru algılamak için, Cemil Meriç'in yazdıklarının bir yönüyle Peyami Safa ve Necip Fazıl'ın düşünce yazılarıyla karşılaştırılması gerekmektedir.

Bir Karşılaştırma

Doğum tarihleri itibariyle aralarında on beş-yirmi yıllık fark vardır. Peyami Safa ve Necip Fazıl sanatın başka alanlarında birer doruktur. İlki çok erken yaşlarda önemli bir romancı, ikincisi de erken yaşlarda bir şair olarak ünlenmiştir. İkisi de 1940'lı, 1950'li ve 1960'lı yıllarda sol ya da Kemalist sayılabilecek düşün çevrelerinin eleştirilerine muhatap olmuşlardır. Örtülü ödenek ve *Havadis* gazetesi dolayısıyla 27 Mayıs sonrasında eleştirilere maruz kalmışlar, hattâ Peyami Safa'nın Edebiyatçılar Derneği'den atılması gibi durumlar da ortaya çıkmıştır. 1961 yılında ölmesi Peyami Safa'ya yönelik bu tür eleştirileri azaltmış, ancak Necip Fazıl'a yönelik eleştiriler zaman içinde belki de artarak devam etmiştir. Bu açıdan karşılaştırma yapmak gerekirse Necip Fazıl ve Peyami Safa farklı bir biçimde, devamlı olarak bir misyonun adamı olarak düşünülmüş ve anlaşılmışlardır.

Bu konuda ilginç ve önemli olan nokta her ikisinin de adetâ adlarıyla anılan dergiler çıkarmış olmalarıdır. *Büyük Doğu* ve *Türk Düşüncesi* bu bakımdan aykırı bir eğilimi temsil etmektedir. 1960'lı yılların başlarında, Peyami Safa'nın öldüğü, Necip Fazıl'ın köşe yazıları kaleme aldığı dönemde Cemil Meriç daha *Hind Edebiyatı* ve *Saint-Simon*'la uğraşmaktadır. Bir başka deyişle henüz tecessüsü ülke tarih ve coğrafyasına yönelmiş değildir. Yönelecek gibi de değildir. Bu nedenle de Cemil Meriç'in kendisi hakkındaki önemli nitelemesinin çerçevesi, altyapısı oluşmamış gibidir: "Benim trajedim şu birkaç satırda. Sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşulacak lakırdım yok. Yani dilimle zevklerimle, heyecanlarımla, yarımla *Büyük Doğu* kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla *Yön*'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış. Başka bir trajedi de şu: yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum."[3] Anılan bu düşüncesinin 1964 yılı dolaylarında dile getirildiği pek gerçekçi gibi görünmüyor. Büyük ölçüde *Yön*'e yakın, daha doğrusu bir tür hümanizmi Hint'te arayan Cemil Meriç 1960'lı yılların başlarında Yahya Kemal hakkındaki 1938 tarihli yazısını "Frenkten Türke Dönüş" olarak isimlendiren Sebahattin Eyüboğlu'na bir şekilde yakın bir konumdadır. Daha doğrusu *Umrândan Uygarlığa*, daha önemlisi *Bu Ülke*, *Büyük Doğu*'ya yakınlığının birer göstergesi olarak yorumlanabilir. Hattâ bir farktan da bahsedilebilir ki, o fark da Necip Fazıl ve Peyami Safa'nın somut eleştirilerine mukabil, Cemil Meriç'in eleştirilerinin hayli soyut olmasıdır. Aslında işin ilginç yanı tam da buradadır. Bu da, Cemil Meriç'in düşünsel doğrultusunun daha dikkatli bir şekilde incelenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bir de Cemil Meriç'in muhafazakâr çevrelerde düşünce itibariyle kimi eleştirilere uğramasının nedenleri üzerinde durulmalıdır.

Peyami Safa ve Necip Fazıl'ın yazdıkları temelde anti-komünist bir özellik arzetmektedir. Bu yazarların polemikleri ve örneğin Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'sunun *Tan* gazetesi baskınının sonrasındaki orta sayfası bu noktadaki özelliği gösterecek mahiyettedir. Bu açıdan konu irdelendiğinde Peyami Safa'nın "Kızıl Çocuğa Mektuplar" başlıklı *Büyük Doğu* yazıları da Türkiye'de anlaşılmış biçimi itibariyle sosyalizme yönelik eleştirilerinin ne kadar erken ve ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Cemil Meriç sosyalizmin, komünizmin neleri 'tedavi ettirdiğini' aktarırken olumsuz düşünceler belirtse de, komünizmin, Marksizmin özellikleri üzerinde dururken olumlu düşünceler de telâffuz etmektedir. Bir insanın İslâmi bir anlayışı olmadığı sürece Marksist olmasının doğal olduğuna işaret etmektedir. Buna ek olarak da, Türkiye'de Batıya karşı tepkinin iki temel dayanağı olduğunu söylemekte, bu dayanaktan birini Dostoyevski ilgisi olarak nitelerken, diğerinin de Marksizm olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye'de emperyalizme karşı tepkinin, bilinçlenme sorununun bir şekilde Marksizmle gerçekleştiğini belirtmektedir. Bir başka deyişle hem teorik olarak, hem de somut gelişmeler itibariyle Marksizme ve Türkiye'deki anlaşılış biçimine, bunun kimi tezahürlerine kökten cephe almamakta, anlaşılabilecek bazı ortak noktalar bulunabileceğini ifade etmektedir. Belki biraz da bu durumun etkisiyle Batılı görünüm gerçekçi bir nitelemedir. Peyami Safa ve Necip Fazıl'ın kimi tahlilleri aşikâr olarak somut durumlara tekabül etmektedir. Burada belirtilmeye çalışılan iki husus vardır. Birincisi Marksizm bağlantısı ise, ikincisi Necip Fazıl ve Peyami Safa Türkiye'nin gündelik siyasetine ilişkin çokça düşünce beyan ederken Cemil Meriç'in genellikle suskun kalması, onun gündelik siyasete ilişkin sözlerinin olağanüstü sınırlı olmasıdır. Bunun sonu-

3 Cemil Meriç, "Sartre, Babeuf, Tahsin Yücel", (19.11.1964), **Jurnal**, C. I, İstanbul, İletişim Yay., 1992, s. 362.

cu olarak da geç dönemdeki polemik yönü güçlü yazıları, siyasal referansları da olsa gündelik siyasetin bir ölçüde dışında gelişmiştir. Tüm bu nedenler Cemil Meriç'in nasıl bir yerde durduğunu, Türk düşün dünyasında ne ölçüde önemli olduğunu göstermektedir. Bu noktada Marksizm bir ölçüde merkezi bir yer işgal etmektedir. Bir başka deyişle Türk düşünce dünyasının Marksizmle hesaplaşması da Cemil Meriç'in durduğu yeri işaret etmektedir. Marksizmi Marksistlerin anladığı bir çerçevede kabullenmese de, algılama eğilimi her şeyin ötesinde bu konuda önemli bir ölçüttür. Marksizme sıcak bakmasının en basit göstergesi ise, tekrar vurgulanacağı üzere bir insanın İslâm olmadığı sürece komünist olmasının doğal olduğunu belirtmesidir. Marksizm temel ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Marksizme ilişkin yaklaşımıyla Cemil Meriç 1970'li yılların önemli sayılabilecek bir figürü olmuştur. Bunun nedenlerini gündeme getirmek gerekmektedir. Bunun gündeme gelmesi Cemil Meriç'in önemli bir entelektüel olarak nitelenmesinin yolunu açmıştır.

İki temel metin bu noktada açıklayıcılık işlevine sahiptir. O iki temel metinden biri ekonomiye ilişkin bir makale, daha önemli olan diğeri de 1960'lı yılların sonunda Marksizmde ideolojiye dair *Sosyoloji* dergisinde yer alan bir değerlendirmedir. Bu iki makalenin dışında da Marksizm sürekli olarak Cemil Meriç'in gündemindedir. İkinci makalede, Marksizmin ideoloji konusundaki anlayışı teorik düzeyde ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Bunun gibi Cemil Meriç'in *Saint-Simon* dahil pek çok çalışması teorik düzeyde Marksizmle ünsiyeti olan hususlar çerçevesinde sorunu irdelemektedir. Değişik konularda yazdıkları itibariyle de sosyalizmin o dönemdeki gündemine bir yakınlık göze çarpmaktadır. Bunun en önemli özelliklerinden biri dönemlerin temel yönelimlerine ilişkindir. Vurgulamak gerekirse, İbn Haldun ve Garaudy belli zamanlarda Türkiye'nin düşünsel gündemini belirlemiştir. Bu nokta özellikle önemlidir. Çünkü düşüncenin Türkiye'de şekillenmesinin önemli ipuçlarını vermektedir. Türkiye'de düşüncenin biçimlenmesi açısından o dönemde yapılan bir çeviri önem kazanmaktadır. Bu çeviri Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslâmiyet* yapıtıdır. Garaudy'nin bu eseri, 1965 yılında Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli tarafından tercüme edilmiştir. Burada önemli olan çevirinin yayınlanması değil, çevirideki yaklaşımın benimsenmiş olmasıdır. Bu benimseyiş olgusu, anılan, siyasal açıdan da önemli iki yazarın kitaba yazdıkları önsözlerle somutlaşmıştır. Önsözlerde belirtilen düşünceler doğrultusunda sayılabilecek İslâmiyet - sosyalizm tartışmaları dönemin önde gelen yayın organı *Yön*'de yer almıştır. Türk entelektüelinin pragmatik tavrı, bu konudaki yaygın eğiliminin benimseyici bir mantık çerçevesinde gündeme girmesini beraberinde getirmiştir. İşin ilginç noktalarından biri de, Cemil Meriç'in daha sonraki bir dönemde Garaudy'i gündeme getirmeden konuya girmiş olmasıdır. Ama Cemil Meriç'in yaklaşımındaki farklılık İslâmiyet - sosyalizm tartışmasının bağlamını değiştirerek konuyu yorumlamayı denemesidir: "Öteki felsefeler eyleme açılmaz, yaşanan dünyaya dokunmaz. Sadece bir tatmindir. Sadece bir zekâ temrininden ibarettir. Marx bir zekâ temrininden ibaret değildir. Adaletsiz, haksız ve rezil bir dünyayı değiştirmek gibi bir programı vardır. Bu Türk insanına çok cazip gelmiştir. Çünkü bir nevî buna hazırlıklıdır. İslâmiyet de yalnız kitap üzerinde, kâğıt üzerinde haksızlıkları, adaletsizlikleri kaldırmaz. Fiilî olarak adaletsizlikleri kaldırır. Cihattır, İslâmiyet de. Yani bu bakımdan Batı'daki düşünceler içinde İslâmiyet'e ters tarafından en yakın olan Marx gelir. Türk insanı ruhen hazırdır böyle bir şeye."[4] Bu konudaki yaklaşımı daha açık yorumlamanın yolu Cemil Meriç'in konu hakkındaki bir başka düşüncesini anlamlandırmaktan geçer: "Ve gerçekten de eğer insan İslâm değil ise, eğer insan hidâyete ermemişse ve bütün ruhunu İslâmiyet'e vakfetmemişse, dünyada benimsenebilecek tek ideoloji Marksizm'dir. Batı'nın bize sunduğu ideolojiler içinde tek tutarlı olan, Batı'yı son vardığı noktada temsil eden düşünce bütün olarak Marksizm'dir. Yani böyle bir tercih bahis konusu olursa fikir adamı ya İslâm olabilir, ya Marksist olabilir."[5]

Roger Garaudy

Cemil Meriç'in bu konuda o sıralardaki yaygın eğilimin bir ölçüde uzağında olması, hem o dönemdeki Batılı eğiliminden kaynaklanmaktadır,

4 Cemil Meriç, "Nurcu Bir Gençle Konuşma", (Tarihsiz), **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul. İletişim Yay., 1993, s. 389.

5 **a.g.e.**, s. 390-391.

hem de o zamanın genellikle gündemde olan sorunlarından bahsetmek gereği duymamasından. Tüm bunlara rağmen bu çakışma noktaları bakımından ileride uyumlu sayılabilecek bir bağlantı kurmakta ve bu çerçevede, örneğin, Cahit Tanyol'un bir yaklaşımını anmak gereksinimi duymaktadır: "Üçüncü bir görüş *İştirâk-İdrâk* mecmualarının görüşü. Sosyalizm İslâmiyet'in cennetidir. Tanyol'un görüşü. Metodolojik bir eksiklik var bütün bu münakaşalarda: bu sosyalizm nasıl bir sosyalizmdir. Sosyalizm ne-

Niyazi Berkes.

dir? Hangi sosyalizm müslümanlığa uygundur, hangisi değildir? Yani henüz mesele ortaya atılmamıştır."[6] Ancak bu dönem geçtikten sonra bu makalenin başında da belirtildiği gibi, Türkiye'nin iç sorunlarına bir ölçüde girmiştir. Bu süreç, bununla bağlantılı bir başka noktada İbn Haldun düşüncesine yaklaşım konusunda buluşmayı sağlamıştır.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir hususu bir kenarda bırakarak, Türk düşünce tarihiyle çakışan bir eğilimi "Kendi Semâsında tek Yıldız" başlıklı makalesinde yakalamak olanaklıdır. Türkiye'de o dönemde konu bir şekliyle yukarıda belirtilen İslâmiyet ile sosyalizm arasında kurulmaya çalışılan bağlantı çerçevesinde tartışılmıştır. Dönemin kimi sosyalist ve muhafazakâr çevreleri bu tartışmaya katılmıştır. Bu sırada Mustafa Sıbaî'nin *İslâm Sosyalizmi* eseri Hareket Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Dönem bir nebze bilindiği takdirde anlaşılacağı üzre *İslâm Açısından Sosyalizm* kitabı da, Hüseyin Hatemi tarafından yazılan ve Hareket Yayınları olarak çıkan yapıt da benzeri bağlantı çerçevesinde konuyu irdelemektedir. Anlatılmak istenen o dönemde İslâmiyet ile sosyalizm ilişkisinin pragmatik bir çerçevede algılandığıdır. Hatta konu üzerinde yazılan makalelerde sorun teorik dayanağına kadar götürülmemektedir. Garaudy'nin kitabı dolayısıyla yazılan bir makalede yapıtın "Descartes ve Montesquieu'nün Öncüsü ve İslâm'ın Marx'ı" başlığını taşıyan beşinci bölümünde bahsedilen ve burada ifadelendirilen görüşleri Cemil Meriç yedi-sekiz yıl sonra yayınlanan İbn Haldun'a dair makalesinde tartışmaktadır.

Ancak burada bilinmesi, öğrenilmesi gereken husus özellikle atlanılmamalıdır. Cemil Meriç tartışmalara en az beş-altı yıl sonra katılmıştır. Bu geç katılımın nedenleri üzerinde durmadan tartışmaya katıldığı noktayı belirtmek gerekmektedir. Tartıştığı cümle Niyazi Berkes'in "Sosyalizm ve İslâmiyet" başlıklı *Yön* dergisinin 3 Aralık 1965 tarihli 140. sayısında yayınlanan makalesindendir. Ancak makalesinde yazarın ismini ve derginin tarihini belirtmemektedir. Yazar hakkında bir nitelemede bulunduktan sonra tahlilini yapmaktadır: "Şarka yönelen bu tecessüs, sosyalizmin "Batıcı" üstâdlarını kuşkulandırdı. Ne demekti İslâm düşüncesi? İbn Haldun da kim oluyordu? Türkiye'de konuk olarak bulunan tanınmış bir "toplumcu" irfânımızı tehdid eden bu tehlikeli temâyüllerle savaşmak için kemâl-i celâdetle kaleme sarıldı. 'Politik doktrinde vahye dayanan devlet düzenini, ideal devlet düzeni saymaktan kendini kurtaramayan bir düşünürün (İbn Haldun demek istiyor) bugünün sosyalizmine vereceği bir şey yoktu' (Bk. Yön, sayı 140)."[7] Burada önemli olan nokta Cemil Meriç'in yazarın makalesinin sonucunu yazdığı paragraftan önceki hükmünü hatırlatıp, hemen akabinde de kendi değerlendirmesini yapmasıdır: "Görülüyor ki, bu sayın bay, iki satırlık bir fermanla idâmına hükmettiği İbn Haldun'u zerre kadar tanımadığı gibi sosyalizmi de ciddiye almamaktadır. Bugünün sosyalizmi ne demek? Sosyalizm bölünmez bir bütün değil mi?"[8] Bu aktarmalardan sonra belirtilmek gereken ilk husus Cemil Meriç'in sosyalizm ve İslâmiyet ilişkilerini teorik düzeyde anlamaya çalıştığıdır. Cemil Meriç'in sorunla ilgisi konu tartışıldıktan epey sonra gündeme gelmiştir. Çünkü konu değerlendirildiğinde açıkça görülür ki, Cemil Meriç'in anlayışında 1970'li yılların başlarına kadar sosyal konulara yaklaşımı itibarıyla Saint-Simon önceliklidir. Bu öncelik hem sosyolojinin kurucusu olarak Auguste Comte'tan ziyade Saint-Simon'u görmek, hem de Marksizmin temellerini de gene Saint-Simon'da bulmakta tezahür etmektedir. Aynı eğilimi, aynı değerlendirmeyi Saint-Simon'un yerine İbn Haldun'u koyarak göstermektedir. Bir başka deyişle artık Cemil Meriç'in genel, soyut konulara bakış bi-

6 **a.g.e.**, "İslâmiyet ve Sosyalizm", (7 Mart 1968), s. 162-163.

7 Cemil Meriç, "Kendi Semâsında Tek Yıldız", **Umrândan Uygarlığa**, İstanbul, Ötüken Yay., 1975, s. 136.

8 **a.g.e**

çimi değişmiştir. İkinci olarak, Cemil Meriç Türkiye'nin iç sorunlarıyla da ilgilenmeye başlamıştır. Cemil Meriç Türkiye'de sorun hakkında siyasal yönelimi gündelik gelişmelere bire bir tekabül etmeyen bir yaklaşım sahibiyle tartışmak istemiş, daha doğrusu öyle biriyle tartışmayı yeğlemiştir. Belirtilmek istenen, Cemil Meriç'in, söylediklerinin siyasal uzantıları belirgin olan Mihri Belli ve Doğan Avcıoğlu'nun aynı konudaki fikirleriyle tartışmak yerine, sorunu bir ölçüde daha soyut bir çerçevede vâzeden Niyazi Berkes'le tartışmayı tercih etmesidir. Burada gerçi doğru olarak Cemil Meriç'in anılan iki siyaset-düşünce adamının söylediklerine daha yakın durduğu için böyle bir tercih yaptığı belirtilebilir. Fakat bundan öte önemli olan, daha doğru olan Cemil Meriç'in soyutlama düzeyinin iki siyaset-düşünce adamına nazaran Niyazi Berkes'in soyutlama düzeyiyle daha fazla çakışmasıdır. Cemil Meriç anlaşılmak istendiği takdirde, bilinmesi gereken Niyazi Berkes'in diğer iki kişiye nazaran belirgin bir şekilde düşünce tarihiyle bağlantılı olmasıdır. Belirtilen noktalarla çok ilgili olmasa da yukarıda anılan yazıdaki yaklaşımdan farklı şekilde belli bir tarihe kadar Osmanlı toplumunun gelişiminin İbn Haldun'un teorisine göre anlaşılabileceğini, 1970 yılında yayınladığı *Türkiye İktisat Tarihi* yapıtının ikinci cildinde belirtmiştir. Yani Cemil Meriç'in belirttiği konuda Niyazi Berkes'in yaklaşımı bariz bir şekilde değişmiştir. Aslında bu ayrıntının dışında, üstünde durulması gereken husus başka bazı örneklerde de görülebileceği gibi Niyazi Berkes'in yaklaşımlarını ciddiye almasıdır. Burada önemli olan nokta Cemil Meriç'in şu veya bu entelektüelle tartışması değildir. Niyazi Berkes'in temel fikirleriyle tartışmak, belirgin bir bakış açısıyla hesaplaşmak anlamına gelmektedir ki, bu çok öncelikli bir tercihtir. Muhtemelen başka örnekleri vardır ama *Mağaradakiler* eserinde açık bir şekilde *Türkiye'de Çağdaşlaşma* yapıtındaki düşünceleri tartışmıştır. Bu tartışma hırçın ifadelerle süslenmişse de, eserin temel yaklaşımı konusundaki düşüncelerini de içermektedir. Bir başka deyişle, Niyazi Berkes'in "Cumhuriyet Değişiklikleri Neden Devrimci Nitelikte Değişikliklerdir?" sorusuna verdiği cevaba saptama düzeyinde katıldığını, fakat bunun olumlu olduğu noktasında ayrıldığını göstermektedir. Bu aşamada ilginç olan husus tartışmayı bir başka noktaya çekmesidir: "Türkiye'de Çağdaşlaşma, bir misyonerin kaleme aldığı 'Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye'."[9] Sözü edilen kitap hakkında da dipnotta bir açıklama yapmaktadır: "Tanınmış müstağriblerden Celâl Nuri İleri'nin ünlü eseri."[10] Bu durum bir gerçekliği daha ortaya çıkarmaktadır. Cemil Meriç hem tartışma düzeyi konusunda bir tercih yapmakta, hem de bu tür tartışmalarını tarihsel olarak daha önceki dönemlere götürmeyi denemektedir. Yani hem soyutlama düzeyleri önemlidir, hem de tarihsel olarak önceki dönemlere ilişkin çalışmalarda soyutlama düzeylerinin daha gelişkin olduğuna dair belki dolaylı bir biçimde ifade edilmiş düşünceleri vardır. Bu noktada ilginç olan durum Cemil Meriç'in eleştirmek için Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* yapıtını seçmesine karşın Şerif Mardin'in *Türk Düşününde Batı Sorunu* üzerinde durmayı yeğlemesidir. Nitekim Berkes de Şerif Mardin'e cevabında kendi düşüncesinin eleştirisinde doğru tercihin Türkiye'de Çağdaşlaşma yapıtı olduğunu belirtmiştir.

Üzerinde durulacak iki nokta konuya daha bir açıklık getirebilir. Bunlardan biri Cemil Meriç, siyasal tercihi belirgin olan düşünce adamlarına ve bunların da solda olanlarına genellikle olumlu yaklaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında örneğin, Hikmet Kıvılcımlı ve çok sayıda siyasal nitelikli düşünce adamı hakkında olumlu düşünceler belirtmiştir. Kıvılcımlı'nın *Edebiyatı Cedide'nin Otopsisi* konusunda söyledikleri, tarihsel olarak önceki dönemlere ilişkin çalışmaların, soyutlama düzeyinin yüksekliği hususundaki düşüncelerine bir örnektir. Nâzım'ın "Putları Yıkıyoruz" kampanyasının düşünsel anlamda basitliği yanında bunun önemini tebaruz ettirmektedir: "Ama edebiyat-ı cedidenin gerçek bir otopsisini yapmak, bu edebiyatın hastalıklarını, tercümanı olduğu medeniyetin hastalıkları olarak teşhis etmek, bir kelime ile Batı ile Doğu'nun muhasebesini yapmaya kalkmak kıyaslanamayacak kadar çetin bir işti. Kıvılcımlı bir kâhin edâsıyla yapılması gereken araştırmanın oldukça başarılı bir taslağını sundu. Daha sonraki Marksçılardan hiç biri onun vardığı irtifaa çıkamadılar."[11]

Bu çerçevede bir başka örnek Kemal Tahir'dir. Başka örnekler üzerinde derinlemesine durmayan değinileri vardır. Durum açıkça ifade edilmese de, Cemil Meriç'in söylediklerinde örtük olarak böyle düşünceler vardır. Yukarıdaki alıntılardan birinde belirtildiği tarzda "eyleme açık felsefelerden" yanadır. Marksizme sıcak bakışının temelinde de bu durum bu-

9 Cemil Meriç, "Berkes'e Göre Çağdaşlaşma", **Mağaradakiler**, İstanbul, Ötüken Yay., 1978, s. 85.

10 **a.g.e.**, s. 86.

11 Cemil Meriç, " 'Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi' Yahut Kıvılcımlı'ya Dair", **Kültürden İrfana**, İstanbul, İnsan Yay., 1986, s. 258-259. Aynı kelimelerle ifade edilmiş aynı düşünceler için bkz: Cemil Meriç, "Düşünen Bir Adamdı Kıvılcımlı", (8 Mart 1981), **Jurnal**, C. II, s. 286. Bu somut örnek de Cemil Meriç'in **Jurnal**'indeki kimi bölümlerin üzerinde çok az oynanarak ya da oynanmadan makalelere dönüştüğünü göstermektedir. Haliyle bunun başka örnekleri de vardır.

lunmaktadır. Cemil Meriç'in çelişkilerinden biri "eyleme açık felsefelerden" yana olmasına rağmen Türkiye'nin siyasal gelişimi konusunda, ayrıntılı sayılabilecek siyasal içerikli yorumlar yapmaktansa, bazı genel değinileri yeğlemesidir. Önemli olabilecek iki alıntı bu konudaki yaklaşımının bir ölçüde açılmasını mümkün kılabilir: "Yaşayan düşünce, Hilmi Ziya'dan habersiz gelişti. Bir Ziya Gökalp'in, bir Peyami Safa'nın, hattâ bir Mümtaz Turhan'ın şakirtlerinden sözedebiliyoruz. Hilmi Ziya'nın şakirtleri nerede?"[12] Düşünce adamlarının şakirtlerinden bahsetmesinin kimi başka yaklaşımlarıyla çelişkileri bir yana, andığı diğer entelektüellerden söz etmemesi ve Türk düşünce hayatı hakkındaki genellemeleri de bu anlayışıyla uyumlu değildir. Aynı doğrultuda bir başka hususa daha dikkat çekmektedir: "Hilmi Ziya, ülkemizin yangınlar içinde kıvrandığı bir devirde yaşadı. Yazı tasfiye edilirken, konuşmadı. Daha doğrusu, sükûtuyla kurulu düzeni müdafaa etti. Hayattan kitaplara kaçarak mesûliyetten kurtulacağını sandı. Filhakika onda eksik olan şey kahramanlıktı, kahramanlık ve mesuliyet duygusu."[13] İki alıntı yapılan bu makale 1974 yılında *Ortadoğu* gazetesinde yayınlandı. Burada amaç Cemil Meriç'in şakirtlerini sorarak sorunu genişletmek değildir. Cemil Meriç'in zaman zaman sorunun siyasal boyutuna yönelik düşündüğü, zaman zaman da olayın siyasal boyutunu vurgulamasına karşın soyut düşünceyi esas aldığı görülmektedir. Bir başka şekilde ifadelendirilirse, Cemil Meriç, Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* yapıtında, onun önsözünde belirttiği problemle, düşünce adamlarının "Fildişi kule"lerinde yaşayıp yaşamadıkları problemiyle ilgilidir. Aslına bakılırsa Hilmi Ziya, Cemil Meriç'in aksine düşünce ürettiği dönemin ilk yıllarını değil, son yıllarını "fildişi kulesi"nde geçirmiştir. Zaten Türkiye'de düşüncenin neden sathi olduğu şeklindeki soruya da bu mantıkla cevap vermektedir. Hiç kimsenin aklına gelmemektedir ama Cemil Meriç'in Türkiye'deki düşünsel ortam üzerine belirttikleri bir şekilde pek de uzaktan olmayan bir biçimde Hilmi Ziya'nın *Şeytanla Konuşmalar* (1942) yapıtında yazdıklarını çağrıştırmaktadır. Bu kadar hırçınlığın altında bir değil, birçok benzerlik yatmaktadır. Belirtilenin ötesinde Hilmi Ziya da tıpkı Cemil Meriç gibi siyasal düşüncelerden ziyade sosyal düşüncelerle ilgilenmiştir. Hattâ bir yönüyle değerlendirildiğinde 1966'da yayınlanan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* kitabının konularını 1970'li yıllar ortalarından itibaren Cemil Meriç'in de temel iştigal alanı olarak düşünmek icap edecektir. Nitekim Cemil Meriç'in neden sonra kendini tanımlarken bahsettiği özellikleri, 1983 yılındaki nitelemeleri, Hilmi Ziya'yı betimlerken neredeyse kelime kelime kullandığını görmek şaşırtıcı olacaktır: "Sayın Güngör, ona 'bir başka zaman, bir başka zemin lâzımdı' diyor. Çok doğru. Kumaşı mükemmeldi.. büyük bir tecessüs, yorulma bilmeyen bir çalışma aşkı, oldukça kuvvetli bir hafıza."[14] Bir bakıma Hilmi Ziya onun ilgilendiklerinin çevresinde, onlara yakın şeyler yazmakta, yazdıkları sonuç olarak benzeşmese de kimi benzer perspektifler, ortak noktalar bulunmaktadır. Hilmi Ziya ve yazdıklarıyla o kadar ilgilidir ki, geçmişe yönelip, hem bir olay anlatıyor, hem de bir nitelemede bulunuyor: "Bouthoul'u 43' yazında tanıdım. 'İbn Haldun et sa Philsophie Sociale' güzel kitaptı ve bana, hürmet ettiğim bir insanın manevi sefaletini ifşa ettiği için hem acı ve buruk, hem... Hilmi Ziya 40'ta yazdığı kitabı Bouthol'dan kopye etmişti. Adi ve acemice bir hırsızlık. Bu keşif kafama bir çekiç darbesi gibi indi. Hilmi Ziya'yı ve onunla beraber birçok dostları kaybettim."[15] Burada bahsedilen yapıt Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile Hilmi Ziya'nın farklı bölümlerini yazdıkları 1940 yılında yayınlanan *İbn-i Haldun* kitabıdır. Buna benzer şekilde adını anarak, anmadan Hilmi Ziya'nın yoğun olarak ilgilendiği konularla ona yakın, ona benzer düşünceler telaffuz etmiştir. Bunlardan biri de "Çeviri Sorunları Özel Sayısı" başlığı altında 27 Mart 1982 günü kaleme alınıp, *Jurnal*'inde yer alan yazıdır. Özetle belirtmek gerekirse Cemil Meriç genellikle kendi önemsediği konularla bağlantılı düşünce adamlarıyla tartışmıştır. Yukarda belirtilen konular yanında Cemil Meriç'in tartıştığı düşünce adamları da günümüz yayın hayatı açısından hiç de âşina değildir. Âşina olmama hali Cemil Meriç'in pek belirgin biçimde ifade edilmese de Türk düşünce hayatında bir tıkanıklık olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Belki de bu nedenle geçmiş dönem, Cumhuriyet dönemi öncesi düşünce tarihine yönelmektedir. Nitekim *Bu Ülke* yapıtının ilk baskıları incelendiği zaman görülür ki, Cemil Meriç'in ilgisi daha çok Cumhuriyet öncesi düşünce tarihine yöneliktir.

Üzerinde durulan konuya bir parça açıklık getirmek için Hilmi Ziya Ülken'in 1940'lı yıllarda "düşünce hayatının duraklaması ve hattâ gerilemesi" yanında 1960'lı yıllar bakımından da kimi olumsuzluklardan bahsetmesine paralel yaklaşımların Cemil Meriç'te de bulunduğu saptana-

12 Cemil Meriç. "Hasbi Tefekkür", **Mağaradakiler**, s. 75.

13 **a.g.e.**, s. 75-76.

14 **a.g.e.**, s. 76.

15 Cemil Meriç, "Bütün Kuranları Yaksak", (6.5.1965), **Jurnal**, C. I. s. 383.

bilir. Bu düşünceler, daha sonraki yazdıklarında kendi üslûbunca bulunmasına karşın veciz sayılabilecek bir şekilde *Bu Ülke* eserinde de vardır. Zaten Cumhuriyet değerlendirmeleri genellikle bu ölçünün ötesine geçmemektedir. Sonradan toplumu, daha doğrusu entelektüelleri belleksiz olarak niteleyen Yalçın Küçük'ün saptamasından önce ifadelendirilen değerlendirmesi şöyledir: "Dostoyevski, Avrupa'yı kendimizden çok daha iyi tanıyoruz, diyor. Biz ne kendimizi tanıyoruz, ne Avrupa'yı. Târihimiz mührü sökülmemiş bir hazîne. Sosyologlarımız bir kızılderili köyünü keşfe gider gibi, alan araştırmalarına koyuluyorlar. Avrupa'yı, Avrupa'nın istediği kadar tanıyoruz. Ne var ki ihtiyar Batı da hâfızasını kaybetmişe benziyor."[16] Örneğin buradaki sosyologlar konusundaki nitelemesine benzer saptamaları bir kenara bırakıldığı zaman tarih ilgisi çok bariz bir biçimde gündeme girmektedir. Belki de düşünce adamı Kemal Tahir'le önemli buluşma noktalarından biri de budur.

Tarih ilgisizliğini ya da tarihsel kopukluğu sergileyen en önemli özelliklerden biri olarak da dildeki değişikliği ortaya koymaktadır. Dile ilişkin olarak çok sayıda düşünceleri yanında, düşünce adamlarını ilgisiz gibi görünen dil konusunda da eleştirmeye yönelmesi fazlasıyla önemsediği bir husustur. Dil ve sözlük konusunu sürekli gündemde tutmaktadır. Bu noktada somut olarak yazdıklarının dışında bir nitelemesinde çok fazla tutarlı kalmıştır. Zaten Cemil Meriç hâfızasızlık derken, bir anlamda bu dil değişikliğini, yani özleşmeyi ve harf inkılâbını birlikte düşünmektedir: "Kâmus, bir milletin hâfızası, yani kendisi; heyecânıyla, hassâsiyetiyle, şuuruyla. Kamûsa uzanan el nâmûsa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilâli, tek mukaddese saygı göstermiştir: Kamûsa."[17]

Burada anlatılmaya çalışılan durumu biraz daha geriye götürerek, bir ölçüde daha anlaşılır kılmaktadır. Bu anlaşılır kılma hali dergileri incelediği bir yazıda, dergileri "Hür tefekkürün kalesi" olarak niteleyen yaklaşımında somutlaşmaktadır: "Dergiler, İkinci Meşrutiyet'te bir hitâbet kürsüsüydü, hitâbet kürsüsü veya bayrak. Altın çağları yeni harflerin kabulü ile sona erdi. Eski okuyucularını kaybettiler, yeni okuyucu nesilleri yetişinceye kadar devletten yardım beklemek zorunda kaldılar. Cumhuriyet intelijansiyasının en âcil vazîfesi, mâzîyi tasfiye ve hâl'i takviyeydi. Takrîr-i Sükûn kanunundan 1940'lara kadar, dergilerimiz hiçbir 'aşırı düşünce'ye daha doğrusu düşünceye yer vermezler."[18] Burada nadir olan bir durumla karşılaşılmaktadır. Bir perspektiften bakıldığı zaman Yalçın Küçük'ün kültür devrimi kavramının ifade ettiği yorumu, onun bir başka dönemi anlatma denemesine karşın çok daha erken bir tarihte kullanmaktadır. Cemil Meriç çok nadir olarak yaptığı bir şeyi gerçekleştirmekte, belirgin bir tarih kesitinden açıklıkla bahsetmektedir.

Kemal Tahir.

Hafızanın kaybolması, 1940'lara kadar süren duraganlık ve 1960'lı yıllar sonrası düşünce ortamını çok fazla önemsememesi Cemil Meriç'i ister istemez geçmişe, uzak geçmişe götürmektedir. Yazdıkları itibariyle olsun, yazılanların genel düzeyde değerlendirilişi itibariyle olsun, Cemil Meriç'in temel amacı Osmanlı son döneminin düşünce dünyasının açıklanması olmuştur. Zaten kendisini Osmanlı olarak nitelemektedir. Türk düşünce tarihi anlaşılmaya çalışıldığında ağırlıklı olarak Cumhuriyet öncesi düşünce adamlarıyla uğraşmak gerekmektedir. Peyami Safa bile *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938) eserinde konuyu böyle değerlendirmiştir. "Türk Rönesansı" kavramı insanları geçmişin sorunlarıyla uğraşmak eğiliminden uzaklaştırmaktadır. Cemi Meriç'in bu eğilimi belki tarihçilerde daha sonraları görülecek olan geçmişe yönelik ilgiyi çağrıştırmaktadır. Bu ilginin biçimi de somuta, ayrıntıya, siyasete değil, düşünceye dönük bir tecessüsten kaynaklanmaktadır.

Son dönemdeki bu yönelim bariz olarak yaygın olanın dışındadır. Dolayısıyla yaygın olan çalışmaları şöyle bir değerlendirmek anlamlı sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Geçmiş

16 Cemil Meriç, **Bu Ülke**, 2. B., İstanbul, Ötüken Yay., 1975, s. 116.

17 **a.g.e.**, s. 19.

18 **a.g.e.**, s. 29-30.

dönem değerlendirmesiyle günün anlaşılmasının, konunun anlaşılmasının yolu açılabilir.

Geçmiş dönemin düşüncelerinin incelenmesi açısından, iki nitelemesi önemli açıklayıcılık işlevine sahiptir. Cemil Meriç'in bu konudaki değerlendirmelerinin az ya da çok olması o kadar önemli değildir. Bu tür incelemelerin az olması nitelikli ve niteliksiz mahiyetteki çalışmaların sınırlılığının da bir göstergesidir. Öncelikle, olumsuz örnekten başlamak yukarıda belirtilen bir hususun da biraz daha geniş bir şekilde anlaşılmasını mümkün kılar. Bu örnek bir düşünce adamı, Abdullah Cevdet hakkındadır: "Abdullah Cevdet hakkındaki doktora tezinden hiç hoşlanmadım. Son derece adi ve yavan bir kitap. Polis raporlarına dayanarak çiziştirilmiş, seviyesiz bir polis romanı. Yazar ne dilini biliyor, ne Cevdet'in dilini anlayacak hazırlıkta. Tezi yönetenler de kara cahil. Önce garip bir küçüklük duygusuna tutuluyorsunuz. Görmenize imkân olmayan bir sürü vesika... Abdullah Cevdet'i tekfir edenlerin elinde başlıca delil Dozy'nin 'Tarih-i İslâmiyet' tercümesi ile Bahaîlik hakkındaki risalesi. Bu deliller zamanımızda inandırıcı olabilir mi?... Cevdet'i ne pahasına olursa olsun maddeci ve İslâmiyet düşmanı göstermek istemiş. İkinci Meşrutiyet'ten kalma bir peşin hüküm... Cevdet, yobazlığa düşman, irfana aşık bir şairdi. Dozy'yi tercüme ederken Müslüman aydınlarının, müsteşrikin hatalarını düzeltmesini istiyordu. Nitekim Şehbenderzade Hilmi Bey beklenen cevabı büyük bir vukuf ve ciddiyetle vermeğe çalışacaktı: 'Tarih-i İslâm' (1326-1327)... İzmirli İsmail Hakkı'yı, Şehbenderzade'yi, hatta Rıza Tevfik'i tanımadan Bediüzzaman'ı değerlendirebilir miyiz?"[19] Burada ifade edilen düşünceler olumlu ve olumsuz yanlarıyla kimi yaklaşımlarının ipuçlarını vermektedir.

Başka değinileri yanında her halde daha geç dönemde yazdığı *Kültürden İrfana* kitabında yayınlanan Şehbenderzade Ahmet Hilmi ve Celâl Nuri hakkındaki makalelerinin Cemil Meriç'te ortaya çıkardığı yönelimleri anlamlandırmak gerekmektedir. Aslında Abdullah Cevdet hakkında yazılan yapıt üzerine düşüncelerini belirtmesi bir şekilde tarihsel kopukluğu anlatma düşüncesiyle ilgilidir. Anılan yapıtı ayrıntılarda tartışan, daha doğrusu ağaca dalıp ormanı görmeyen iki-üç yazı dışında kitabın Türk düşünce hayatında yankı yapmaması önemli bir durumdur. Cemil Meriç gibi konuyu soyut düzeyde araştırmaya hemen hiç kimse yönelmiyor. Bu nokta Cemil Meriç'in ilgi odağında nelerin olduğunu âşikâr kılmaktadır. İlgi odağında bir zaman aralığında sürekli olarak benzer şeylerin bulunduğunun en önemli kanıtı da, sonradan, tüm yazdıklarını okuduktan sonra, dönüp, tekrar *Bu Ülke*'yi okumaktan geçmektedir.

Buradan bir nokta ileri gidip, Cemil Meriç'in yakın dönemde yayınlanmış yapıtlar konusundaki yaklaşımını saptamaya çalışmak önemli olmaktadır. Deminki örnekte olduğu gibi, bu konuda da siyasal işlevi olan, siyasal eğilimler taşıyan yapıtlarla ilgilenmemektedir. Aynı zamanda, kendi yaklaşımına uygun sayılabilecek kimi yakın dönem çalışmalarını da, apaçık siyasal nitelikte oldukları ve somutluklarla ilgilendikleri için hiç mi hiç önemsememiştir. Dikkat edilmesi gereken nokta, Cemil Meriç'in, son döneme dair, Cumhuriyet ve Kemalizm konusunda onun yaklaşımını andıran ya da somutlaştıran çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen gerçekleştirilen çalışmaları kale almamasıdır. Konuyla ilgili kişiler bunun somut örneklerini ad ad bilir.

Cemil Meriç'in ilgi alanları zaman içinde belirginlik kazanmaktadır. Bu meyanda erken zamanlarda –ki ilk sıralarda *Jurnal*'da kitaplarla ilgili değerlendirmeler azdır– özellikle bir kitap üzerine düşünceleri olağanüstü ilginçtir. Bu değerlendirme Şerif Mardin'in bir yapıtına ilişkindir. Ancak yapıtın ismi zikredilmemiştir. Fakat konuya âşina olanlar kitabın *Din ve İdeoloji* olduğunu açıklıkla anlayabilirler: "Dürüst, aydınlık ve yiğit kitabınızı zevkle okudum. Marksomanların (tabir caliba bendenizindir) panayır hokkabazlığına çıktığı bir ülkede, sağ cenahın esrarkeş uykusuna daldığı bir ülkede tefekkürün hâlâ mümkün olduğunu ispat ediyorsunuz... Kitabınız bana yaşamak sevinci verdi. Çoktandır duymadığım bir sesi duyar gibi oldum: bir vicdanın sesini... Anglo-Saxson edebiyatını teferruatı ile tanımışsınız. Bir allame tecessüsü. Dürüst ve 'exhaustif'. Fransızlar biraz ihmale uğramış. Rodinson'un 'Kapitalizm ve İslâm'ı iltifatınıza lâyıktı. Bilhassa Yves Lacoste'un 'İbn Haldun'unu görmüş olmanızı isterdim."[20] Cemil Meriç'in sonradan hakkında olumlu, olumsuz düşüncelerini yazacağını belirttiği bu kitabın özelliği sorunu teorik boyutu çerçevesinde tartışmaya yönelmesidir. Bir ikinci husus bu teorik çerçeveyle sorunun Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi süresince biçimlenişini anlamaya çalışmasıdır. Bu anlama denemesinde Osmanlı İmparatorluğu dönemi daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bir başka nokta da, Cumhuriyet dönemi tartışmasında Şerif Mardin'in Kemalizmin birkaç zaafından bahsetmesidir. Cemil Meriç'in ilgisini tüm bunlar arasında belki de en az sonuncusu çekmekte-

19 Cemil Meriç, "Mazbut Bir İslam Tarihi", "Peşin Hükümler", (7 Şubat 1981 ve 17 Ocak 1982), **Jurnal**, C. II, s. 270-271 ve 318-319.

20 Cemil Meriç, "Bu Ülkede Tefekkür Hâlâ Mümkün", **a.g.e.**, s. 168-169.

dir. Ancak belirtilen bu özellikler, o dönemde atipik özellikler olmasına karşın 1980 sonrası ortamında yadırganacak durumdan çıkmıştır. Çok sınırlı ilgiyle karşılanan Şerif Mardin'in yazdıkları ile belli bir kesimin kısmen dikkatini çekse de söylediklerinin yankılanmadığını, anlaşılmadığını düşünen Cemil Meriç'in yaklaşımı arasında belirgin paralellikler vardır. Zaman geçtikçe bu noktadaki yakınlığın kimi somutluklarla ilgili olmayıp daha genel konulara inhisar ettiği anlaşılabilir. Ancak insanı neredeyse kadere isyan ettirecek husus onun Şerif Mardin'in *Bediüzzaman Said Nursi Olayı* çalışması üzerine yazamamış olmasıdır. Cemil Meriç'i bu noktada en fazla ilgilendirmesi gereken durum mazrufla ilgilidir, zarfla değil.

Aksi halde son dönemde laik entelektüellerin gerçekleştirdikleri sınırları, çerçeveleri belirgin dar çalışmalar Cemil Meriç'i heyecanlandırabilirdi. Cemil Meriç'in yazdıklarına ilgi bir şekilde daha yeni yeni gündeme gelmeye başlamıştır. Yazdıkları açısından Şerif Mardin, Cemil Meriç'in önemsediği bir entelektüel olmuştur. Artık yavaş yavaş Şerif Mardin'in çalışmalarının toplumda ilgi odağı olmaya başlaması, Cemil Meriç'in Türkiye'nin yeniden oluşan düşünsel gündemini oldukça erken bir dönemde yakaladığını göstermektedir.

Türkiye'de eski pusulaların yol göstermez olduğu 1980 sonrasının en etkili gerçek entelektüellerinden biri Cemil Meriç olmuştur. Sol ve sağ terminolojilerinden uzaklaşılması gerektiğini belirterek, sol'un sağlaşması, sağ'ın da sollaşması zorunluluğunu kendini en iyi yansıttığını söylediği röportajında vurgulayan[21] Cemil Meriç'in aslında anlatmaya çalıştığı olgunun yaşandığı görülmektedir. Zaten şu anda olumsuz anlamda algılanmamak üzere, anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'de insanlar sağlaşmakta ve sollaşmaktadır. Bu süreç insanların, entelektüellerin ilgi alanlarını kendi cenahlarının ötesine taşımaktadır. Böylelikle, aydınlar daha önce üzerinde durmadıkları konulara yönelmektedir. Aslında Cemil Meriç, başka kesitte de ciddi aydın olabileceği gerçeğine belki de çok erken dönemde ulaşmış entelektüellerden biridir. Türkiye'de aydınlar bu gerçekliği biraz geç bir dönemde algılamışlardır. Cemil Meriç'e ilgi de ister istemez bu süreç yaşandıktan sonra gerçekleşmiştir.

Cemil Meriç'in başka cenahtaki entelektüellerle ilgisi, kendi tabiriyle daha çok sağlaşan sol entelektüellerle olmuştur. Cemil Meriç de dahil olmak üzere, Türk aydınları düşünce mücadelesini önemli ölçüde hırçın bir şekilde yapmışlardır. Bu hırçınlık belki de Türkiye'nin en hırçın entelektüellerinden birinin Peyami Safa'nın bile biraz durgun, soğukkanlı entelektüel susuzluğunu dile getirmesine yol açmıştır: "Bütün vekarlı görünüşünü kalıplayan derin bir âhenk ve muvazene içinde, fikirlere, hâdiselere ve insanlara karşı içli ve anlayışlı bir duruşu vardı.

Bu 'kâmil adam' hâli, onun hüviyeti üzerinde, bütün onu tanıyanların saygısını buluşturuyordu... Adnan Adıvar'ın kaybını vahimleştiren ve hâtırasını azizleştiren şey, bu soylu insan ve kâmil adam tipinin zamanımızda çok azalmaya yüz tutar gibi olmasıdır. Daha genç nesillerde, akıl ve ihtiras arasındaki muvazenenin gittikçe bozulduğu endişesini veren bir ilcâîlik (impulsivite), millî karakterimizin zıddına, bütün münevverlerimizi, hatta bir çok devlet adamlarımızı sarmaya başlamış gibidir."[22] Peyami Safa'nın belirttiği tipte entelektüel zaten oldukça azdır. Bu nedenle, bu tür, Adnan Adıvar gibi, Hilmi Ziya gibi en azından hayatlarının bir devrinde hırçın bir üslupla yazmayan entelektüellerin düşünceleriyle hemen hiç ilgilenilmemiştir. Söylenilen türde bir ilgi yoğunluğu, Türk düşünce hayatını zenginleştirecektir. Bu anlamda, tecessüsün sınırsızlığı bu zenginleşmeyi gerçekleştirecektir. Aslında, Cemil Meriç türünde insanların söylediklerini hırçınlıklarından arındırıp anlamlandırmak da, Türk düşünce dünyasını geliştirecektir. Fakat Türk düşünce hayatıyla ilgili aydınlar, herkesin ve bu arada Cemil Meriç'in hırçınlığa bolca bulaşmış sözlerine karşı daha duyarlı oluyorlar.

Tüm bunların sonunda bir nebze üzerinde durulan Cemil Meriç'in düşünce dünyası, ancak düşüncelerin biraz duygusallıktan arındırılması halinde daha soğukkanlı bir şekilde anlaşılabilir.

Değer düzeyinde önemsedikleri, ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturabilir. Millî kavramına yüklediği anlam, 'Biz' tabirinin çağrıştırdıkları ise çok önemli bir araştırmanın temelini teşkil edebilir. Cemil Meriç'in düşüncelerini değerlendirirken başka olumsuzluklar yanında bir hususun daha göz önünde tutulması gerekmektedir. Başka düşünce adamları açısından da olduğu gibi, Cemil Meriç'in yazdıkları da en yakınları da dahil olmak üzere âdeta mirî malı gibi kullanılmaktadır. Türk entelektüelleri bu konuda olağanüstü şaibelidir. Bu durum münzevî bir düşünce adamının yaygınlaşması sonucunu doğurmaz.

Olsa olsa sathi bir etkinin varlığından bahsedilebilir. Zaten görünen de budur.

21 Hüsamettin Arslan, "Cemil Meriç İle Mülâkat", **Türk Edebiyatı**, No: 166, (Ağustos 1987), s. 15.

22 Peyami Safa, **Objektif: 6 - Yazarlar Sanatçılar Meşhurlar**, 2. B., İstanbul, Ötüken Yay., 1980, s. 148-149.

İngilizce Nasreddin Hoca Kitapları

MUSTAFA DUMAN

Nasreddin Hoca fıkralarını batı dünyasına tanıtan yazar Antoine Galland'dır. *Binbir Gece Masalları*'nı da Fransızca'ya çeviren Antoine Galland 1694'te yayınladığı *Paroles Remarquables, Bons-Mots et Maximes des Orientaux, traduits de leurs ouvrages arabes, persans et turcs, avec des Remarques* adlı kitapta Nasreddin Hoca adını anmadan Hoca'nın bazı fıkralarını vermiştir.[1] Daha sonraki tarihlerde Batılı yazar ve araştırmacılar Nasreddin Hoca ile ilgilenmiş ve fıkraları çeşitli dillere çevrilmiş, hakkında araştırmalar yapılmıştır.

Nasreddin Hoca'nın fıkraları 16. yüzyıldan beri çeşitli el yazmaları ile günümüze ulaştırılmıştır.[2] Bu baskı daha sonraki tarihlerde, Mısır'da, Bulak Matbaası'nda tekrarlanmış 1850 yılından sonra da kırka yakın resimli ve resimsiz taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları yayınlanmıştır.[3] 1837 tarihli baskının hemen hemen aynısı olan bu kitaplar Batı dünyasında yayınlanan Nasreddin Hoca kitaplarına da kaynaklık yapmışlardır.

Nasreddin Hoca fıkraları ilk kez 1854 yılında İngilizce'ye çevrilerek yayınlanmıştır. William Burchard Barker *A Reading Book of Turkish Language* adlı kitabının 27-106. sayfaları arasında yer alan "Pleasing Tales of Khoja Nasr-il-Deen Effendi" başlıklı bölümünde Nasreddin Hoca fıkralarının Türkçe ve İngilizcelerini birarada yayınlamıştır.[4]

İngiltere'de, 1884 yılında, George Borrow tarafından *The Turkish Jester on the Pleasantries of Cogia Nasreddin Efendi* adlı kitabın yayınlandığını öğreniyoruz.[5]

Günümüze kadar, başta İngiltere, ABD ve Türkiye olmak üzere birçok ülkede İngilizce Nasreddin Hoca kitapları yayınlanmıştır. Bu kitapların bir kısmı Nasreddin Hoca fıkralarını ve Nasreddin Hoca'nın yaşamını anlatan kitaplardır. Bir kısmı ise İngilizce bilenlere Türkçe, Türkçe bilenlere İngilizce öğretmek için hazırlanan ve Nasreddin Hoca fıkralarını içeren kitaplardır. Nasreddin Hoca fıkraları herkes tarafından sevilerek okunduğu için bu şekilde, yabancı dil ve başka disiplinlerin öğretilmesinde kullanılmaktadır. Buna en çarpıcı örnek, ABD'de yapılan bir fizik konferansının raporlarını içeren kitabın kapağına konan Nasreddin Hoca resmidir.[6] Hindistan, Çin, İran gibi ülkelerde de İngilizce Nasreddin Hoca kitapları yayınlanmıştır. İdries Shah adındaki Afgan kökenli yazar İngiltere'de ve ABD'de İngilizce Nasreddin Hoca kitapları yayınlamıştır. Bu kitapları yayınlayan şirketin adı da "Mulla Nasrudin Enterprises Ltd., Londra"dır. Bu kitaplar başka dillere de çevrilmiş ve yayınlanmıştır.[7]

İngilizce Nasreddin Hoca kitapları kaynakçasını hazırlarken kütüphanemizde bulunanları, özelliklerini de belirterek listemize aldık. Göremediğimiz kitapları ise güvenilir kaynaklardan aldık ve aldığımız kaynağı da ayrıca belirttik.

Nasreddin Hoca konusundaki çalışmalar konuyla ilgilenenlerin bir ekip çalışması ile daha hızla sürdürülebilir düşüncesindeyiz. Örneğin bazı çalışmalar yapılmasına karşın Türkiye'de ve Türkiye dışında yayınlanan Nasreddin Hoca kitaplarının tama yakın kaynakçası tamamlanmamıştır. Nasreddin Hoca konusunda, değerli araştırmacı Pertev Naili Boratav'ın çalışmalarını özellikle anmak isterim.[8]

Bir "Nasreddin Hoca Corpus"u hazırlamakta olduğunu bize yazdığı bir mektupta belirtmektedir. Daha önce

anahatlarını çizdiği bu Corpus'un tamamlanmasını dileyerek taşbaskısı Nasreddin Hoca kitapları, Karamanlıca, Yunanca, Ermeni harfli Türkçe, Ermenice ve Almanca Nasreddin Hoca kitapları kaynakçalarını verdiğimiz çalışmaların devamı olarak İngilizce Nasreddin Hoca kitaplarından elimizde olan ve güvenilir yazılı kaynaklardan tesbit edebildiklerimizin listesini sunuyoruz.[9]

İngilizce Nasrettin Hoca Kitapları

1. A *Reading Book of Turkish Language*, William Burchard Barker, London, 1854. Kitabın 27-106. sayfaları arasında yer alan "Pleasing Tales of Khoja Nasr-il-Deen Effendi" başlıklı bölümde Türkçe ve İngilizce Nasreddin Hoca fıkraları veriliyor.[10]

2. *The Turkish Jester on the Pleasantries of Cogia Nasreddin Efendi*, George Borrow, İpswich (England), 1884.[11]

3. *The Wit and Humor of the Persian*, M.N. Kuka, Bombay, 1894.[12]

4. *Gems of Oriental Wit and Humor, the Saying of Molla Nasreddin*, N[icolas] Arraton, Calcutta, (1894).[13]

5. *Tales of the Khoja*, Mrs. Ewing, London, 1896. İdries Shah'ın *The Exploits of the Incomparable Mulla Nasreddin* adlı kitabının 1966 tarihli baskısının kapağında bu kitap hakkında kısa bilgi var. Kitap hakkında daha fazla bilgi edinemedik.

6. *Turkish Gems on the Tales of my Childhood Being the Funny Sayings and Doings of Nasreddin Hodja. The Turkish Esop*, C.V. Bediçkian, Alleghany, 1896.[14]

7. Tales From Turkey, A.Ramsay, F.Mc. Cullagh, London, 1914.[15]

8. *The Pleasantries of Cogia Nasr Eddin Effendi*, George Borrow, Cleveland, 1916.[16]

9. *Tales of Nasr-ed-din Khoja* translated from the Turkish Text By Hanry D. Barnham, Nısbet and Co. Ltd. London, 1923, 255 s. resimli.

Veled Çelebi'nin 1907-1926 tarihleri arasında birkaç baskı yapan *Musavver Letaif'i Hoca Nasreddin* adlı derlemesinden İngilizceye çevrilen kitapta Türkçe baskıdaki resimlerin de bir kısmı, tam sayfa resim olarak yer almaktadır. Bu kitabın bir baskısı da ABD'de yapılmıştır. Künyesi şöyle: H.D. Barnham, *Tales of Nasred-din Khodja*, Appleton, New York, 1924, 256 s. resimli.[17] Bu kitabın Londra baskısının bir tıpkıbasımı Türkiye'de, İstanbul'da yapılmıştır. 1980'li yılların başında basıldığını tahmin ettiğimiz kitapta basım yeri, yayıncı belirtilmemiş. Korsan baskı olduğu anlaşılmaktadır.

10. *Tales From the Orient and Pen Sketces of Constantinople*, by E.J. Dudel, published by S. Dirmakis and Son. Constantinople, Printed in Germany, (t.y), 132 s. Kitap İstanbul'un işgali sırasında (1920-1923) Tophane'deki İngiliz deniz üssü komutan yardımcısı E.J. Dudel tarafından yazıldı. Yazar kitaba yazdığı önsözde doğu masalları denince önce Nasreddin Hoca hikâyelerinin akla geldiğini vurguluyor ve hikâyeleri doğrudan Türkçe'den çevirdiğini belirtiyor. Kitabın birinci bölümünde 26 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer alıyor.

11. *Inductive Turkish Lessons* by Fred Fild Goodsell, Published by the American Board, İstanbul Selâmet Matbaası, 1931, 168 s. Amerikan Üniversitelerinden mezun olanlara Türkçe öğretmek için hazırlanan kitabın birinci baskısı 1937 yılında yapılmıştı. Kitapta Nasreddin Hoca'nın üç tane fıkrası veriliyor.

12. *Once the Mullah* by Alice Geer Kelsey, İllustrated by Kurt Werth, New York, 1954, 137 s. resimli. Kitabın alt başlığı "Persian Folk tales". İran'da anlatılan Nasreddin Hoca fıkralarını içeriyor. Kitabın ikinci baskısı 1958 yılında yapıldı. 3. Baskı: 1975.

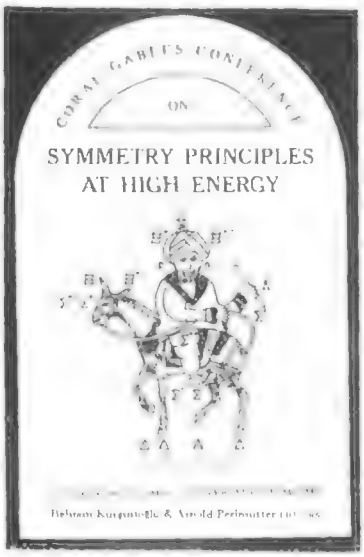

Miami Üniversitesinin yayınladığı fizik konferansları kitabının kapağında Nasreddin Hoca.

13. *Once the Hodja* by Alice Geer Kelsey, İllustrated by Frank Dobias, Longmans Green and Co. New York, 1956, 170 s. resimli. Kitabın diğer baskıları: 1943, 1944, 1945, 1949, 1952, 1954.

14. *Adventures in Bukhara*, Leonid Solovyev, English translation by Tatiana Shebunina. London, 1956, 256 s. Kitabın iç kapaktaki adı: *Khoja Nasreddin: (Adventures in Bukhara)*. İç kapaktaki nota göre ilk kez 1938 yılında, Rusya'da basıldı. Kitap 1946 yılında Fransızca'ya, 1948 yılında Almanca'ya ve 1980 yılında da Yunanca'ya çevrilmiştir.[18]

15. *Nasreddin Hoca* selected and translated by Mübin Manyasiğ, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (t.y), 36 s. renkli resimli. Elimizde iki ayrı basım var. Birisinin iç kapağında "Printed in Turkey" notu var. A.Esat Bozyiğit'te derleme tarihi olarak 1957 ve 1961 yılları verilmiş.[19]

16. *Nasreddin Hodja Stories* retold by Rasim Gemici, İllustrated by Saim Onan, Ankara, 1957, 32 s. resimli. 1960 yılında aynı yerde *The Hodja for Children*, 32 s. bir basımı daha

yapılmıştır.[20]

17. *Tales of Mullah Nasir-ud-din*, E. Daenecke, New York, 1960.[21]

18. *More Tales of Mullah Nasir-ud-din*, E. Daenecke, Exposition Press, New York, 1960.[22]

19. *The Wise Old Man: Turkish Tales of Nasreddin Hodja*, L. Juda, Edinburg, (1963).[23]

20. *Tales of the Hodja* Retold by Charles Downing, İllustrated by William Papas, Oxford University Press, London, 1964, 97 s. renkli resimli. Kitabın bir başka baskısı 1965 yılında, New York'ta yapıldı.[24]

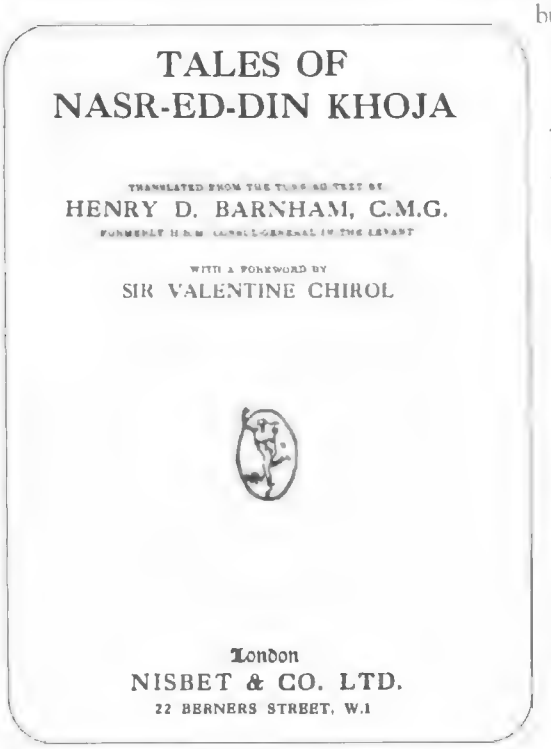
TALES OF
NASR-ED-DIN KHOJA

TRANSLATED FROM THE TURKISH TEXT BY
HENRY D. BARNHAM, C.M.G.
FORMERLY H.B.M. CONSUL-GENERAL IN THE LEVANT

WITH A FOREWORD BY
SIR VALENTINE CHIROL

London
NISBET & CO. LTD.
22 BERNERS STREET, W.1

1923 Yılında, İngiltere'de yayınlanan Nasreddin Hoca Kitabı

21. *The Exploits of the Incomparable Mulla Nasruddin* by Idries Shah drawing by Richard Williams, London, 1966, 158 s. resimli. Kitabın başında, 1617 yılında Ablahi Mutlak tarafından yazılan bir kitapta (elyazması, Buhara'da) Nasreddin Hoca'dan sözeden bölüm yer almaktadır.

22. *Watermelons, Walnuts and Wisdom of Allah and other Tales of the Hoca*, Retold by Barbara K. Walker, İllustration: Harold Benson, Parent Magazine Press, New York, 1967, 72 s.[25]

23. *The Pleasantries of the Incomparable Mulla Nasruddin*, İdries Shah, London, 1968. İllustrationen: Richard Williams and Errol le Cain.[26]

24. *Stories of the Hodja for Learners of English*, Ziya Sak, Istanbul, 1968, 78 s. Kitapta Nasreddin Hoca fıkraları Türkçe ve İngilizce olarak veriliyor.

25. *Stories of the Hodja, for Learners of English*, I, Ziya Sak, 2. Baskı, İstanbul, Kasım 1968, 78+39 s. 1. Baskı: Ocak 1968.

26. *Stories of The Hodja, for Learners of English II*, Ziva Sak-Emily C.Crowther, İstanbul, 1969, 118+39 s.

27. *One Day the Hodja* by Murat Hikmet, İllustrated by Muammer Bakır, 3. Baskı, Ankara 1970, 172 s. resimli. 1. Baskı: Ankara 1959, 2. Baskı: Ankara 1962, 4. Baskı: Istanbul, Alemdar Ofset 1986.

28. "The Nasreddin Hoca Stories" *Archivum Ottomanicum Tomus II*, Mouton (ABD), 1970, s. 7-114. Groningen yazmasındaki Nasreddin Hoca hikâyelerinin karşılaştırmalı yayını olan bu çalışmada fıkralar eski Türkçe, günümüz Türkçesi ve İngilizce olarak verilmiştir. Bu kitap 1957 yılında, Colombia Üniversitesi'nde yapılan master tezi metnini içermektedir.

29. *Stories of Mulla Nasr-ed-din*, A. Aryanpur, Teheran, 1970. 2. Baskı: 1973.[27]

30. *The Subtleties of the İnimitable Mulla Nasrudin*, New York, 1973.[28] İdris Şah'ın kitapları Almanca'ya, Fransızca'ya, İspanyolca'ya, Hollanda ve Tayand dillerine çevrilmiştir.

31. *Nasrudin the Wise* by Michael Flanders, Pictures by Yurdaer Altıntaş, London, 1974, Büyük boy resimli.

32. *Stories of Hodja*, Turgay Yağan, (t.y), 129 s. resimli.[29]

33. *Elementary Stories for Reproduction*, L.A. Hill, Oxford University Press, Printed in Hong Kong, 1979, 64 s. resimli. Diğer baskılar: 1965, 1966, 1967, 1969. Kitapta 17 tane Nasreddin Hoca fıkrası var.

34. *Stories of Hodja with colored Pictures*, İstanbul, (t.y), 96 s. Yayın tarihi belirtilmeyen kitabın fiyatı 25 TL.'dir. 1980-84 yılları arasında basıldığı tahmin edilmektedir. Kitabın Almanca baskısı da aynı yayınevi tarafından yapılmıştır. 96 sayfa ve renkli resimli olan bu kitabın fiyatı 150 TL.'dir.

35. *Chinese Literature*, July 1980, Beijing, China, 128 s. resimli. Bu süreli yayında "Tales of The Effendi" başlıklı bölümde 7 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer alıyor. Ayrıca Çin'de yapılan "Effendi" adlı çizgi filmden renkli resimler veriliyor. Nasreddin Hoca Çin'de özellikle Uygur Özerk bölgesinde "Effendi" diye tanınmaktadır.

36. *The Effendi and the Pregnant Pol –Uygur Folktales From China–* Primerose Gigliesi and Robert C. Friend, New World Press, Beijing, China, 1982, 88 s. resimli. Kitapta Çin'in Uygur Özerk bölgesinde anlatılan Nasreddin Hoca fıkraları veriliyor.

37. *202 Jokes of Nasreddin Hodja*, Alfred Mörer, Mimeray Ofset Matbaacılık, İstanbul (t.y), 160 s. resimli. Bu seriden Almanca, Fransızca ve İtalyanca baskılar da çıkmıştır.

38. *202 Jokes of Nasreddin Hodja*, Minyatür Yayınları, İstanbul, (t.y) 130 s.

39. *Humorous and amusing Stories for the beginners Book I*, Simplified and Written by Ertuğrul Uçkun, Alemdar Ofset, İstanbul, 1984, 32 s. renkli resimli. Kitaptaki 8 hikâyenin dördü Nasreddin Hoca'dan.

40. *Tales of the Hodja, The Profes-*

sor, Retold by Önder Renkliyıldırım, İllustrated by Hayri Önder, İstanbul, 1985, 20 s. renkli resimli. Fıkralar resimli roman tarzında veriliyor.

41. *Tales of The Hodja A Donkey Goes to Market*, C.W. Gilchmist, İstanbul, 1985, 16 s. renkli resimli.

42. *Wit and Numour from Ancient China* –100 Cartoons by Ding Cong –Translated by Ma Mingtong, Bilingual Edition, New World Press, Beijing, China, 1986, 219 s. Kitapta Çin'de yaşayan ulusların fıkraları verilmiş. Aralarında Nasreddin Hoca fıkraları da var. Kitaptaki metinler İngilizce ve Çince bir arada düzenlenmiş.

43. *Traditional Turkish Folktale for Children*, Ahmet Edip Uysal, Atatürk Dil-Tarih Y.Kurumu Yayını, Ankara, 1986, 150 s. Kitapta 18-25. sayfalar arasında sözlü gelenekten derlenmiş 9 Nasreddin Hoca fıkrası veriliyor.

44. *The Wit and Wisdom of Nasreddin Hodja*, by Nejat Muallimoğlu, İllustrated by Laurie Webber, New York, 1986, 139 s. resimli.

45. *Nasreddin Hodja, (İçkapakta: Hodja)*, Mehmet Ali Birant, translated by Ece Birant, And Kartpostal ve Yayınları, İstanbul, 1988, 142 s. renkli resimli. Kitabın Türkçe, Almanca ve Fransızca baskıları da vardır.

46. *The Tales of Nasrettin Hoca*, Aziz Nesin, (retold by Talat Halman, İllustrated by Zeki Fındıkoğlu), Dost Yayınları, İstanbul, 1988, 106 s. renkli resimli. Kitabın Almanca ve Fransızca baskıları da vardır.

47. *Tales of the Hodja The Bet*, C.W. Gilchmist, 3. Baskı, İllustrated by Hayri Önder, İstanbul, 1987, 16 s. renkli resimli. 1. Baskı: 1985.

48. *Turkish Folktales for Children*, Collected and Edited by Barbara K.Walker, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 30, Ankara, 1989, 188 s. Kitabın 1-24. sayfaları arasında 17 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer almaktadır.

49. *Nasreddin Hodja*, Alpay Kabacalı, İllustrations by Fatih M.Durmuş, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1992, 83 s. renkli resimli. Kitabın aynı yayınevi tarafından Almanca, Fransızca ve İspanyolca çevirileri yayınlanmıştır.

Yukarıda 49 numarada kısaca tanıttığımız kitapların 33 tanesi -birden fazla baskıları hariç– kütüphanemizde mevcuttur. Ulaşamadığımız, veya güvenilir kaynaklarda rastlamadığımız bazı kitapların olabileceği düşünülebilirse de bunların sayılarının çok az olacağını tahmin etmekteyiz. Bu kadarı bile Nasreddin Hoca'nın İngilizce konuşan toplumlarca nasıl sevilerek okunduğunun bir kanıtıdır.

NOTLAR

1 Albert Wesselski, **Der Hodscha Nasreddin** I. Band, Alexander Duncker Verlag, Jeımar, 1911, s. XII. Wesselski'nin verdiği künye şöyle: **Les paroles remarquables, les bons mots et les maximes des Orientaux** (par Ant. Galland), **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)**, Yayınlayan: Charles Schefer, I. Cilt, Çev: Nahid Sırrı Örlik, Türk Tarih Kurumu Yayını, (2. Baskı), 1987, s. 1-20.

2 **Letaif**, Darü'üt Tıbaatü'l Amire, İStanbul, 1837, 41 s.

3 Mustafa Duman, "Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 73, s. 53 55.

4 Albert Wesselski, **Der Hodscha Nasreddin** I, s. XLIII-XLIV ve s. 199.

5 K.R.F. Burrill, "The Nasreddın Hoca Stories", **Archivum Ottomanicum**, Tomus II, Mouton 1970, s. 78.

6 **Dünyaya Açılan Pencere Görüş**, Unesco Yayını, Sayı:4, Nisan 1976, s. 16.

7 **Görüş**, Sayı: 4, s. 18-19.

8 Pertev Naili Boratav. "Nasreddin Hoca Fıkraları için bir kaynak kitap tasarısı", **Folklor ve Edebiyat 2**, İstanbul, 1983, s. 311-317 ve aynı kitapta Hoca hakkındaki diğer yazılar.

9 Bu konuda bkz: Not: 3 ve Mustafa Duman, "Karamanlıca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları", Tarih ve Toplum, Sayı: 92, Ağustos 1991, s. 61-64; Mustafa Duman, "Almanca Nasreddın Hoca Kitapları", Tarih ve Toplum, Sayı: 95, Kasım 1991, s. 63-64.

10 Albert Wesselski, A.g.e. s. 199.

11 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 78.

12 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 79.

13 Ulrich Narzolph - Ingeborg Baldauf, "Hodsch Nasreddin", **Enzyklopädie des Märchans**, Band: 6, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1990, s. 1148. Bu ansiklopedi maddesi Nasreddin Hoca konusundan son yıllarda yapılan önemli çalışmalardan biridir. Özellikle Türkiye dışında yapılan birçok yayın duyuruluyor. Ayrıca Nasreddin Hoca fıkralarının (1849 İstanbul baskısında yeralan 125 fıkranın hemen tamamının) motif yapısı incelenip Aarne Thompson katoloğundaki yerleri belirtiliyor.

14 Ali Esat Bozyiğit, **Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme**, MİFAD Yayını: 79, Ankara, s. 26. Özellikle birçok yabancı yayının yeralmadığı bu kaynakça eksik ve yanlışlarına rağmen bugüne kadar yayınlanan Nasreddin Hoca kaynaklarının en kapsamlısıdır. Bedıçkian'ın kitabına başka kaynakçada rastlamadır.

15 1 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 80.

16 1 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 78.

17 Kitabın ABD baskısı için bkz: 1 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 77.

18 L.V. Soloviov, **Quelqu'nun troubla la fete** translated from the Russian by Georges Andersen and Helene Mottis, Paris, 1946; Leonid Solovyew. **Die Schelmenstreiche des Nasreddins** Uberzettung von Ena von Baer, Ex Lebris Volk und Welt, Berlın (DDR), 1948, 7. Baskı: 1986, 331 s. Bir dıger Almanca baskı: Leonid Solovyow, Die Schelmenstreiche des Hodscha Nasreddin, Aus dem Russischen von Ena von Baer, Fischer T.V. Frankfurt am Main, 1990, 318 s. Yunanca baskı: Leonid Solovyev, **O Nastrentin Hotca**, Fransızcadan çevrilmiş, Atına, 1980, 280 s.

19 A. Esat Bozyiğit, A.g.e. s. 38'de verilen tarihler milli Kütüphaneye giriş (derleme) tarihlerid r.

20 Perihan Arbak, "Nasreddın Hoca Bıbliyografyası", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Sayı:2, Ankara, 1964, s. 342'de ikinci baskının künyesi var.

21 U. Marzolph-İ. Baldauf, A.g.y. s. 1148.

22 U. Marzolph-İ. Baldauf, A.g.y. s. 1148.

23 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 79.

24 K.R.F. Burrill, A.g.y. s. 78'de ikinci baskının künyesi var.

25 A. E. Bozyiğit, A.g.e. s. 56.

26 Görüş, Sayı:4, s. 18-19.

27 U. Marzolph-İ. Baldauf, A.g.y. s. 1148.

28 U. Marzolph-İ. Baldauf, A.g.y. s. 1148.

29 Erdoğan Tokmakçıoğlu, Bütün yönleriyle Nasreddin Hoca, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 1991, s. 285.

KİTABİYAT

Akkoyunlular Kitabına Dair

MEHMET BİLGİN

Tarihçilerimiz her nedense Akkoyunlular'a Osmanlı'nın baktığı gözle bakarlar. Bu bakış orta dereceli okullarda okutulan Tarih dersleri programında resmileşmiştir. Burada Akkoyunlular Fatih-Uzun Hasan rekabeti çerçevesinde ele alındığı gibi haklarında verilen bilgiler de o dönemin Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilerden ibarettir.

Resmi Akkoyunlu Tarihi kabul edilen Ebu Bekr Tahranî'nin "Kitab-ı Diyar-ı Bekriyye" adlı eserinde şecereleri Bayındır Han vasıtası ile Oğuz Han'a bağlanan Akkoyunlular, Osmanlılar gibi küçük bir aşiret iken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Türkmen grupları ve Beylikler, Krallıklar ve İmparatorluklarla ya ittifak yaparak, ya da savaşarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak, İran ve Azerbaycan bölgelerine yayılan bir imparatorluğa yükselmiş ve 300 yıl tarih sahnesinde kalmışlardır.

Oğuzların Bayındırıyye kolundan olan Akkoyunlular'ın Doğu Anadolu'ya ne zaman geldikleri konusunda kesin bir görüş yoktur. Fakat Akkoyunlu şeceresinde yer alan Bayındır Han ve Kazan Han'ın Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alması, bu hikâyelerdeki Basat ile Akkoyunlu şeceresindeki Bısût'un, Kanlı Kocaoğlu Kanturalı ile Akkoyunlu hükümdarı Tur Alı Bey oğlu Kutlu Beğ'in aynı şahıslar olduğuna dair ileri sürülen görüşler tarihçiler arasında tartışma konusu olsa da Dede Korkut Hikâyeleri'nin Akkoyunlu coğrafyası ile alakalı olduğu şüphesizdir.

Osmanlı ile rekabet halinde olmaları, Osmanlı'ya karşı, çevrelerindeki Türkmen Beylikleri ile ittifak içinde olmalarının yanısıra aynı coğrafyadaki Rum ve Ermenilerin hamisi olarak ya da Papa'nın desteğiyle Trabzon'daki Rum İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı ile Fatih'e karşı ittifak içine girmeleri öncelikle coğrafyanın belirlediği bir durumdur. Osmanlı-Akkoyunlu rekabeti konusunda iki tarafın tarihçileri ne yazarsa yazsın, hangi kutsal değerleri sıralarsa sıralasın, iki gücün mücadelesinin temelinde nüfus ve yayılma alanlarının aynı olmasının ötesinde bir neden yoktur.

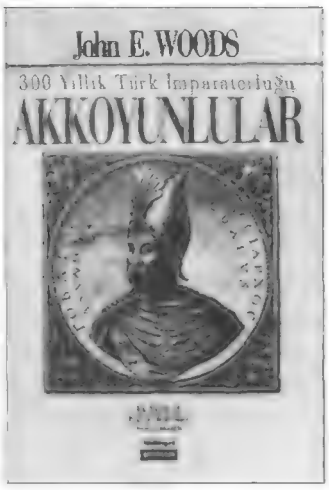

300 Yıllık Türk İmparatorluğu
Akkoyunlular

John E. Woods
Ek Yazılar: Prof. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu
Milliyet Yayınları, 412 sayfa, 11 Harita, Ankara 1993

Bu rekabetin belirleyicisi coğrafya olduğu için, Akkoyunlular'dan önce bölgede devlet sahibi olan ve Akkoyunlularla yıpratıcı bir mücadele içinde bulunan Karakoyunlular'ın hükümdarı Cihanşah, Timur'un önünde Osmanlı'ya sığınmaktan başka çare bulamamıştır. Ankara Savaşı'nda Timur'un ordusunun sol kanadında yer almış bulunan Akkoyunlular da bir asır sonra aynı coğrafyada bir başka güç olarak ortaya çıkan Safevi Şah İsmail'in elinden kurtulmak için Osmanlı'ya sığınmışlardır.

Osmanlı-Akkoyunlu münasebetlerine bu günden baktığımız zaman bu ilişkinin en önemli safhasının, babasını, kardeşini ve ailesinden bazı kişileri öldürdükleri için Akkoyunlu hanedanına karşı büyük bir kinle katliama girişmiş bulunan Safevi Şah İsmail'in Doğu Anadolu'ya hakim olmasından sonraki safha olduğunu söyleyebiliriz. Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldıran Şah İsmail, sadece bu hanedan mensuplarını değil, Akkoyunlular'a tabi boy ve oymaklara karşı da bir katliama girişmiştir. Safeviler'in önünden kaçarak çevredeki Memlûk, Dulkadir ve

Onyedinci yüzyıldaki bir batılı kaynağa göre Fatih Sultan Mehmed

Osmanlı devletlerine sığınan Akkoyunlu unsurları, Dulkadiroğulları'nın Osmanlı hakimiyetine girmesi ile Osmanlı'nın tüm bölgede hakimiyeti geçirmesinde ve Osmanlı-Safevi mücadelesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Ünlü bilgin İdris-i Bitlisî, Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hakimiyetine girmesini sağlarken, kendisine verilen yetkileri doğru kullanarak tüm bölgenin kısa sürede ve kolayca Osmanlı idari ve toplumsal yapısına entegre olmasını sağlamıştır. "Yurtluk-Ocaklık" ve "Hükümet" adı verilen bazı idari imtiyazlara sahip sancakların teşekkülü ve bazı vilayetlerin 'Hasan Padişah' zamanından kalma kanunlarla yönetilmeye devam edilmesi ile bölgede Akkoyunlu hakimiyeti döneminde şekillenmiş toplumsal yapı, Osmanlı idaresi altında asırlar boyu çok az değişime uğrayarak günümüze ulaşmıştır.

Bugün birçok devlet adamı ve politikacının "Çanakkale'de-Dumlupınar'da omuz omuza bu vatan için dövüştük" sözü ile ifade edilmeye çalışılan Türk-Kürt beraberliği; Akkoyunlular'ın bölgedeki hakimiyeti zamanında şekillenmiş, Osmanlı tarafından devralınmış ve bir miras olarak günümüze ulaştırılmıştır. Türkmen boyları ile birlikte Akkoyunlu Konfederasyonu'nu oluşturan Kürt unsurlar, Şah İsmail'in katliamları karşısında Akkoyunlular'la birlikte Osmanlı'ya sığınmışlar, Osmanlı sistemi içinde yer alarak Osmanlı-İran savaşlarında ve Doğu sınırlarımızın korunmasında başarı ile görev yapmışlardır.

Akkoyunlu unsurlarının Osmanlı'ya dahil olması, Osmanlı sistemi içinde birtakım problemlerin doğmasına da neden olmuştur. Akkoyunlu Beyleri sığındıkları Osmanlı Devleti'nde, eski devletlerindeki güç ve mertebelere sahip olmadıkları için ya da sahip oldukları güç, devlet lehine kısıtlanmak istendiği zaman, anarşi ve isyan unsuru olmuşlardır. Osmanlı sistemini sarsan Celali İsyanları'nın mühim bir kısmını Akkoyunlu unsurları teşkil etmiştir.

Osmanlı'ya sığınan Akkoyunlular'ın en önemli fakat tarihçilerimiz tarafından üzerinde çok az durulmuş bir işlevi de Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında oynamış oldukları roldür. Bu konuya işaret eden tarihçilerimizin sayısı bir ikiyi geçmediği gibi, onların görüşleri diğer araştırmacılar tarafından ilgi görmemiştir.

Trabzon bölgesinin Türkleşmesinde Çepniler'in rolü bölge tarihi ile ilgilenen yerli yabancı tüm araştırmacılar tarafından belirtilmiş olmasına rağmen, Çepniler'in Akkoyunlu konfederasyonuna bağlı Türkmen gruplarından biri olduğu konusu neredeyse tüm tarihçiler tarafından ya görmezlikten gelinmiş, ya da önemsenmemiştir. Kaldı ki Çepniler Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesini sağlayan Akkoyunlulara tabi tek boy değildir.

Çepniler'in bu derece öne çıkmalarının nedeni Osmanlı'dan çok önce Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sınırlarına gelmeleri ve özellikle Trabzon'un batısında yer alan dağlık bölge ile Giresun ilini Rumlar'ın elinden almalarıdır. Tarihçilerden bazıları, Trabzon'un doğusunda kalan toprakların Türkleşmesinin ve İslamlaşmasının, Fatih'in Trabzon'u almasını takip eden asırlarda Çepniler'in batıdan doğuya doğru yayılmaları ile açıklamaya çalışır. Bu yetersiz açıklama, her şeyden önce Yavuz'un Trabzon Valiliği, Saltanatı ve Kanuni devirlerinde Osmanlı'ya sığınarak bölgeye yerleştirilmiş diğer Akkoyunlu unsurlarını yok saymaktadır.

Bu gerçek, diğer yandan bugün bölgede yaşayan halkın zorla İslamlaştırılmış Rumlardan geldiği şeklinde 19. yy.'dan itibaren batılı araştırmacılar tarafından ortaya atılan ve günümüzde de sürekli yinelenen gerçekdışı iddialarla örtülmek istenmiştir. Oysa bölge hakkında yapılacak çeşitli araştırmalarda bölgedeki Akkoyunlu unsurlarının varlığı ve yaygınlığı konusundaki bulgular artarak zenginleşecektir.

Bugün Sürmene, Araklı, Köprübaşı ilçelerine bölünmüş bulunan tarihî Sürmene Kazası'nın tarihi üzerinde araştırma yaparken, Sürmene şehrinin üçüncü defa 1458 yılında Uzun Hasan'ın zevcesi olan Trabzon Prensesi Thedora Komnen'in (Despine Hatun) çeyizi olarak bugün Sürmene ilçesine bağlı Aşağı Çavuşlu köyünün sahil kesiminde kurulmuş bulunduğunu tesbit etmiş ve bu tesbitimi 1-3 Haziran 1988 tarihinde Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi'nin düzenlediği 2. Tarih Boyunca Karadeniz Kongre-

si'ne bir bildiri ile sunmuştum.[1]

Yine Karadeniz Bölgesi'nin etnik yapısını oluşturan unsurlar üzerinde yapmış olduğum çalışmalarda Trabzon'dan Batum'a kadar uzanan bölgede Akkoyunlu Konfederasyonu'na tabi boy ve oymaklara ya da bunlara tabi alt gruplara mensup ailelerin çokluğu ve yaygınlığı dikkatimi çekmiştir.

Bunlardan Purnaklı, Çakırlı, Ustalı, Baharlı, Çapanlı, Mirzalı (Emirzaoğulları), Ahmedli (ahmed oğulları), Şamlu, Hacili (Hacı oğulları), Hacı Hamzalı, Hamzalı sadece Sürmene bölgesinde tesbit edebildiğim Akkoyunlu Konfederasyonu'na tabi Türkmen oymaklarıdır. Ama asıl ilginç olanı aynı yerde Akkoyunlu Konfederasyonu'na tabi Türkmen oymaklarının yanısıra Bazuki ve Mirdas oğulları gibi Akkoyunlu Konfederasyonu'na tâbi Kürt unsurlarının da bulunmasıdır. Bu, Akkoyunlular'ın Türk-Kürt birlikteliğinde oynamış oldukları çok önemli rolün ve aynı kaderi paylaşmak olgusunun Karadeniz Bölgesi gibi farklı bir coğrafyada tesbit edilmesi bakımından çok önemlidir.

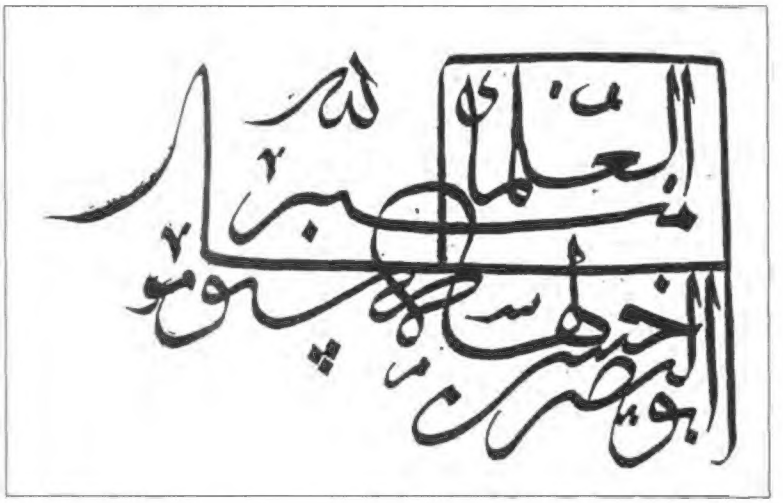

Hasan Bey'in Tuğrası

Akkoyunlu Konfederasyonu'nu oluşturan unsurların Trabzon'un güneyi ve doğusunda yer alan toprakların Türkleşmesinde oynadıkları rolü açıklamak için verdiğim bu örnekleri bölgedeki diğer idari birimlerde de göstererek çoğaltabilirim. Fakat bu örnekleri çoğaltmak ya da delilleri tartışmak bu yazının amacını aşacaktır. Ancak yukarıda verilen örneklerin bölgede yapılacak araştırmalar sonucu Akkoyunlular'a ait bulguların artacağı görüşünü belirginleştirmek için yeterli olduğu kanaatindeyim.

Amerikalı Profesör John E.Woods'un 1974 yılında Princeton Üniversitesi'nin Ortadoğu Araştırma Enstitüsü'ne sunmuş olduğu doktora tezinin daha geniş bir çerçevede yeniden kaleme alınması ile yazdığı ve 1976 yılında Minneapolis'de basılan The Akkoyunlu Clan, Confederation, Empire[2] adlı kitabı dilimize çevrilerek Kasım 1993'te Millivet Yayınları tarafından yayınlandı.[3]

Woods; Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Latince, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce, Almanca, Rusca ve Yunanca bilen, Mısır, İran, Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerde birer yıllık sürelerle araştırmalar yapmış, Yakındoğu uzmanı bir tarihçidir. Konuyu, bizim tarihçilerimizin taşıdığı bazı endişelerden uzak bir yaklaşımla ele almış, bulgularını bilimsel kurallara göre değerlendirmiş. Ancak Akkoyunlular'ın siyasi tarihini konu alan eserde Akkoyunlular'ın oluşturduğu devletin ekonomik ve toplumsal yapısı üzerinde pek durulmadığı gibi Dede Korkut'tan Fuzuli'ye Akkoyunlu kültür ve sanat dünyası, örnekleri, günümüze kadar ulaşmış Akkoyunlu mimari eserleri konularına da hiç değinilmemiş. Zaten kitabın alt başlığında "15. yy. Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme" ifadesinin yer alması bize yazarın eseri kaleme alırken bu yönlere ilgi duymadığını da açıklıyor ama Akkoyunlu Konfederasyonu'na tâbi unsurların çevrelerindeki devletlerin siyasi ve toplumsal yaşantılarına etkileri de hiç ele alınmamış.

Kitabın bu eksiklikleri yazarı tarafından açıklanabilir. Nitekim Woods, bu kitabın doktora tezinin daha geniş bir çerçevede ele alınmasıyla hazırlandığını belirtirken Faruk Sümer'in "Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü" (Ankara 1976) ve Fahrettin Kırzioğlu'nun "Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi" (Ankara 1976) adlı esererlerinden yararlanma imkânı bulamamasını bir eksiklik olarak belirtmektedir. Ayrıca yazarın şu sıralarda kitabın yeni baskısı üzerinde çalışmakta olması bize, kitabın yazar açısından da henüz tamamlanmamış bir çalışma olduğunu düşündürmektedir.

Bütün bunlara rağmen Woods'un Akkoyunlular hakkındaki çalışmasının önemi konusunda bir endişe taşımadığımı belirtmek isterim. Zira eserin (İngilizce baskı) sadece kaynakça bölümünü incelediğimiz zaman burada

1 Mehmet Bilgin, "Sürmene Şehrinin Kurulduğu Yerler", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri** (Uluslararası I), Samsun 1990, s. 292-304.

2 John E.Woods, **The Aqquyunlu Clan, Confederation, Empire A study in 15th/9th Century Turko-İranian Politics**, Bibliotheca Islamica Mineapolis and Chicago, 1976.

3 John E.Wood, **300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, 412+9 s.

308'i birinci el kaynak olmak üzere toplam 431 eserin yer aldığını görürüz. Kaynakça biraz daha ayrıntılı incelenince 18 birinci el kaynağın 42 değişik nüshasının ya da edisyonunun bu çalışma esnasında görülmüş olduğu anlaşılır. Bu haliyle sadece kaynakça kısmı bile konuya ilgi duyanlar için çok önemli bir kaynak el kılavuzudur.

Kitabın yazarı tarafından şu günlerde yeniden ele alınarak yeni bir baskı için hazırlanması da 1976 yılında yapılan baskısının öneminden bir şey kaybettirmez. Çünkü böyle önemli bir kitabın Türkçe'ye kazandırılmasında oldukça geç kalındığını düşünüyorum.

Eserin Türkçe baskısını hazırlayanlar yukarıda işaret ettiğimiz bazı konuların eksikliğini hissetmiş olacaklar ki Prof.Dr. Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu gibi iki değerli Türk bilimadamının konu ile ilgili katkılarını da Türkçe baskıya ilave etmişler. Bu şekliyle kitabın daha da önem kazandığını düşünerek, heyecanla satın alıp okumak isteyenleri kötü bir sürpriz beklemektedir.

Kitabı alıp okumaya başlayınca daha Birinci Bölüm'ün birinci dipnotunda "Bu ikincil yapıtlar için bkz. Bibliyografyanın III. Bölümü" diye yazıldığını görülüyor. Ama sakın benim yaptığım gibi boş bulunup da Bibliyografya bölümünü aramaya kalkışmayınız. Sinir sisteminiz bozulabilir. Çünkü eserin sonuna orijinal Bibliyografya bölümü konulmamış ama Prof.Dr. Metin Sözen'in "Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi" adlı eserinin kaynakça bölümü taranarak oluşturulan bir liste ilave edilmiştir. Sonunda benim yaptığım gibi eserin orijinalini Amerika'dan getirmek zorunda kalırsınız. Çünkü bütün dipnotlarda benzer ifadeler ve göndermeler var.

Kitabın metninde geçen kısaltmalara ait açıklamalar Türkçe baskıya konmazken metinde CHI, BEZM, LANE-POOLE VII, TMEN II, Aubin Mazzoi (1972), İnalcık (1959 b) ve benzerleri gibi yaklaşık 400-450 değişik kısaltma verilmiş. Tabii bu kısaltmaların neye işaret ettiğini bilmeden kitabı okumaya çalışmak işkenceden farksız.

Evet, 424 sayfalık Türkçe baskının 97 sayfasındaki toplam 744 dipnot bu şekilde anlamsız kısaltmalarla ve göndermelerle dolu. Woods, orijinal metinde alıntı yaptığı bazı kaynaklardaki Arap harfli metinleri de dipnotlarına ilave etme zorunluluğunu hissetmiş ama Türkçe baskısını hazırlayanlar böyle bir endişe taşımadıkları için bunları metinlerden çıkartıp atmışlar.

Nasrettin Hoca'nın Leyleği uzun gaga ve bacaklarını keserek kuşa benzetmesi hikâyesini bilirsiniz. Türkçe baskıyı hazırlayan editörler de, kaynakça kısmını kısaltmaları ve alıntıları atarak kitabı tam anlamı ile kuşa çevirerek yayınlamışlar. Tabii durum bu olunca insan, Türkçe baskı için bir indeks hazırlanmış olsaydı araştırmacılar kitaptan daha rahat yararlanma imkanı elde ederlerdi demeye kendinde cesaret bulamıyor.

Akkoyunlular döneminden kalma Harput'taki Sara Hatun Camii.

Kitabın orjinalini Amerika'dan isterken Woods'un, kitabının Türkçe baskısının yapıldığından habersiz olduğunu da öğrendim. Kitabın Türkçeye çevrilip basıldığını duyunca şaşırmış. Bir de Türkçe baskısının halini görse herhalde morarırdı.

Akkoyunlular kitabının Türkçe baskısı editörlerinin yazara ve okuyucuya saygısızlığının örneği olduğu kadar, bilimsel eser yayınlamak konusundaki seviyelerini ve bu tür eserlerin yazar ve okurlarına bakış açılarını sergilemesi bakımından da ilginç bir örnektir.

Aynı hükmü eserin çevirmeni için de vermek haksızlık olmaz. İngilizce metinde (s. 144) "In just over two years" şeklinde yer alan bir ifade "On yılı az geçen bir süre içinde" diye çevrilmiş. Eğer yazarın verdiği tarihe bir itiraz varsa, bu yazarın verdiği tarih aynen alınıp konu bir dipnotla ya da parantez içinde açıklanmalı idi. Yine İngilizce metindeki "Diyar-ı Bakr" ismi Türkçe'ye "Diyar-ı Bakır" olarak aktarılmış. Akkoyunlu coğrafyasında Diyar-ı Bakır diye bir yer yok. Bunun doğrusu "Diyar-ı Bekr"dir. Belki yeterli tarih bilgisine sahip olunmadığı için bu gerçek, çevirmen tarafından bilinmeyebilir ama sadece İngilizce bilgisi ile Diyar-ı Bakr'ın Türkçe'ye ancak Diyar-ı Bekr olarak aktarılması gerektiği bilinebilirdi.

Bir liste hazırlayarak bu tür hataları sergilemek istemiştim ama II. Bölümün başında yer alan Dede Korkut'tan bir bölümün yazarın Türkçe'den İngilizce'ye aktardığı metinden tekrar Türkçe'ye çevrildiğini bu arada da anlam kaymalarına dikkat edilmediğini görünce bundan vazgeçtim. Milliyet Yayınları gibi köklü ve saygın bir geçmişi olan yayınevinin bu seviyeyi tutturması, Akkoyunlular kitabının Türkçe baskısı için duyduğum sevinci üzüntüye döndürmeye yetmişti.

"VATANIN KAHRAMANLARI"

86 yıl önce Türkiye görülmemiş bir heyecan yaşadı.
24 Cemazielâhir 1326 - 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) tarihindeki devrim, Osmanlı uluslarına, yıkılıştan önceki son büyük coşkuyu ve umudu verdi. İstanbul başta olmak üzere kentler ve kasabalar, "ilân-ı Meşrutiyet"in sevinciyle çalkandı. Doğan çocuklara "kahraman-ı Hürriyet" diye anılan, 28 yaşındaki binbaşı Enver Bey'in (Paşa), 35 yaşındaki alaylı kolağası Niyazi Bey'in adları verildi. İlân-ı Hürriyet, âdeta bir tarih başlangıcı oldu. Sonraki yıllarda, "Hürriyetin ilânında üç yaşındaymışım", "Hürriyet ilân edilmeden önce İstanbul'a göçmüşüz" vb. tarih belirlemeler, uzun yıllar devam etti.
İttihat ve Terakki Fırkası, bir anda doğan coşkuyu, partiye beslenen bir sempatiye dönüştürmek için o dönemin tüm propaganda ve reklam olanaklarını kullanmayı amaç edinmişti. Yüzlerce çeşit poster, resim, kartpostal bastırıldı ve dağıtıldı. Bunlar, şık çerçevelerle fırka kulüplerinden köy kahvelerine, berber dükkânlarına kadar her yere asılıyordu.
Eski yazı ve Fransızca ibareli 45x31 cm boyutundaki arka kapakta görülen resim, bunlardandır. Ortada, I. Meşrutiyet'in öncüsü "merhum Midhat Paşa", iki yanında Enver Bey ve Niyazi Bey. İttihat ve Terakki Fırkası'nın dört prensibi hürriyet (liberté), müsavat (egalité), adalet (justice) ve uhuvvet (fraternité) sözcükleri, "vatanın kahramanları" (les heros de la patrie) nitelemesiyle birlikte portreleri taçlandırıyor.
Resim Trieste'de basılmış.

Necdet Sakaoğlu

11 / 24 JUILLET 1908 | N°180 | فى ٢٤ جمازى الاخر سنه ١٣٢٦ وفى ١١ كوز سنه ١٣٢٤

وطن قهرمانلری

LES HEROS DE LA PATRIE

LIBERTÉ EGALITÉ FRATERNITÉ JUSTICE

حريت مساوات اخوت عدالت

ENVER BEY

انور بك

FEU MIDHAD PACHA

مرحوم مدحت پاشا

NIAZI BEY

نيازى بك

TRIESTE

A. SALTO

CONS/PLE

TIP. LIT. A. SALTO TRIESTE